

РЕДАКЦИЈАЛЫҚ АЛҚАСЫ

РЕДАКЦИЈА АЛҚАСЫНЫҢ ТӨРАҒАСЫ

Ербол ТІЛЕШОВ

БАС РЕДАКТОР

Шерубай ҚҰРМАНБАЙҰЛЫ

БАС РЕДАКТОРДЫҢ ОРЫНБАСАРЫ

Бижомарт ҚАПАЛБЕК

РЕДАКЦИЈА АЛҚАСЫ

Смағұл ЕЛУБАЙ

Ауыт МҰҚИБЕК

Қайыржан РАХИМЖАНОВ

ШЫҢҒЫС ЕГЕМБЕРДИЕВ

Серік ЕРҒАЛИ

Асан АМАНГЕЛЬДИЕВ

Бабақұмар ХИНАЯТ (Мажарстан)

Тілек ҚАЙЫРДЫНҰЛЫ (Моңғолия)

Сәуле СОВХОЗҚЫЗЫ (Ресей, Орынбор)

Кадыйша АБДЫБЕКОВА (Қырғызстан)

Роза БАҚБЕРГЕНОВА (Түркия)

Серікбай ҮСЕНОВ (Өзбекстан)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Аида МҰХАМЕТҚАЛИ

МЕНШІК ИЕСІ:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің

Тіл саясаты комитеті

Альманах Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігінің
Ақпарат және мұрағат комитетінде қайта тіркеуден өтіп, 2007 жылғы 23 шілдеде №
8514-А куәлігі берілген.

МАЗМҰНЫ

«АЛАШ – ҰЛТТЫ ОЯТҚАН РУХТЫ СӨЗ» (КӨРНЕКТІ ҚАЙРАТКЕР, АҚЫН-ЖАЗУШЫ, ПУБЛИЦИСТ МІРЖАҚЫП ДУЛАТҰЛЫНЫҢ ТУҒАНЫНА 140 ЖЫЛ)

Міржақып Дулатұлының туғанына 140 жыл	4
Mırjaqyp Dulatūlynıñ tuǵanyna 140 jyl.....	8
Өмірхан Әбдиманұлы. Азатшыл жырдың алыбы	12
Ömirhan Äbdimanūly. Azatşyl jyrdyñ alyby.....	19
Міржақып Дулатұлы және «Қазақ» газеті	26
Mırjaqyp Dulatūly jäne «Qazaq» gazetі.....	30
Боздақова Шара. Сегіз қырлы, бір сырлы, ғалым Елдес	34
سەگىز قىرلى، بىر سىرلى، عالم ەلدەس بوزداقوۋا ش.	37
Тегімді әрең сақтап қалдым	39

СЫР СҰХБАТ

Германияда қазақ әуендерін әуелеткен Пауль мен Ольга.....	44
Germaniada qazaq äuenderın äueletken Paül men Ölga.....	49
ھەرمانىيادا قازاق اۋەندەرىن اۋەلەتكەن پاۋل مەن ولگا	53
«Қоржындарын арқалаған қазақтарды кездестірдім»: Дертіне шипа іздегендерге көмектесіп жүрген қытай қазағы	58
«Qorjyndaryn arqalaǵan qazaqtardy kezdestırdım»: Dertine şipa ızdegenderge kömektesıp jürgen qytaı qazaǵy.....	62
Баян Жалынқызы: Чемпиондыққа қол жеткізу оңай болған жоқ.....	66
Қазақстандықтарға жалынды сәлем жолдаймын – Самғар Серікұлы	68
Qazaqstandyqtarǵa jalyndy sälem joldaimyn – Samǵar Serıkūly.....	69

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

Қандастардың басын қосқан «Ұлы дала».....	70
Qandastardyñ basyn qosqan «ūly dala»	74
قانداستاردىڭ باسین قوسقان «ۇلى دالا»	77
Моңғолияның Баян-өлгей аймағында «Қазақстандық білім күндері» өтуде	82
Татарстанда Халықаралық ана тілі күні атап өтілді.....	83
Моңғолияда үздік шабандоздар марапатталды.....	85
Moñǵoliada üzdik şabandozdar marapattaldy.....	86
Шетелдегі қазақтар жайын баяндайтын «Qazaq» деректі фильмінің тұсауы кесілді	87
Şeteldeǵı qazaqtar jaiyn baiandaityn «Qazaq» derekti filminiñ tūsauy kesıldı.....	90

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Нұрбол Мұратбекұлы. Өлеңдері	92
Nūrbol Mūratbekūly. Öleñderı.....	95
Ерлан Қайса. Өлеңдері.....	98
ھالەن كەشتەم بەرشتەنەڭ ەرلان قايسا	105
Кенжегүл Сейітханқызы. Өлеңдері	109
Kenjegül Seıthanqyzy. Öleñderı.....	114
Құсыман Құмашұлы. Алтай аңыздарының алауы	119
Qūsyman Qūmaşūly. Altai aңызdarynyñ alauy.....	124

АЛҒЫСӨЗ

Қадірлі оқырман! Сіздердің назарларыңызға «Туған тіл» альманағының бірінші санын ұсынамыз. Бұл санында «Алаш – ұлтты оятқан рухты сөз», «Сыр сұхбат», «Шетел қазақтарының тынысы» және «Шетел қазақтарының шығармашылығы» атты айдарлар аясында мазмұны бай, танымдық материалдар топтастырылған.

Алаш қозғалысы – қазақ руханияты мен ұлттық сананың серпіліс кезеңі. Осыған орай, Міржақып Дулатұлының туғанына 140 жыл толуына байланысты жарияланып отырған «Алаш – ұлтты оятқан рухты сөз» айдарында алаштанушы ғалымдар Өмірхан Әбдиманұлының «Азатшыл жырдың алыбы» атты мақаласы мен Шара Боздақованың «Сегіз қырлы, бір сырлы ғалым Елдес» атты танымдық жазбасы ұсынылады.

«Сыр сұхбат» айдарында отандастарымыздың түрлі саладағы жетістіктері мен тағдырлы жолдары баяндалады. Бұл бөлімде Германияда қазақ әуендерін әуелетіп жүрген Пауль мен Ольганың тағылымды жолы, Қытайда дертіне шипа іздеген қандастарға қолұшын созып жүрген азамат туралы сұхбат, сондай-ақ чемпиондыққа жету жолында табандылық танытқан Баян Жалынқызы туралы әсерлі әңгіме жарияланып отыр.

«Шетел қазақтарының тынысы» айдарында қандастарымыздың өзге елдердегі мәдени өмірі мен қоғамдық белсенділігі жайлы тың деректер қамтылған. Атап айтқанда, «Ұлы дала» атты мәдени кездесулер, Татарстанда өткен Халықаралық ана тілі күні және Моңғолияда үздік шабандоздарды марапаттау сынды іс-шаралар оқырман назарына ұсынылады.

Ал «Шетел қазақтарының шығармашылығы» бөлімінде Нұрбол Мұратбекұлы, Ерлан Қайса және Кенжегүл Сейітханқызы сынды ақын қандастарымыздың көркемдік қуаты жоғары поэзиялық туындылары беріліп отыр. Бұл айдар шетелдегі қазақ ақын-жазушыларының әдеби тынысын танып, шығармашылық әлемімен етене танысуға мүмкіндік береді.

Альманах Қазақстан оқырмандарына емес, негізінен шетелдегі қазақ диаспораларына арналып, таратылатындықтан бірқатар мақалалар латын әліпбиімен және төте жазумен берілген.

Ұлт сөзінің қуаты мен рухын ұлықтайтын «Туған тіл» альманағының бұл саны көңілдеріңізден шығады деген сенімдеміз.

Редакция алқасы

МІРЖАҚЫП ДУЛАТҰЛЫНЫҢ ТУҒАНЫНА 140 ЖЫЛ

Міржақып Дулатұлы 1885 жылы 25 қарашада бұрынғы Торғай облысындағы Сарықопа болысында (қазіргі Қостанай облысының Жанкелді ауданына қарасты «Қызбел» ауылы) дүниеге келген. Әкесі – Дулат аты шыққан шебер, ал анасы – Дәмеш әншілікке бейім болған. Міржақып екі жаста анасынан айырылды. Әкесі балаларының үлкені Асқарды әуелі мұсылманша, одан кейін орысша оқытып, заң қызметіне бағыттады. Осы жолмен кіші ұлы Міржақыпты да оқуға береді.

Алғашқыда бала Міржақып ауыл молдасында оқыды. Бірақ екі жылдан кейін басқа мектепке ауысып кетті. Ол жайында өзі де жазған. «Жасым 8-ге келгенде әкем мені ауыл молдасына оқуға берген. Ол өте надан молда болатын. Қанша уақыт сол кісіден білім алғанымды білмеймін, бірақ араб тіліндегі дұғаларды жаттағанымнан басқа еш нәрсе үйренгенім жоқ», – деп жазды Дулатұлы.

Молдадан кейін Міржақып ауыл мектебінде орысша оқытатын Мұқан мұғалімнен дәріс алады. 12 жасында әкесінен айырылады. Ағасы Асқар әкесінің тілегін орындаймын деп, Міржақыпты ары қарай оқытады. Сөйтіп, 1897 жылы інісін өзі оқыған екі кластық орыс-қазақ мектебіне береді. Міржақып Ыбырай Алтынсарин негізін салып кеткен мектепте бес жыл оқып, 1902 жылы үздік бітіріп шығады. Мектеп бітіргеннен кейін мұғалімдер курсын оқып, ауыл мұғалімі мамандығын алады. 1902 жылдан бастап ауыл мұғалімі болып жұмыс істей жүріп, бос уақытын білімін жетілдіруге арнайды.

Міржақып орыс жазушыларының шығармаларымен танысып, өз бетінше оқып, орыс тілін жетік меңгерген. 6 жыл ұстаздық ету барысында көп нәрсені үйреніп, өз халқының тәуелсіздігі үшін күреске дайындалады. Оның ақындық таланты дәл осы жылдары көрінеді.

Бұл уақыт патша үкіметінің отаршылдық саясатының қазақ топырағында кең қанат жайып, халыққа қатты қысым көрсеткен кезеңі болды. Бұл жағдай қазақ халқының білімді азаматтары мен зиялы қауымының саяси тұрғыда дамуына түрткі болды.

Осындай күрделі кезеңде 1904 жылы Міржақып Омбы қаласына келіп, Ахмет Байтұрсынұлымен кездесті. 1905 жылы Міржақып Ахмет Байтұрсынұлымен бірге Қарқаралы қаласында жүргізілген қоғамдық-саяси жұмыстарға қатысты. Ол Орал және Санкт-Петербург қалаларында өткен ұлт-азаттық қозғалыстарға қатысады және конституциялық-демократиялық партия съезінің жұмысына қатысады, 1905 жылғы революциялық оқиғалар кезінде Қарқаралы қаласындағы демонстранттардың және патша өкіметіне қазақ халқының атынан петиция жазғандардың қатарында болды. Қарқаралы петициясында өлкенің әкімшілік басқару жүйесін қайта қарау, азаматтық және сот ісін қазақ тілінде жүргізуді заңды түрде бекіту, отаршыл аппарат шенеуніктерін қысқарту, жоғары билік органдары мен Мемлекеттік Думаға қазақ депутаттарын сайлауға қатыстыру талаптары қойылды.

1906 жылы Петербургке барып қайтады. Бұл сапарынан Міржақып Дулатұлы саяси күрескер ғана емес, шабытты ақын болып оралады. 1907 жылы Петербургте шыққан «Серке» газетінде «Жастарға» деген өлеңін жариялайды. Ал бүркеншік атпен шыққан «Біздің мақсатымыз» деген мақаласынан кейін «Серке» газеті біржола жабылады. Газеттің дәл сол санын шығаруға қатысқан адамдардың барлығы жауапқа тартылсын деген үкім шығады. Мақалада Міржақып қазақ халқының басындағы қиын жағдайдың анық себептерін саралап, отарлық саясатты әшкерелеген. Патша өкіметі мақала авторын тұтқындамақ болғанмен бүркеншік аттың иесін таба алмайды.

Міржақып Дулатұлының көптеген әңгімелері лақап аттармен шыққан. Оның жиі қолданған есімдері: Азамат, Мадияр, Таймінер, Түрік баласы және Арғын баласы.

Міржақыптың алғашқы өлеңдер жинағы 1909 жылы Қазан қаласында «Оян, қазақ!» деген атпен жарық көрді. Бұл кітаптың қазақ оқырмандарына әсері өте күшті болды. Кітап жас авторды патша билеушілерінің қудалауына алып келді, оны тергеу органдарының бақылауына алды, содан кейін кітаптың бүкіл таралымы тәркіленді.

Үш алып – Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейхан, Міржақып Дулатұлы. Орынбор, 1913 жыл.

1909-1911 жылдары ол Қызылжар қаласының сот кеңесінде қызметін жалғастырып, оқу жұмысын жаңартып, қазақ балаларына орыс тілінен сабақ берді. Бұл кезде Мағжан ондан біраз уақыт сабақ алды. 1910 жылы Каримовтың Қазан қаласындағы баспасында

оның «Бақытсыз Жамал» романы жарық көрді. Ол әртүрлі жерлерде жарияланған қазақ басылымдарына, әсіресе «Айқап» журналына жиі жазды.

Міржақып 1911 жылы Қызылжардан Семей облысына жіберіліп, халықтың өмірін өз көзімен көру үшін қазақ ауылдарын аралайды. Бұл жерде патшаның құпия полициясының көзіне түсіп, «Жұмбақ» өлеңі үшін бір жарым жылға қамауға алынды. 1912 жылы ол Орынборға келді. Аз санды қазақ зиялыларымен кеңескеннен кейін, халықтың санасына әсер етуді жалғастыру мақсатында көкейкесті тақырыптарда мақалаларын жариялауды бастайды. М.Дулатұлы А.Байтұрсыновпен бірге алғашқы демократиялық ағартушылық бағыттағы «Қазақ» газетінің (1913-1918) негізін қалайды.

1913 жылы Орынборда «Азамат», ал 1915 жылы «Терме» атты өлеңдер жинағы басылды. Ақын өлеңдерінің басты тақырыбы – ел тағдыры.

1914 жылы 14 мамырда Міржақып Дулатұлы Омбы қаласында өмір сүрген Ғайнижамал Баймұратқызымен бірге отбасын құрады. Ақынның қызы Гүлнар Дулатқызының естеліктеріне сүйенсек, үйлену тойы Омбы қаласының жанындағы Коломзино станциясының мейрамханасында өткен еді. Үйлену тойынан кейін жаңа үйленген Дулатовтар бірден Орынбор қаласына кетіп, «Қазақ» газетінің жұмысына белсене араласады.

1917-1918 жылдары Міржақып Алаш қозғалысының жұмысына кірісіп, аумалы-төкпелі жылдары ел тәуелсіздігіне қатысты мәселелермен айналысады. 1917 жылы маусым-желтоқсанда өткен жалпы қазақ съездерінің жұмысына қатысты. Кеңес өкіметі орнағаннан кейін ол біраз уақыт Орынбордағы газет-журналдарда жұмыс істеді.

1920 жылы Ташкентке келіп, сол жерде «Ақ жол» газетінің редакциясында, содан кейін Семей облысының әділет органдарында жұмыс істеді. Сол жылдары Міржақып әдебиет пен арифметика бойынша оқулықтар жазды, Фирдоуси, Крылов, Пушкин, Лермонтов және Шиллердің шығармаларын қазақ тіліне аударды.

1921-1922 жылдардағы ашаршылық кезінде Алаш зиялыларының өкілдері аштыққа көмектесу үшін қаражат жинай бастады, бұл істі Міржақып Дулатұлы мен Жүсіпбек Аймауытов басқарды. Бірнеше айдың ішінде олар 15 мың ірі қара жинап, аштыққа

ұшыраған елге таратып берді.

1922 жылы ешбір себепсіз абақтыға жабылады. Бірақ бұл әділетсіздік ұзаққа созылмай, Семейден Орынборға жөнелтілген бойда қамаудан босатылады. Түрмеден шыққан соң 1922–1926 жылдары Орынбордағы ағарту институтында оқытушы болып істейді. Екі бөлімнен тұратын «Есеп құралын» әзірлеп, Ташкент қаласында бастырып шығарады. «Балқия» атты төрт перделі пьеса жазады. 1924 жылы Орынборда екі жылдық «Қирағат кітабы» (хрестоматиялық оқулық), Қызылордада «Есеп құралының» жаңа басылымы жарық көрді.

А.Байтұрсынұлы 1926 жылы Бакуде өтетін Түрік білімпаздары съезіне барарда шығарып салуға жиналған інілері. Отырғандар солдан оңға қарай: Х.Ғаббасов, М.Дулатұлы, А.Байтұрсынұлы, М.Әуезов. Тұрғандар: Ж.Аймауытов, Ә.Марғұлан, А.Байтасов.

1925-1928 жылдары Міржақып Дулатұлы сол кездегі ел астанасы – Қызылорда қаласында өмір сүрді. Онда ол бірнеше туындылар жазды.

1928 жылы кеңестік тоталитарлық жүйе қайтадан Міржақыпты тұтқындады. Түрменің көрші камераларында Жүсіпбек Аймауытұлы мен Ахмет Байтұрсынұлы онымен бірге отырды. Ұзақ тергеуден кейін М.Дулатұлы өлім жазасына кесілді, бірақ көп ұзамай жаза 10 жылға ауыстырылды. Алдымен Бутырка түрмесінде болды, содан кейін Соловецкий лагеріне жер аударылды.

Мұстафа Шоқай Франциядан келген Карелия сауда кемесіне кірген кезде, Міржақыптың лагерден қашуын ұйымдастырған болатын. Алайда, Міржақып өз отбасының тағдырын ойлап, қашудан бас тартты.

1930 жылы ол Ақ теңіз-Балтық каналын салуға қатысты. Қайраткер 1935 жылы 5 қазанда Карелиядағы Беломорск ауданының Сосновец теміржол станциясында қайтыс болды.

**Материалды дайындаған
Мейрамбекқызы Динара**

MIRJAQYP DULATŪLYNYŇ TUĞANYNA 140 JYL

Mırjaqyp Dulatūly 1885 jyly 25 qaraşada būrynğy Torğai oblysyndağy Saryqopa bolysynda (qazipgi Qostanai oblysynyñ Jankeldı audanynda qarasty «Qyzbel» auyly) dünıege kelgen. Äkesi – Dulat aty şyqqan şeber, al anasy – Dämeş äñşilikke beıim bolğan. Mırjaqyp eki jasta anasyndan aiyrıldı. Äkesi balalarynyñ ülkeni Asqardy äueli müsylmanşa, odan keiın orysşa oqytyp, zañ qyzmetine bağyttady. Osy jolmen kısı üly Mırjaqypty da oquğa beredi.

Alğashqyda bala Mırjaqyp auyl moldasynda oqydy. Bıraq eki jyldan keiın basqa mektepke auysyp ketti. Ol jaiynda özi de jazğan. «Jasym 8-ge kelgende äkem meni auyl moldasynda oquğa bergen. Ol öte nadan molda bolatyn. Qanşa uaqt sol kısıden bıım alğanymdy bımeimın, bıraq arab tilindegi dūğalardy jattağanymnan basqa eş närse üirengenim joq», – dep jazdy Dulatūly.

Moldadan keiın Mırjaqyp auyl mektebinde orysşa oqytatyn Mūqan mūğalımnı dāris alady. 12 jasynda äkesinen aiırylady. Ağasy Asqar äkesiniñ tilegin oryndaimyn dep, Mırjaqypty ary qaray oqytady. Söitip, 1897 jyly inisin özi oqyğan eki klastyq orys-qazaq mektebine beredi. Mırjaqyp Ybyrai Altynsarin negızın salyp ketken mektepte bes jyl oqyp, 1902 üzdık bitirip şyğady. Mektep bitirgennen keiın mūğalımdır kursyn oqyp, auyl mūğalımy mamandyğyn alady. 1902 jyldan bastap auyl mūğalımy bolyp jūmys isteı jürıp, bos uaqtyn bıılımın jetildiruge arnady.

Mırjaqyp orys jazushylarynyñ şyğarmalarymen tanysyp, öz betinşe oqyp, orys tilin jetik meñgergen. 6 jyl üstazdyq etu barysynda köp nārseı üirenip, öz halqynyñ täuelsızdıgı üşin küreske daiyndalady. Onyñ aqyndyq talanty dāl osy jyldary körinedi. Būl uaqt patşa ükımetiniñ otarşyldyq saiasatynyñ qazaq topyrağynda keñ qanat jaiyp, halyqqa qatty qysym körsetken kezeñi boldy. Būl jağdai qazaq halqynyñ bııımdı azamattary men zialy qauymynyñ saiasi tūrğyda damuyna tūrtkı boldy.

Osyndai kürdeli kezeñde 1904 jyly Mırjaqyp Omby qalasyna kelip, Ahmet Baitūrsynūlymen kezdesti. 1905 jyly Mırjaqyp Ahmet Baitūrsynūlymen birge Qarqaraly qalasyna jürgizilgen qoğamdyq-saiasi jūmystarğa qatysty. Ol Oral jäne Sankt-Peterburg qalalarynda ötken ūlt-azattyq qozğalystarğa qatysady jäne konstitusialyq-demokratialyq partia seziniñ jūmysyna qatysady, 1905 jylğy revolüsialyq oқиғalar kezinde Qarqaraly qalasynağy demonstranttardyñ

jәне patşa ökımetine qazaq halqynyñ atynan petisia jazğandardyñ qatarynda boldy. Qarqaraly petisiasynda ölkenni äkimshilik basqaru jüiesin qaita qarau, azamattyq және sot ısın qazaq tilinde жүргізуді заңды түрде bekıtu, otarşyl aparat şeneunikterin qysqartu, joğary bilik organdary men Memlekettik Dumağa qazaq deputattaryn sailauğa qatystyru talaptary qoiyldy. 1906 jyly Peterburgke baryp qaitady. Bül saparynan Mirjaqyp Dulatuly saiasi küresker ğana emes, şabytty aqyn bolyp oralady. 1907 jyly Peterburgte şyqqan «Serke» gazetine «Jastarğa» degen öleñin jarialaidy. Al бүrkenşik atpen «Bızdın maqsatymyz» degen maqalasynan keiin «Serke» gazeti birjola jabylady. Gazettiñ дәл sol sanyn şyğaruğa qatysqan adamdardyñ barlyğy jauapqa tartylsyn degen ükim şyğady. Maqalada Mirjaqyp qazaq halqynyñ basyndağy qiyn jağdaıdyñ anyq sebepterin saralap, otarlyq saiasatty äşkerelegen. Patşa ökımeti maqala avtoryn tütqyndamaq bolğanmen бүrkenşik attyñ iesin taba almaidy. Mirjaqyp Dulatulynyñ köptegen äñgimeleri laqap attarmen şyqqan. Onyñ jii qoldanğan esimderi: Azamat, Madiar, Taiminer, Tүrik balasy және Arğyn balasy. Mirjaqyptyñ alğaşqy öleñder jinağy 1909 jyly Qazan qalasynda «Oian, qazaq!» degen atpen jaryq kördi. Bül kıtaptyñ qazaq oqyrmandaryna äseri öte küşti boldy. Kıtap jas avtory patşa bileuşileriniñ qudalaunya alyp keldi, ony tergeu organdarynyñ baqylauyna aldy, sodan keiin kıtaptyñ бүkil taralymy tärkilendi.

Üş alyp – Ahmet Baitürsynuly, Älihan Bökeihanov, Mirjaqyp Dulatuly. Orynbor, 1913 jyl

1909-1911 jyldary ol Qyzyljar qalasynyñ sot keñesinde qyzmetin jalğastyryp, oqu jümysyn jañartyp, qazaq balalaryna orys tilinen sabaq berdı. Bül kezde Mağjan onymen biraz uaqyt birge oqydy. 1910 jyly Karimovtyñ Qazan qalasyndağy baspasynda onyñ «Baqytsyz Jamal» romany jaryq kördi. Ol ärtürlı jerlerde jarialanğan qazaq basylymdaryna, äsirese, «Aiqa» jurnalyna jii jazdy.

Mirjaqyp 1911 jyly Qyzyljardan Semei oblysyna jiberilip, halyqtyñ ömirin öz közimen körü üşin qazaq auyldaryn aralaidy. Bül jerde patşanyñ qüpia polisasynyñ közine tüsip, «Jümbaq» öleñi üşin bir jarym jylğa qamauğa alyndy. 1912 jyly ol Orynborğa keldi. Az sandy qazaq zialylarymen keñeskennen keiin, halyqtyñ sanasyna äser etudi jalğastyru maqsatynda kökeitesti taqyryptarda maqalalaryn jarialaudy bastaidy. M. Dulatuly A. Baitürsynovpen birge alğaşqy demokratialyq ağartuşylyq bağyttağy «Qazaq» gazetiniñ (1913-1918) negizin qalaidy.

1913 jyly Orynboarda «Azamat», al 1915 jyly «Terme» atty öleñder jinağy basyldy. Aqyn

өлеңдерінің басты тақырыбы – ел тағдыры.

1914 jyly 14 мамырда Міржақып Дулатұлы Омбы қаласында өмір сүрген Ғайнижамал Бәймұратқызымен бірге отбасын құрады. Ақынның қызы Гүлнар Дулатованың естеліктеріне сүйенсек, үйлену тойы Омбы қаласының жанындағы Колумзино станциясының медресасында өтті. Үйлену тойынан кейін жаңа үйленген Дулатовтар бірден Орынбор қаласына кетіп, «Қазақ» газетінің жұмысына белсене араласady.

1917-1918 жылдары Міржақып Алаш қозғалысының жұмысына қысып, аумалы-төкпелі жылдары ел тәуелсіздігіне қатысты мәселелермен айналысady.

1917 жылы маусым-желтоқсанда өткен жалпы қазақ сездерінің жұмысына қатысты. Кеңес өкіметі орнағаннан кейін ол біраз уақыт Орынбордағы газет-журналдарда жұмыс істеді.

1920 жылы Ташкентке келіп, сол жерде «Ақ жол» газетінің редакциясында, содан кейін Семеі облысының әділет органдарында жұмыс істеді. Сол жылдары Міржақып әдебиет пен арифметика бойынша оқулықтар жазды, Фирдоуси, Крылов, Пушкин, Лермонтов және Шиллердің шығармаларын қазақ тіліне аударды.

1921-1922 жылдардағы ашаршылық кезінде Алаш зиялыларының өкілдері аштыққа көмектесу үшін қарajat жинай бастady, бұл істі Міржақып Дулатұлы мен Жүсіпбек Аймауытов басқарды. Бірнеше айдың ішінде олар 15 мың ырық жинап, аштыққа ұшыраған елге таратып берді.

1922 жылы ешбір себепсіз абақтыға жабылды. Бірақ бұл әділетсіздік ұзаққа созылмай, Семеіден Орынборға жіделтілген бода қамандан босатылды. Түрмеден шыққан соң 1922–1926 жылдары Орынбордағы ағарту институтында оқытушы болып істеді. Екі бөлімнен тұратын «Есеп құралын» әзірлеп, Ташкент қаласында бастырып шығарды. «Балқия» атты төрт перделі песа жазды. 1924 жылы Орынборда екі жылдық «Қирағат кітабы» (хрестоматиялық оқулық), Қызылордада «Есеп құралының» жаңа басылымы жарық көрді.

1925-1928 жылдары Міржақып Дулатұлы сол кездегі ел астанасы – Қызылорда қаласында өмір сүрді. Онда ол бірнеше туындар жазды.

1928 жылы кеңестік тоталитарлық жүйе қайтадан Міржақыпты тұтқындady. Түрменің көрші камераларында Жүсіпбек Аймауытұлы мен Ахмет Байтұрсынұлы онымен бірге отырды. Ұзақ тергеуден кейін М. Дулатұлы өлім жазасына кесілді, бірақ көп ұзамай жаза 10 жылға ауыстырылды.

Aldymen Butyrka түрмесінде boldy, sodan keiін Soloveski lagerine jer audaryldy.

A.Baitürsynұly 1926 jyly Bakude ötetin Tүrik bilımpazdary sezine bararda şyğaryp saluğa jinalğan ınıleri. Otyrğandar soldan oñğa qarai: H.Ğabbasov, M.Dulatұly, A.Baitürsynұly, M.Äuezov. Tūrğandar: J.Aimaıytov, Ä.Marğūlan, A.Baitasov.

Mūstafa Şoqai Fransiadan kelgen Karelia sauda kemesine kırgeı kezde, Mırjaqpytyñ lagerden qaşuyn üiymdastyrğan bolatyn. Soğan qaramastan, Mırjaqyp öz otbasynyñ tağdyryn oilap, qaşudan bas tartty.

1930 jyly ol Aq teñiz-Baltyq kanalyn saluğa qatysty. Qairatker 1935 jyly 5 qazanda Kareliadağy Belomorsk audanynyñ Sosnoves temırjol stansiasynda qaitys boldy.

*Materialdy daiyndağan
Meirambekqyzy Dinara*

Өмірхан Әбдиманұлы
*Қазақ ұлттық университетінің профессоры,
филология ғылымдарының докторы*

АЗАТШЫЛ ЖЫРДЫҢ АЛЫБЫ

XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ даласындағы күрделі қоғамдық-әлеуметтік жағдайды поэзиялық туындыларында анық та айқын бейнелеп, ұлт-азатшыл идея ұстанымдарына қажетті ой-танымды ашық айта алған сөз өнері шеберінің бірегейі – Міржақып Дулатұлы. Ол – тек әдеби шығармашылықпен ғана айналысып қоймай, қоғамдық өмірдің бар саласында өзіндік із қалдырып, саңлақ санаткер, көрнекті қоғамдық-саяси қайраткер, ұлт азаттығы жолындағы күрескер ретінде де танылған тұтас тұлға. Сан қырлы дарын иесінің ел игілігі үшін жасаған ұлан-ғайыр еңбегінің ішінде, әрине, әдеби шығармашылығының орны бөлек-ақ. Ақын әдебиетке «Оян, қазақ!» деп ұрандата келіп, өзінің тұңғыш өлеңдер жинағымен қазақ поэзиясына намысты жанр жалынды жыр, сананы серпілтер отты өлең, азатшыл сарын әкелді.

Қажет кезінде, дәл уақытында халқының арман-мақсатының діттеген жерінен шыққан ақынның ойлы өлеңдері талай ұрпақтың жүрегінде жатталып, көңіл түпкірінен кетпестей боп орын тепкені анық. Ұзақ жылдар бойы тек қараланып ғана келіп, аты ашық түрде аталмаса да, ел есінде Міржақып есімі азаматтық пен күрескерліктің белгісіндей бедерленіп қалған-ды. Кейбір әдеби зерттеу еңбектерге өлеңдері сыналай кіріп, сыналып жатса да, сол сынға алынған шағын үзінділердің өзінен-ақ Міржақыптың халық қасіретін жанымен түйсініп, ұлт азаттығын шығармашылығының алтын арқауы еткені сезіліп-ақ тұратын.

Міржақыптың қазақ әдебиетіндегі орнын кезінде өз замандастары мейлінше жоғары бағалап, халық үшін еткен еңбегін танып та, танытып та кеткен. Мәселен, Мағжанның «Жауға түскен жанға» (МД-ға хат) өлеңіндегі мына жолдар соның нақты айғағы:

// «Оян!» – дедің жұртыңа, // Бас көтеріп, тірлік қыл!» // Ақыл айттың ұлтыңа, //
«Таста, талас, бірлік қыл ... // Келешек күнде қағазға, // Алтынмен жазар атыңды, //
Құшақтап сүйер, қағазда, // Көрсен жазған хатыңд. // [1, 61-62].

XX ғасырдағы қазақ әдебиетінің алып тұлғасы, ұлы ақын Мағжан өз ұстазының жасампаздық ғұмырына сәуегейлік танытып, тап басып, тауып айтқан. Бүгінгі күнде ақиық ақынның айтқаны айдай келіп отырған жоқ па?!

Міржақып Дулатұлы – «Оян, қазақ!» атты алғашқы жинағының өзінен-ақ ақындық өнердегі басты мақсаты мен шығармашылық бағыт-бағдарын нақты аңғартқан ақын. Осынау алғашқы кітапқа эпиграф ретінде берілген төрт жол өлеңге қаншалықты мән-мағына сыйып кеткен десеңізші!.. Сол тұстағы қазақ халқын құрсауға алған төрт түрлі кесепат түгел тізіле көз алдыңызға тұра қалып, бейнелі сурет отаршылдықтың торына түскен санаға саңылау ашқандай:

// Көзіңді аш, оян қазақ, көтер басты, // Өткізбей қараңғыда бекер жасты. // Жер кетті, дін нашарлап, хал харам боп, // Қазағым, енді жату жарамас-ты. // [2, 24].

Осы төрт жолдан ақынның бүкіл тыныс-тіршілігінің болмысы танылғандай. Елі әлгіндей күйде болғанда, ақын жүрегі қалай тебіренбей тұра алсын? Ұлт санасын өлеңмен «оятуға» ұмтылған ақын негізгі, түйінді мәселелерді нақты айқындап, назар салар тұсты дәл меңзейді. Әлгі төрт кесепаттан туындайтын зар-мұң бүкіл жинақтың өн бойына өзек болуы да сондықтан.

«Оян, қазақтағы» өлеңдерінде ақын, ең алдымен, бодан болудың себеп-салдарына үңіліп, ел-жұртын қасіретке жетелеген кесірлі жолдың кезеңдерін айқындайды. Содан соң барып, ұлт басына үйірілген қауіп бұлтын сейілтудің «дауылды» тәсілдерін меңзеуді мақсат тұтады. Міндет – ең алдымен, ел ағаларына ой түрткі салу. Ұрпақ алдындағы борыш кімге болса да оңай тимесі белгілі. Сондықтан да ақын ой-өрісі өз құлқынын ойлаудан әрі аспағандарды қатты сынға алады. Бұндай сәттердегі Міржақыптың өткір де қатты сөздері мірдің оғындай діттеген жерге дәл тиеді. *// Қызығып қызарғанға кеткендер көп, // Шен алып, дәрежеге жеткендей боп. // Ойлайды өз пайдасын халықты сатып, // Қазақты еш керексіз еткендей боп. //*

«Шен алып, шекпен кигеніне» мәз болғандардың туған халқын сатып, «көсегесін көгертіп» жатқаны ақын жанын қалай өртемесін. Іштен шықан озбырлардың сыртқы жаудан асып түсері бесенеден белгілі. Ақынның оларға қатты шүйлігуі де сондықтан. Батыра айтып, көзге шұқу өз жұртын жек көруден туған сезім емес, ел қамын жеген

ақынның ащы сөзбен жеріне жеткізе айтып, жаман қылықтан жирендіріп, жақсы мінезге бейімдеуді ойлаған амал-қаракеті.

Тәуелсіздік күресіндегі Міржақыптың басты сүйенер тірегі – өзі тектес, ойы үндес зиялы қауым. Ол Әлихандай, Ахметтей ел тұлғасына айналған ағалары нұсқаған “ақ жолға” сенім артып, үнемі үміт шырағын жағып отырады. Ақынның ел ағаларына деген ыстық ықыласы мен құрметі “Өнерін халық пайдасына жұмсап жүрген оқығандарымызға” атты өлеңінен көрініс тапқан: // *Жау жүрек, қыран көзді арыстаным, // Жан қиып, халқың үшін қарысқаның. // Қатардан қазақ сорды қалдырмасқа, // Бәйгеге ұлы дүбір жарысқаның. //*

Жұрт қамын жеке бас мүддесінен жоғары қоя білген азаматтардың көшбасшылық көсемдігін асқақтатудағы ақын мақсаты – кейінгіге ісі үлгі ұлт жақсыларының халыққа еткен еңбегінің ертеңгі жемісіне сендіру. Мақсат бір, тілек ортақ болғандықтан ақын олар атқарар ұлы міндеттердің ілкі бастауларына үнемі сәттілік пен жеңіс тілейді. // *Шешен тіл парасаттың саясында, // Ететін талмай қызмет, данышпаным, // Атқан оқ, сермеген қол қата кетпей, // Түскейді табаныңа бар дұшпаның. //*

Міржақып Дулатұлының «Оян, қазақ!» мен өзге жинақтарындағы өлеңдерінің ағысы бір қайнардан бастау алып, құйылысы бір арнада тоғысып жатады. Өйткені оның бүкіл шығармашылық өрісі ұлт-азаттық идея, ұлт-азатшыл күреспен біте қайнасып кеткен. Ақын өлеңдеріндегі саяси үн өзге мәселеден басымдау түсіп, ерекшеленіп тұратыны шындық. Әрине, бұған қарап Міржақып поэзиясы ағартушылық міндеттерден, әлеуметтік ой-жүйеден алшақтап, тек саяси үгіт жетегінде кетіп қалды деуге мүлде болмайды. Оның шығармаларындағы өнер-білімге үндеу, әлеуметтік теңсіздік мәселелерін жырлау саяси көзқараспен жымдаса келіп, шешімін тапқан. Ақынның шығармашылық жасампаздығының ерекшелігі де осында деп білеміз.

Кезінде «Оян, қазақ!» орыс әкімшілігінің аса қатты шүйлігуінің сыры Міржақып өлеңдерінен отаршыл саясатты батыл сынаудың көрініс тауып, бодандыққа қарсы тұруға үндеген үгіттің ашық түрде айтылуында болатын. Ақын бұл бағытынан еш айныған емес. Ол азаттық күресті өз туындыларына өзекті тақырып ете білді. Міржақып поэзиясындағы азаматтық сарын ақындық шеберлікпен ұштаса келіп, оқырманды

лезде ұйытар ойлы да нәрлі рухы биік ұранға айналып, көңіл түкпіріне құйылып түсіп жатады. Сөйтіп жинақтағы өлеңдер бір-бірімен сабақтаса келіп, бөлінбес біртұтас бүтін дүниеге айналып сала береді. Бұның өзі оның өлеңдеріндегі тақырып аясының бірлігін танытса керек-ті.

«Оян, қазақ!» кітабының соңғы «нүктесі», «Сөз ақыры» өлеңімен қойылады. Мұнда ақын жинақтағы азды-көпті дүниесін жазудағы мақсатын қорытындылауды және өлең өлкесіне келуіне шығармашылығымен түрткі салып, үлгі болған ұстаз тұтар ұлылар тобын таныстыруды мақсат еткен: *// Орыста Пушкин, Гоголь һәм Лермонтов, // Крылов, Тургеневтер кеткен өтіп. // Қартайып бұл уақытта Толстой тұр, // Өзіне мәслихаттан ерлерді ертіп. // Қазақта бұлар теңдес бар ғой шешен, // Халықтан мойны озып болған көсем, // Семейден шықты Абай Құнанбаев, // Сөзінде қате бар ма сынап көрсең. // Ақын аз Байтұрсынов Ахметтей, // Сөзі алтын, мағынасы меруерттей. // Оқыған гибрат алып жас жігіттер, // Һәммәсы өз халқына қызмет еткей...//*

Міржақып – өзі де ұлт бостандығы үшін қызмет етудің үлгісін танытқан, ұлт-азаттығына, ел тәуелсіздігіне бар саналы ғұмырын арнаған, осы бағытта талай тағдыр талқысына түсіп, соның бәрін туған елі үшін мойымай көтерген, замана талабына сай поэзиясына ұлт тағдырын арқау еткен азамат ақын.

«Оян, қазақ!» қазақ халқы үшін қаншалықты бағалы болғандығына «Қазақ» газетіндегі Міржақып берген хабар дәлел. Патша жандармериясының тіміскілеуіне, 1916 жылғы маусымнан кейінгі жазалау мен аласапыран күйзеліске қарамастан, бұл кітапты елдің көзі ашық азаматтары көзінің қарашығындай сақтаған. Әлгі хабарламада фельдшер Жұмағали Тілеулиннің үйінде «Оян, қазақ» кітабының 1 мың данасының сақталғаны, іздеушілер сол жерден сатып алуға болатындығы айтылған [3].

Әрине, «Оян, қазақ!» – Міржақыптың ақындықтағы алғашқы қадамы. Сондықтан онда өлең өрнегінің олқы соғып, тілдік қолданыс кемшіндігі көзге ұрар сәттер кездесіп қалатыны рас. Өз кезінде бұл туралы С.Торайғыров кейінгі «Азаматты» қоса отыра, «Айқапта» басылған «Қазақ тіліндегі өлең кітаптары жайынан» [4] атты сыни мақаласында біраз пікір білдірген болатын. Өлеңдерінде тіл шұбарлығына жол беріп алғандығын Міржақыптың өзі де мойындайды. Ол «Қазақ» газетінде жарияланған «Тіл құралы» атты мақаласында: «...Ноғай газеті, кітаптарында көп ұшырасатын араб, фарсыны шын әдеби тіл осы екен деп аңғармадым. 1908 жылы (О.Қ.)-ды жазып жүргенімде әлгі «Әдеби тілдерді» неғұрлым көбірек кіргізу жағын ескерусіз қалдырмадым. Сол жылдарда Абай кітабы һәм «Қырық мысалды» көргенімде өзімнен өзім ұялдым. Өзімнің һәм өзім секілділердің адасып жүргенін сонда білдім» [5], - деп жазады. Міржақыптың екінші өлеңдер жинағы «Азамат» деген атпен 1913 жылы Орынборда басылып шықты. Бұл кітаптың сыртқы бетінде ақынның: *// Мен біткен ойпаң жерге аласа ағаш, // Емесін жемісі көп тамаша ағаш. // Қалғаниша жарты жаңқам мен сенікі, // Пайдалан шаруаңа жараса, алаш! //* деген бір шумақ өлеңі басылған. Бұл – бүкіл ғұмырын туған елінің азаттығына арнаған азамат ақынның жан сыры.

Ақынның «Азамат» жинағындағы жырлары езілген елінің мұңлы күйін суреттеп, еркіндікті көксеген халқының кекті намысын қайрауға, көңіл түкпірінде бұғып жатқан отты арманның шоғын тұтатуға арналған. Бұл жинақта ел теңдігін өзек еткен өршіл өлеңдердің ғана орын алғаны шындық. *// Көп құлағы мақтаменен тығулы, // Қасқыр қуып, үріккен қойдай ығулы. // Құбыжық бар десе қорыққан баладай, // Су жүрек*

боп сорлы қазақ бұғулы. // Жалыны ыстық жас ғұмырым шыдатпай, // Теріс істі пәк ұжданым ұнатпай, // Тоқтай алмай басым тасқа жеткенше, // Қарсы шауып қайралған өткір болаттай... // Жаудың бетін қажып тұрмыз бұра алмай, // Бұрмақ түгіл шыдап қарсы тұра алмай. // Күннің көзін қара бұлыт жасытып, // Күлімсіреп нұрын шашып шыға алмай. //

Міржақып – ел жайы десе елең етіп, халқының азаттығы жолындағы күреске басын байлаған ақын. *// Аяусыз жаным, мен құрбан лағың, // Болса алуға, қаным себеп, мұрадың. // Болайын сүйінші: жұлдызы жанып бақыттың, // Сені көркейді деп естісе құлағым, //* - дейді ол «Арманым» атты өлеңінде.

Ақынның үшінші жинағы «Терме» 1915 жылы Орынборда жарық көреді. Екі кітапта ортақ тақырыптық байланыс болғандықтан, біз оларды қатар ала отырып қарастыруды жөн көрдік. Бұл жинақтардан ақындық шеберлігі жетілген, өлең өнерін мейлінше меңгерген, ой айтудың астарлы сырын ұстанған ақынды танимыз. Жаңа жинақтарда да «Оян, қазақтағы» өршіл сарын сақталғанмен, ақынның нәзік жанын, сыршыл сезімін ашар лирикалық сипаттың бой көрсетуі де көзге түседі. Кеше ғана «оян, халқым» деп, адуынды келетін «ащы айқай» ақыны жүректі тербер жыр жазып, өз оқырманын лирикасының терең тұңғиығына жетелеп, көркемдік сырына қанықтыра түседі. Осынау жинақтардағы өлең өрнегінен тың теңеулерді, бейнелі образдарды, сыршыл суреткерлікті байқаймыз. Дегенмен Міржақып өзі ұстанған бағытына берік, қатты сынды қаймықпай, батыл айту – ақын поэзиясының алтын қазығы. *// Ақылын жанашырдың алмаушы едің, // Сөзіне сірә құлақ салмаушы едің. // Қымызға шекең қызып, етке тойсаң, // Пайдасыз құрғақ дауға талмаушы едің. // Жаз жимай қыс азығын жатушы едің, // Арзанға қымбатыңды сатушы едің. // Ермекпен табар пайдаң болмаған соң, // Борышқа шаш-етектен батушы едің. //*

Жинақтағы осы сияқты қатқыл үнді, қатал сындар кейде сырлы да мұңлы, сезімге толы лирикалық өлеңдермен алмасып отырады.

«Термеге» жазған алғысөзінде Міржақып: «Бұл өлеңдер мұнан алты-жеті жыл бұрын қазақта газет, қағаз, журнал жоқ кезде жазылған еді. Сондықтан көбінесе оқып жүрген жастарға арналып, оларды ояту, білім-ғылымға шақыру, халықты надандықтан құтқаруға үндеп, сол рухта жазылған. Бұрынғы күйінен артық өзгертпедім», - дейді.

Өз шығармашылығын мақтауды аса ұната қоймайтын, өзін «ойпаңға өскен аласаға» теңей беретін ақын алғашқы балаң жырларымен-ақ ел құрметіне бөленген-ді, ендеше уақыт тезінен өткен өлеңдерді кәдесіне жаратуды қалауы көңілге қонымды-ақ.

// Ақылы кәміл жігіттер, // Заманның көз сал һалына. // Халқыңның ойлап пайдасын, // Өзің үшін налыма. // Немесе // Жүгенсіз өскен бас асау, // Айтқанға қайтіп көнеді. // Көңіл батыр, тіл қорқақ, // Айтатын сөзім көп еді.

деген жолдар кедір-бұдырсыз, мінсіз тізілген шырайлы шумақтар емес пе?! Көкірегін жарып шыққан асыл сөздерін бір кезде жазылып еді деп, ақын күресінге қалай лақтырып тастасын. «Азамат» пен «Термеге» енген өлеңдерінің кейбірі алғаш «Қазақ» газетінде жариялағанын еске алсақ, Міржақыптың жоғарыда айтқан сөздері шындық. Міржақыптың «Қиял», «Шәкірт», «Сағыну», «Елім-ай», «Потанинге», «Алашқа», «Қайда едің» т.б. өлең-жырлары алғаш «Қазақта» жарияланып, қалың елге сол арқылы тарады. Ол уақытпен үндесе жазылған өлеңдеріне кейін аса көп түзету енгізбеген.

Қос жинаққа енген Міржақып өлеңдерінің тақырып ауқымы өте кең. Жоғарыда атап

өткеніміздей «Қиял», «Сағыну» тәрізді өлеңдері ақынның ішкі сезім күйіне құрылса, «Жұт» қазақ жұртының ауыр тағдырын арқау етіп, тіршілік-тұрмыс шындығын бейнелейді. Соңғы өлеңде ақын доңыз жылғы қыстан «Сан байлар жүген ұстап» қалған қиындықты айта келіп, елді еңбекке, қам-қарекет қылуға шақырады. Сол ауыр жылғы жұтты құр суреттеп қана қоймай, оның себеп-салдарына үңіліп, сырын ашуға тырысады.

Жаз туса, бейқам едің қыс жетпестей,
Қызық түн бастан, сірә, неш өтпестей.
«Жаратқан құдай артық халықпыз»,

Қолыңнан төрт түлік мал бір кетпестей,— деп, жұрт қиындығын табиғаттың дүлей күшімен бірге «Сақтанбай, салақ өскен жалқау жұрттың» бейқамдығынан көреді. Сөйтіп, кәсіпсіз жұрттың күн көруінің ауыр екенін ескертіп, оқырманға замана тұрқының өзгермелілігін аңғартады. Әрине, Міржақып жырларының өз кезінде насихаттық қызмет атқарғанын жоққа шығара алмаймыз. Ақын өмір сүрген дәуір қисыны осыны қажет еткенді.

М.Дулатұлының «Елім-ай», «Алашқа» атты зар заманның мұңына толы өлеңдері — ұлтының тағдырын ойлап теңселген ақынның азаматтық жан айқайы. Міржақып «Елім-айы» бұрынғы «Елім-ай» сарыны емес, сыртқы зымысқы жау мен ішкі озбырлардың әрекетінен азып-тозған, атамекен жерінен, сеніміне серік еткен дінінен, ел тірегі бірлігінен, жандүние тіні ішкі ділінен айырылып, боз далада тоз-тоз болып боздаған елдің ащы зары. Әйтсе де, өлеңдегі бойға у боп тараған дәмі кермек сөздердің астарында зор үміт, мол сенім бар. Қамқор ақын қамсыз-күйсіз ел үшін қанша күйініп, уытты сөзбен түйресе де сол елден шыққан өзіне, өзі секілді ел азаматтарына сенім артады. Сондықтан да ақын халқының отаршылдық тозағына күйіп тұрған уақыттағы күйзелген күйіне қабырғасы қайыса отырып, ертеңгі күнге үмітпен қарап, келешектің кемелдігіне шек келтірмей былай дейді: *// Сол күнін көрсем-менің арманым, // Жоқтамас ем, өзге тілек қалғанын...*

Ақынның «Алашқа» атты өлеңі — сұрау-арнау үлгісімен жазылған ұзақ толғау. 1916 жылдың дүрбелеңіне енді аяқ басқалы тұрған халықтың ішкі арпалысын, шарасынан асқан ашу-ызаның екпінін аңғарған ақын іштей толқып, сан тарау сұраққа жауап іздейді. «Көк майса, жерің қайдадан» басталатын көп сұраққа ақын былай деп жауап қайтарады: *«Қой бағып, қасқыр қашан она қылған? // Көре бер өз бетіңмен күніңді өлмес. // Қайраған қолдан келмес, іске әуре боп, // Қорлыққа, тілімді алсаң, болма кездес! //*

Ақын бүгінде бұрынғы күнінен, өткен жолынан жаңылған жұртының қиын жағдайына жаны күйзеле отыра, оның арандап қалмауын тілейді. Ақынның бұл қаупі алдын болжаған көрегендікке ұласты. 1916 жылы жалаңдаған жазалаушы отряд ақ-қарасын айырып жатпастан халықты қылышымен турап, қазақты қанға бөктірді. Міржақып өлеңдері замана түрлеуіне орай, белгілі бір мақсат-мәнге ие болып отырады. Бұның бір мысалы — 1917 жылы ақ-қызыл боп айқасып, замана мың құбылған аумалы-төкпелі кезеңде, қазақ тізгінін кім ұстарын білмей дағдарған тұста, көктен түскендей көп көсем пайда болған уақытта жазылған «Қайда едің?». Кешегі елі үшін еңбек етіп, етігімен су кешкен ерлерді бұлаңдаған түлкі заман шетке қағып, жік-жікке бөлініп, адасқан жұртты бір тозақтан екіншіге итермелеген ендігі «қамқорлардың» шын бет пердесін ашуға үміт қылған өлең еді бұл. *// Кешегі қара күндерде, // Жұлдызсыз, айсыз түндерде, // Жол*

табылмай сенделіп, // Адасып алаш жүргенде, // Бұл күнгі көп көсемдер // Сұраймын сонда қайда едің? // Жеті шумақтан тұратын бұл өлеңдегі әр шумақ соңынан қайталанып отыратын сұрақтардың мәні тереңде. Олардың жауабы қазақ тарихының белді-белді кезеңдерін қамтиды. Ел басына күн туған кезде елінен екі елі ажырамай, көретінін бірге көріп, қапастан шығар жол іздеп шарқ ұрған өзі басшылығының бірі болған алаш тобы бүгінде жалалы болып, аласталып жатса, жазықсыз жаланы көре тұрып, ақында ашынбасқа шара бар ма?!

// Енді бүгін кім жаман? // Данышпан емес, кім надан? // Қамқор емес, кім жауыз? // Жомарт емес, кім сараң? // Көсем емес, кім жалтаң? // Шешен емес жоқ адам, // Бәрі білгіш, бәрі де ер, // Жеткіздің алла тағалам. //

Ақын өлеңі – адамдар арасындағы жай бақталастықты, өзара айтысты арқау етпеген, саяси астары кең, әлеуметтік мағынасы терең дүние. Міржақып сөзін арнаған «көсемдердің», «шешендердің», «данышпандардың» кімдер екенін оның кейінгі бір тұста жазылған мақаласынан тани аламыз. «Сарыарқа» газетінде «Мадияр» бүркеншік есімімен жарияланған «Кім қас, кім дос» атты мақалада: «Кешегі қаралы патша заманында бірі шоқынып миссионер болып, бірі елді алдап, жол тосып, жолаушы тонап соғылғандар» (1918, №31) деп, оларды бір сәт бас-басына атап өтеді.

Жалпы алғанда, Міржақып поэзиясы қазақ әдебиетінде алғаш болып, азатшыл сарынды алып келумен, өршіл рухтық үнді азаматтық пафосымен ерекшеленеді. Оның өлеңдері жадағай ақылгөйлік, мағынасыз үгіт, күнделікті тірлік күйбеңін жырлаудан аулақ. Әр өлеңі халқының бостандық пен теңдікке жетер бағытын айқындап, әр сөзі оқырман жүрегіне жол тауып жатуы осының нақты айғағы. Сондықтан да XX ғасыр бас кезіндегі әдебиет көшбасшысы Міржақып Дулатұлы өлеңдері елін тәуелсіздік жолындағы күреске ұмтылдырған өршіл сарынымен жұртының есінде мәңгілік қалар, ұлт азаттығын ұлықтаған ұлы ақын деп білеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Жұмабаев М. Шығармалары: Өлеңдер, поэмалар, қара сөздер. – Алматы: Жазушы, 1989. – 448 бет.
2. Дулатұлы М. Бес томдық шыармалар жинағы: бірінші том: Өлеңдер, роман, пьеса, әңгімелер. – Алматы: «Мектеп» баспасы, ЖАҚ, 2002. – 368 бет.
3. Тілеулин Ж. «Оян, қазақ!» // «Қазақ», 1917, №247.
4. Торайғыров С. Қазақ тіліндегі өлең кітаптары жайынан. // «Айқап», 1913, №19, 22, 23.
5. Дулатұлы М. Тіл құралы. // «Қазақ», 1915, №112

Ömirhan Äbdimanuly

Qazaq Ülttyq Universitetiniñ profesory, Filologia ğylymdarynyñ doktory

AZATŞYL JYRDYŇ ALYBY

XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ даласындағы күрделі қоғамдық-әлеуметтік жағдайды поэзиялық туындларында анық та айқын бейнелеп, ұлт-азатшыл идея ұстанымдарына қажетті ой-танымды ашық айта алған сөз өнері шеберінің бірегейі – Міржақып Дулатов. Ол – тек әдеби шығармашылықпен ғана айналысып қоймай, қоғамдық өмірдің бар саласында өзіндік із қалдырып, саңлақ санаткер, көрнекті қоғамдық-саяси қайраткер, ұлт азаттығы жолындағы күрескер ретінде де танылған тұтас тұлға. Сан қырлы дарын иесінің ел игілігі үшін жасаған ұланғайыр еңбегінің ішінде, әрине, әдеби шығармашылығының орны бөлек-ақ. Ақын әдебиетке «Оян, қазақ!» деп ұрандата келіп, өзінің тунғыс өлеңдер жинағымен қазақ поэзиясына намысты жанр жалынды жыр, сананы серпілтер отты өлең, азатшыл сарын әкелді.

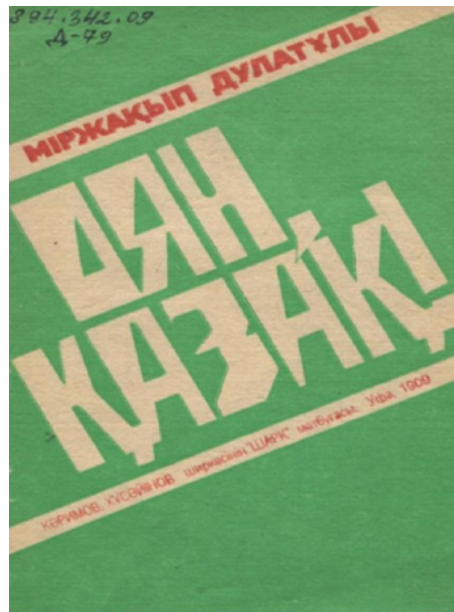
Қажет кезінде, дәл уақытында халқының арман-мақсатының диттеген жерінен шыққан ақынның ойлы өлеңдері талай ұрпақтың жүрегінде жатталып, көңіл түпкірінен кетпестей боп орын тепкені анық. Ұзақ жылдар бойы тек қараланып ғана келіп, аты ашық түрде аталмаса да, ел есінде Міржақып есімі азаматтық пен күрескерліктің белгісіндегі бедерленіп қалған-ды.

Кейбір әдеби зерттеу еңбектерге өлеңдері сыналмай кырып, сыналды жатса да, сол сыңға алынған сағын үзінділердің өзінен-ақ Міржақыптың халық қасиетін жанымен түісініп, ұлт азаттығын шығармашылығының алтын арқауы еткені сезіліп-ақ қалатын.

Міржақыптың қазақ әдебиетіндегі орнын кезінде өз замандастары меілінше жоғары бағалап, халық үшін еткен еңбегін танымал та, танытып та кеткен. Мәселен, Мағжанның «Жауға түскен жанға» (МД-ға хат) өлеңіндегі мына жолдар соның нақты айғағы:

// «Оян!» – дедің жүртыңа, // Бас көтеріп, тірлік қыл!» // Ақыл аиттың ұлтыңа, // «Таста, талас, бірлік қыл ... // Кеңсек күнде қағазға, // Алтынмен жазар атыңды, // Құшақтап сүйер, қағазда, // Көрсе жазған хатыңды. // [1, 61-62 б.].

HH ғасырдағы қазақ әдебиетінің алып тұлғасы, ұлы ақын Мағжан өз ұстазын жасампаздық ғұмырына сәуегейлік танытып, тап басып, тауып айтқан. Бүгінгі күнде ақиық ақынның айтқаны айдан келіп отырған жоқ па?!

Mırjaqyp Dulatov – «Oian, qazaq!» atty alǵaşqy jinaǵynyń ózinen-aq aqyndyq önerdegi basty maqsaty men şyǵarmaşylyq baǵyt-baǵdaryn naqty ańǵartqan aqyn. Osynau alǵaşqy kitapqa epigraf retinde berilgen tórt jol óleńge qanşalyqty mән-maǵyna syiyp ketken deseñizshi!.. Sol tūstaǵy qazaq halqyn qūrсаuǵa alǵan tórt túrli kesepat түgel tızile көз aldyńyzǵa tūra qalyp, beineli suret otarşyldyqtyń toryna түскен санаǵa саñylau ашқандай:

// Көзіңді аш, oian qazaq, көтер basty, // Ötkizbei qarañǵyda beker jasty. // Jer ketti, dın naşarlap, hāl haram bop, // Qazaǵym, endi jatu jaramas-ty. // [2, 24 b.].

Osy tórt joldan aqynnyń бүкіл tynys-tırşılıǵynyń bolmysy tanyлǵандай. Elі әлǵіндеi күіде болǵанда, aqyn жүрегі qalai tebirenbei tūra alsyn. Үлт sanasyn өлеңмен «oiatuǵa» ümtылǵan aqyn negizgi, tüiindi мәselelerdi naqty aiqyndap, nazar salar түsty дәл meñzeidi. Älgі tórt kesepattan tuyndaityn zar-mүн бүкіл jinaqtyń ön boiyna özek boluy da sondyqtan.

«Oian, qazaqtaǵy» өлеңдерінде aqyn, eñ aldymen, bodan boludyń sebep-saldaryna üñilip, el-jүrtyn qasıretke jetelegen kesirli joldyń kezeңderin aiqyndaıdy. Sodan-soñ baryp, ült basyna üiirilgen qauıp бүltyn seiiltudiń «dauyldy» täsilдерin meñzeudi maqsat tütady. Mindet – eñ aldymen, el aǵalaryna oi түrtki salu. Үрпақ aldyndaǵy boryş kımge bolsa da oñai timesi belgili. Sondyqtan da aqyn oi-örisi өз qұлqynyn oilaudan әri aspaǵandardy qatty syñǵa alady. Bүndai sätterdegi Mırjaqyptyń ötkir de qatty sözderi mırdıñ oǵyндаi dittegen jerge дәл tiedi. // Qyzyǵyp qyzarǵanǵa ketkender көp, // Şen alyp, дәрежеge jetkenдеi bop. // Oilaidy өз paidasyn halyqty satyp, // Qazaqty eş kereksiz etkendei bop. //

«Şen alyp, şekpen kigenine» мәз болǵандардың tuǵan halqyn satyp, «kösegesin kögertip» jatqany aqyn janyn qalai örtemesin. Іштен шықан ozbyrlar eminuı syrtqy jaudan asyp түseri beseneden belgili. Aqynnyń olarǵa qatty şüilıguı de sondyqtan. Batyra aityp, көзge şūqu өз жүrtyn jek köruden tuǵan sezim emes, el qamyn jegen aqynnyń ашsy sözben jerine jetkize aityp, jaman qylyqtan jirendirip, jaqsy minezge beıimdeudi oilaǵan amal-qaraketi.

Täelsızdık küresindegi Mırjaqyptyń basty süiener tiregi – özi tektes, ойы үндес zialy qauym. Ol Älihandai, Ahmettei el tұлǵasyna ainalǵan aǵalary nūsqaǵan “aq jolǵa” senim artyp, ünemі ümit шыraǵyn jaǵyp otyrady. Aqynnyń el aǵalaryna degen ystyq yqylasy men qūrmeti “Önerin halyq paidasyna jүmsap жүrgen oqyǵandarymyzǵa” atty өleñinen körinis tapqan: // Jau жүрек, qyran közdi arystanym, // Jan qiyp, halqyń üşin qarysqanyń. // Qatardan qazaq

sordy qaldyrmasqa, // Bäigege üly dübir jarysqanyñ. //

Jürt qamyn jeke bas müddesinen joğary qoia bilgen azamattardyñ köşbassylyq kösemdigin asqaqtatudağy aqyn maqsaty – keingige ısı ülgі ült jaqsylarynyñ halyqqa etken eñbeginiñ erteñgi jemisine sendiru. Maqsat bir, tilek ortaқ bolğandyqtan aqyn olar atqarar üly mindeterdiñ ilkı bastaularyna ünemı sättilik pen jeñis tileidi. // Şeşen tıl parasattyñ saiasynda, // Etetin talmai qyzmet, danyşpanym, // Atqan oq, sermegen qol qata ketpei, // Tüskeidi tabanyña bar dūşpanyñ. //

Mırjaqyp Duatovtyñ “Oian, qazağy” men özge jinaqtaryndağy öleñderiniñ aғysy bir tūmadan bastau alyp, qūiylsy bir arnada toğysyp jatady. Öitkeni onyñ бүкіл шығармашыlyq örisi ült-azattyq ideia, ült-azatşyl kürespen bite qainasyp ketken.

Aqyn öleñderindegi saiasi ün өзge мәseleden basymdau түsip, ereкşelenip тұратyny шындық. Ärine, бүған қарап Mırjaqyp poeziasy ағартушыlyq mindetterden, әleumettık oi-jüieden алшақтап, тек saiasi үгіт jeteginde ketip qaldy deuge мүлde болмаidy. Onyñ шығармаларындағы өнер-білімге үндеу, әleumettık теңсіздік мәselelerin jyrlau saiasi көзқарасpen jymdasa kelip şeşimin tapqan. Aqynnyñ шығармашыlyq jasampazdyğynyñ ereкşeligi de osynda dep білеміз.

Kezinde «Oian, qazaqqa» orys äkimşildiginiñ asa qatty şüiliginin syry Mırjaqyp öleñderinen otarşyl saiasatty batyl synaudyñ körinis tauyp, bodandyqqa qarsy тұруға үндеgen үгіttiñ ашық түрde айтылуында болатын. Aqyn бұл бағытynan еш аinyған емes. Ol azattyq күresti өз туындylарына özekti taqyryp ete bildi.

Mırjaqyp poeziasyndağy azamattyq saryn aqyndyq шеберлікpen ұştasa kelip, oqyrmandy lezde üiytar oily da nәrlı ruhy biik ұранға ainalyp, көңіл түкпіrine qūiylp түsip jatady. Söitip jinaqtağy öleñder bir-birimen sabaqtasa kelip, bölınbes birtūtas бүтін дүниеге ainalyp sala beredi. Būnyñ özi onyñ öleñderindegi taqyryp aiasynyñ birligin tanytsa kerek-tı.

“Oian, qazaq!” kıtabyныñ соңғы «нүktesi» “Söz aqyry” öleñimen qoiylady. Mūnda aqyn jinaqtağy azdy-köpti дүniesin jazudağy maqsatyn qorytyndylaudy және öleñ ölkesine keluine шығармашыlyğymen түрткі салып, үлгі болған ұstaz тұтар ұлылар tobyn tanystyrudy maqsat etken: // Orysta Puşkin, Gogöl häm Lermontov, //Krylov, Turgenevter ketken ötip. // Qartaiyp bұл uaqytta Tolstoi тұr, // Özine мәslihattan erlerdi ertip. //

Qazaqta būlar teñdes bar ğoi şešen, // Halyqtan moiny ozyp bolğan kösem, // Semeiden şyqty Abai Qūnanbaev, // Sōzında qate bar ma synap körseñ. // Aqyn az Baitūrsynov Ahmettei, // Sōzı altyn, mağynasy meruerttei. // Oqyğan ğibrat alyp jas jıgıttar, // Hāmmāsy ōz halqyna qyzmet etkei...//

Mırjaqyp – ōzide ūlt bostandyġy ūşın qyzmet etudiñ ūlgısın tanytqan, ūlt-azattyġyna, el tāuelsızdıǵına bar sanaly ġūmyryn arnağan, osy baġytta talai taġdyr talqysyna tūsıp, sonyñ bārm tuğan eli ūşın moiymai kötergen, zamana talabyna sai poeziasyna ūlt taġdyryn arqau etken azamat aqyn.

«Oian, qazaq!» qazaq halqy ūşın qanşalyqty baġaly bolġandyġyna “Qazaq” gazetindegi Mırjaqyp bergen habar дәlel. Patşa jandarmeiasynyñ tımıskıleuine, 1916 jylġy mausymnan keingı jazalau men alasapyran küizeliske qaramastan, bұл kıtapy eldiñ közi aşıq azamattary köziniñ qaraşyğyndai saқтаған. Älgı habarlamada feldşer Jūmaġali Tileullinniñ üinen “Oian, qazaq” kıtabynyñ 1 myñ danasynyñ saqtalġany, ızdeuşılergen satyp aluğa bolatyndyġy aitylġan [3].

Ärine, «Oian, qazaq!» – Mırjaqyptyñ aqyndyqtaġy alġaşqy qadamy. Sondyqtan onda öleñ örneginiñ olqy soġyp, tıldık qoldanys kemşındıǵı közge ūrar sätter kezdesip qalatyny ras. Ōz kezinde bұл turaly S. Toraiġyrov keingı Azamatty» qosa otyra «Aiqapta» basylġan «Qazaq tılindegi öleñ kıtaptary jaiynan» [4] atty syni maqalasynda biraz pıkır bildirgen bolatyn. Öleñderinde tıl şūbarlyġyna jol berip alġandyġyn Mırjaqyptyñ ōzi de moiyndaidy. Ol «Qazaq» gazetinde jarialanġan «Tıl qūraly» atty maqalasynda: «...Noġai gazetı, kıtaptarynda köp ūşyrasatyn arab, farsyny şyn ädebi tıl osy eken dep aňġarmadym.

1908 jyly (O. Q.)- dy jazyp jürgenimde älgı «Ädebi tılderdi» neġūrlym köbirek kırızu jaġyn eskerusız qaldyrmadym. Sol jyldarda Abai kıtaby häm «Qyryq mysaldy» körgenimde ōzımnen ōzım ūıaldym. Ōzımnıñ häm ōzım sekıldilerdiñ adasyp jürgenin sonda bıldım» [5], - dep jazady.

Mırjaqyptyñ ekinşı öleñder jinaġy «Azamat» degen atpen 1913 jyly Orynboarda basylıp şyqty. Bұл kıtapytyñ syrtqy betinde aqynnyñ: // Men bitken oipañ jerge alasa aġaş, // Emespın jemısı köp tamaşa aġaş. // Qalġanşa jarty jañqam men senikı, // Paidalan şaruaña jarasa, alaş! // degen bır şumaq öleñi basylġan. Bұл – бүkıl ġūmyryn tuğan eliniñ azattyġyna arnağan azamat aqynnyñ jan syry.

Aqynnyñ «Azamat» jinaғындағы jyrlary ezilgen eliniñ mūñly küim surettep, erkındıktı köksegen halqynnyñ kektı namysyn qairauğa, köñil tükpirinde būğyp jatqan otty armannyñ soğyn tūtatuğa arналған. Būl jinaqtan el teñdigin özek etken örşil öleñderdiñ ğana oryn alğany şyndyq. // Köp qūlaғы maqtamenen tyğuly, // Qasqyr quyp, ürikken qoidai yğuly. // Qūbyjyq bar dese qoryqqan baladai, // Su jürek bop sorly qazaq būğuly. // Jalyny ystyq jas ğūmyrym şydatpai, // Teris ıstı pāk ūjdanyñ ūnatpai, // Toqtai almai basym tasqa jetkenşe, // Qarsy şauyp qairalğan ötkir bolattai... // Jaudyñ betin qajyp türmyz būra almai, // Būrmaq tūgıl şydap qarsy tūra almai. // Künniñ közin qara būlyt jasytyp, // Külimsirep nūryn şaşyp şyға almai. //

Mırjaqyp – el jaiy dese eleñ etip, halqynnyñ azattyғы jolyndaғы күreske basyn bailağan aqyn. // Aiausyz janym, men qūrban laғыñ, // Bolsa aluğa, qanym sebep, mūradyñ. // Bolaiyn süiñsi: jūldyzy janyp baqyttyñ, // Seni körkeidi dep estise qūlağym, // - deidi ol «Armanym» atty öleñinde.

Aqynnyñ ūşınşı jinaғы «Terme» 1915 jyly Orynborda jaryq köredi. Eki kıtapta ortaқ taqyryptyq bailanys bolğandyqtan, bız olardy qatar ala otyryp qarastyrudy jön kördik. Būl jinaqtardan aqyndyq шеberлігі jetilgen, öleñ önerin meilінше меңгерген, oi aitudyñ astarly syryn ūstanğan aqyndy tanımyz.

Jaña jinaqtarda da «Oian, qazaqtaғы» örşil saryn saqtalğanmen, aqynnyñ nāzık janyn, syrşyl sezimin ашар lirikalyq sipattyñ boi körsetui de közge түседі. Keşe ğana «oian, halqym» dep, aduyndy keletin «aşşy aiqai» aqyny jürekti terber jyr jazyp, öz oqyrmanyn lirikasynyñ tereñ tūñgiyğyna jetelep, körkemdik syryna qanyqtyra түседі. Osynau jinaqtardaғы öleñ örneğinen tyñ teñeulerdi, beinelі obrazdardy, syrşyl suretкерлікті baiqaimyz. Degenmen, Mırjaqyp özi ūstanğan baғыtyна berik, qatty syndy qaimyqpai, batyl aitu – aqyn poeziasynyñ altyn qazyғы. //Aqylyn janaşyrdyñ almauшы ediñ, // Sözine sırā qūlaқ salmauшы ediñ. // Qymyzға şekeñ qyzyp, etke toisañ, // Paidasыз qūrғақ dauға talmauшы ediñ. // Jaz jimai qys azyğyn jatuşy ediñ, // Arzaңa qymбатынды satuшы ediñ. // Ermekpen tabar paidañ bolмаған soñ, // Boryşqa şaş-etekten batuшы ediñ. //

Jinaqtaғы osy siaqty qatqyl ündi, qatal syndar keide syrly da mūñly, sezımge toly lirikalyq öleñdermen almasyp otyrady.

«Termege» jazğan alғы sözinde Mırjaqyp: «Būl öleñder mūnan alty-jeti jyl būryn qazaqta gazet, qağaz jurnal joq kezde jazylğan edi. Sondyqtan köbinese oqyp жүрген jastарға арналып, olardy oiatu, bilim-ғылымға шақыру, halyқты nadandyqtan qūtqaruға үндеп sol sol ruhta jazylğan. Būrynғы küinen artyq özgertpedim», - deidi.

Öz шығармашылығын maқтаudy asa ūnata qoimaityn, özін «oipañға ösken alasaға» teñei беретін aqyn алғашқы балаñ jyrlarymen-aq el qūrmetine bölengen-di, endeşe uaqyt tezinen ötkен öleñderdi kādesine jaratudy qalaуy köñilge qonymdy-aq.

// Aqyly kāmıl jigitter, // Zamannyñ köz sal halyna. // Halqyñnyñ oilap paidasyn, // Öziñ ūşın nalyma. //

Nemese,

// Jүgensiz ösken bas asau, // Aitqanға qaitıp könedi. // Köñil batyr, tıl qorqaq, // Aitatyn sözim köp edi. //

degen joldar kedір-būdyrsyz, minsız tızılgen şyrailы şumaqtar emes pe?! Kökiregin jaryp шыqqan asыл sözderin бір kezde jazylыp edi dep, aqyn күresinge qalai laqtyryp tastасын.

«Azamat» pen «Termege» engen öleñderiniñ keibiri алғаш «Qazaq» gazetinde jarialağanyn

eske alsaq, Mırjaqyptyñ joǵarǵy sözderi şyndyq. Mırjaqyptyñ «Qial», «Şäkirt», «Saǵynu», «Elim-ai», «Potaninge», «Alaşqa», «Qaida ediñ» t.b. öleñ-jyrlary alǵaş «Qazaqta» jarialanyp, qalyñ elge sol arqyly tarady Ol uaqytpen ündese jazylǵan öleñderine keim asa köp tüzetu engizbegen.

Qos jinaqqa engen Mırjaqyp öleñderiniñ taqyryp auqymy öte keñ. Joǵaryda atap ötkenimizdei «Qial», «Saǵynu» tärizdi öleñderi aqynnyñ ıshkı sezim küiine qurylsa, «Jüt» qazaq jürtynyñ auyr taǵdyryn arqau etip, tırşılık-türmys şyndyǵyn beineleidi. Soñǵy öleñde aqyn doñyz jylǵy qystan «San bailar jügen üstap» qalǵan qiyndyqty aita kelip, eldi eñbekke, qam-qareket qyłuǵa shaqyrady. Sol auyr jylǵy jütty qūr surettep ğana qoimai, onyñ sebep-saldaryna üñilip, syryn aşıǵa tyrysady. // Jaz tusa, beiqam ediñ qys jetpestei, // Qyzyq tün bastan, sırä, heş ötpestei // «Jaratqan qūдай артық халықыз» dep, // Qolyñnan tört tülük mal bır ketpestei, //-dep, jüt qiyndyǵyn tabıǵattyñ dülei küşimen birge «Saqtanbai, salaq ösken jalqau jürtyñ» beiqamdyǵynan köredi. Söitip, käsipsız jürtyñ kün körüiniñ auyr ekenin eskertip, oqyrmanǵa zamana türqynyñ özgermeliligin ańǵartady. Ärine, Mırjaqyp jyrlarynyñ öz kezinde nasihatqy qyzmet atqarǵany joqqa şyǵara almaimyz. Aqyn ömir sürgen дәuir qisyny osyny qajet etkendi.

M. Dulatovtyñ «Elim-ai», «Alaşqa» atty zar zamannyñ münyna toly öleñderi – ültynyñ taǵdyryn oilap teñselgen aqynnyñ azamattyq jan aıqaiy. Mırjaqyp «Elim-ai» büringy «Elim-ai» saryny emes, syrtqy zymysqy jau men ıshkı ozbyrlardyñ äreketinen azyptozǵan, ata-meken jerinen, senimine serik etken dininen, el tıregi birliginen, jan-dünie tını ıshkı dılınen aiırylyp, boz dalada toz-toz bolyp bozdaǵan eldiñ aşşy zary. Äitsede, öleñdegı boıǵa u bop taraǵan dāmı kermek sözderdiñ astarynda zor ümit, mol senim bar. Qamqor aqyn qamsyz-küisiz el üşin qanşa küinip, uytty sözben tüirese de sol elden şyqqan özine, özi sekildi el azamattaryna senim artady. Sondyqtan da aqyn halqynyñ otarşyldyq tozaǵyna küip tūrǵan uaqyttaǵy küizelgen küiine qabyrǵasy qaiysa otyryp, erteñgi künge ümitpen qarap, keleşektıñ kemeldigine şek keltirmei: // Sol künin körsem-meniñ armanym, // Joqtamas em, özge tilek qalǵany. //

Aqynnyñ «Alaşqa» atty öleñi – sūrai-arnau ülgisi men jazylǵan ūзақ tolǵau. 1916 jyldyñ dübirleñine endi aiaq basqaly tūrǵan halyqtyñ ıshkı arpalysyn, şarasynan asqan aşı-yzanyñ ekpiniñ ańǵarǵan aqyn iştei tolqyp, san tarau sūraqqa jauap izdeidi. «Kök maisa, jeriñ qaidadan» bastalatyn köp sūraqqa aqyn bylai dep jauap qaitarady: «Qoi baǵyp, qasqyr qaşan opa qylǵan? // Köre ber öz betiñmen küniñdi ölmes. // Qairaǵan qoldan kelmes, iske äure bop, // Qorlyqa, tılımdı alsañ, bolma kezdes! //

Aqyn büginde büringy küniñen, ötken jolynan jañylǵan jürtynyñ qiyn jaǵdaiyna jany küizele otyra, onyñ arandap qalmaıyn tileidi. Aqynnyñ bül qaupı aldyn bolǵan köregendikke ūlasty. 1916 jyly jalañdaǵan karatelny oträd aq-qarasyn aiıryp jatpastan, halyqty qylyşymen turap, qazaqty qanǵa böktirdi.

Mırjaqyp öleñderi zamana türleuine orai, belgili bır maqsat-mänge ie bolyp otyrady. Būnyñ bır mysaly - 1917 jyly aq-qyzyl bop aıqasyp, zamana myñ qūbylǵan aumaly-tökpeli kezeñde, qazaq tızgynın kım ūstaryn bilmei daǵdarǵan tūsta, kökten tūskendei köp kösem paida bolǵan uaqytta jazylǵan «Qaida ediñ?». Keşegi eli üşin eñbek etip, etigimen su keşken erlerdi būlañdaǵan tülki zaman şetke qaǵyp, jık-jıkke bölünip adasqan jürty bır tozaqtan ekinşige itermelegen endigı «qamqorlardyñ» şyn bet perdesin aşıǵa ümit qylǵan öleñ edi bül. // Keşegi qara künderde, // Jūldyzsyz, aısyz tūnderde, // Jol tabylmai sendelip, // Adasyp alaş jürgende, // Bül küngi köp kösemder // Sūraimyn sonda qaida ediñ? //

Jetı şumaqtan tūratyn bұл öleñdegi är şumaq soñynan qaitalanyp otıratyn sūraqtardıñ mäni tereñde. Olardıñ jauaby qazaq tarihınyñ beldi-beldi kezeñderin qamtidy. El basyna kün tuğan kezde elinen eki eli ajyramai, köretinin birge körıp, qapastan şyğar jol ızdep şarq ūrğan özi basşylyrynyñ bırı bolğan alaş toby бүгінде jalaly bolyp, alastalyp jatsa, jazyqsyz jalany köre tūryp, aqynda aşynbasqa şara bar ma?!

// Endı бүгін кім жаман? // Даныспан емес, кім надан? // Қамқор емес, кім жауыз? // Жомарт емес, кім сараң? // Көсем емес, кім жалтаң? // Шешен емес жоқ адам, // Бәрі білгіш, бәрі де ер, // Jetkızdın alla tağalam. //

Aqyn öleñi – adamdar arasyndaғы jai baqastyqty, өзara aitysty arqau etpegen, saiasi astary keñ, әleumettik мағynasy tereñ дүние. Міржақып сөзін арнаған «kösemderdin», «şesenderdin», «danyşpandardyn» kимder ekenin onyñ keingі bir tūsta jazylğan maqalasynan tani alamyz. «Saryarqa» gazetinde «Madiar» бүrkenşik esimimen jarialanğan «Kim qas, kim dos» atty maqalada: «Keşegi qaraly patşa zamanında bırı şoqynyp misioner bolyp, bırı eldi aldap, jol tosyp, jolaуşy tonap soğylğandar» (1918, №31) dep, olardy bir sāt bas-basyna atap ötedi.

Jalpy alğanda, Міржақып poeziasy qazaq әdebietinde alğаш bolyp azatşyl saryndy alyp kelumen, örşil ruhtyq ündi azamattyq pafosymen erekselenedi. Onyñ öleñderi jadağai aqylgöilik, мағynasyz ügit, күndelikti tırlık küibeñin jyrlaudan aulaq. Är öleñi halqynyñ bostandyq pen teñdikke jeter bağytyn aiqyndap, är sözi oqyrman жүregine jol tauyp jatuy osynyñ naqty aiğaғы. Sondyqtan da HH ғасыр bas kezindegi әdebiet köşbasşysy Міржақып Дулатов – öleñderi elin täuelsizdik jolyndaғы күreske ümtылдырған örşil sarynymen жүrtynyñ esinde мәңgilik қalar, ült azattyğyn ülyqtağan üly aqyn dep bilemiz.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Jūmabaev M. Şyğarmalary: Öleñder, poemalar, qara sözder. –Almaty: Jazuşy, 1989. – 448 bet.
2. Dulatov M. Bes tomdyq şyarmalar jinaғы: bırıñşı tom: Öleñder, roman, pesa, äñgimeler. –Almaty: «Mektep» baspasy, JAQ, 2002. – 368 bet.
3. Tileulin J. «Oian, qazaq!» // «Qazaq», 1917, №247.
4. Toraiğyrov S. Qazaq tilindegi öleñ kıtaptary jaiynan. // «Aiқap», 1913, №19, 22, 23.
5. Dulatov M. Tıl qūraly. // «Qazaq», 1915, №112

МІРЖАҚЫП ДУЛАТҰЛЫ ЖӘНЕ «ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІ

Ұлттық сананы ояту жолында жанын пида еткен ақын, жазушы, қоғам қайраткері Міржақып Дулатұлының қаламынан туған публицистикалық мақалаларда күрделі мәселелер көп. Оның өмірі қоғамдық сілкіністер мен әлеуметтік-таптық қақтығыстарға тап келді. Жазушының идеялық ой-танымы Орынборда 1913-1918 жылдар аралығында шыққан «Қазақ» газетінде түгел қамтылды.

<https://egemen.kz/author/1-egemen-qazaqstan>

Алдымен Міржақып Дулатұлының публицистикалық туындыларын пайда болған уақыт ерекшелігіне байланысты айқындасақ, біріншіден, 1917 жылғы Ақпан төңкерісіне дейінгі – Ресей отаршылдығына қарсы ел үшін, жер үшін күрес кезеңіне байланысты жазылған публицистикалық шығармаларынан көреміз. Екіншіден, Ақпан төңкерісінен бастап Қазан төңкерісіне дейінгі – Уақытша Үкімет тұсындағы елдегі демократиялық қозғалыстар кезеңіндегі шығармалары болса, үшіншіден, Қазан төңкерісінен бастап, Кеңес өкіметі толық орнағанға дейінгі – Азамат соғысы жылдарындағы большевизмге қарсы күрес кезеңіндегі публицистикалық шығармалары.

1913 жылы 2 ақпанда «Қазақ» газетінің алғашқы нөмірі жарық көргеннен бастап (газеттің редакторы Ахмет Байтұрсынұлы және екінші редакторы әрі жауапты хатшысы Міржақып Дулатұлы) қаламгердің жариялаған қазақ қоғамындағы әдебиет сыны мен діни-рухани-мәдени мәселелері оның кемел ойлы көсемсөздің шебері екенін айқын танытты. XX ғасыр басында «Қазақ» газетінің жарыққа шығуымен бірге қазақ халқының зиялы буыны қалыптасты. Олар жақұт жазбаларында ел тағдырын, жер тағдырын, ағартушылық мәселесін қозғады. «Қазақ» газетінің ұстанған өзіндік бағыт-бағдарымен қазақ зиялылары ұлт тәуелсіздігі жолындағы идеяларын кең қамтып, өз кезеңіндегі заманның күрделі әлеуметтік мәселелерін баспа беттерінде жариялады. XX ғасыр басында қазақ басылымдарының ішінен «Қазақ» газеті алдыңғы саптан көрініп, қазақ зиялыларының кемел ойлы көсемдік танытқан мақалаларындағы озық ойлары халықтың санасын рухтандырды.

XIX ғасырдың екінші жартысында қазақ ағартушылары аңсаған білімге үндеу XX ғасырдың бас кезінде нәтиже беріп, елді азаттыққа ұмтылдыруға жігер берді. Қазақ зиялылары ел бағытын айқындап, тәуелсіздік жолын нұсқаған жаңа тұлғалар ішінен Міржақып Дулатұлы айрықша көрінді.

1913 жылғы 9 наурызда №5 нөмірде, «Қазақ» газетінің дүниеге келуімен құттықтаған Шәкәрім қажы Құдайбердіұлының «Қазақ» құтты болсын!» атты өлеңінде:

Үмітті Орынбордан бала туды,

Қолына жарық сәуле ала туды.

Мақсаты: қараңғыда жүрген халқын

Ойлайды тура жолға қаратуды,

– деп сәттілік тілеген сөздері газеттің әрі қарай қазақ баспасөзінің көшбасшысы болуына септігін тигізді.

Газеттің дереккөздері мен рухани құндылығы, шынайылық деңгейі оның шығарушылары мен негізгі авторлары Ахмет Байтұрсынұлы мен Міржақып Дулатұлының еншісінде болды. Большевиктер бүліншілігіне дейін патша жандармериясының қуғын-сүргініне қарамастан «Қазақ» газетінің бес жыл бойы үздіксіз шығып тұруын қамтамасыз еткен қос қаламгердің еңбегі зор. Бұл жайында Алаш қозғалысының көсемі Әлихан Бөкейханов 1915 жылдың 18 сәуіріндегі «Қазақ» газетінде: «Мәдени жұртта көркем кітап жазып отыратын Ахмет, Міржақып газеттің уақ ісіне есіл ғұмырын байлап отыр» – деп жазды.

Қазақ баспасөзінің көшбасшысы болған «Қазақ» газетінің материалдары М.Дулатұлының тек жеке өмірінің ғана емес, публицистикалық еңбектерінің де дереккөздері болып табылды. Олай болуының себебі, «Қазақ» газетінде жұмыс істеген жылдары оның бойына біткен бар табиғи публицистік таланты толығымен ашылып, терең білімділігі айқын көрінді деуге болады. М.Дулатұлының «М.», «М.Д.», «Мадияр», «Түрік баласы» сияқты бүркеншік аттармен газет беттерінде үздіксіз басылып тұрған материалдары оның ақын-жазушы, саяси күрескерлігімен қатар, публицист, сыншы, зерттеуші, тарихшы екендігін де көрсетті. «Қазақ» газетінің бірінші жылғы сандарында көтерілген «ұлттың саяси еркі мен жерін өз қолына түгел алып болып, енді қазақтың өз жеріне, атамекеніне өзін сыйғызбай ығыстыра бастаған ақ патшаның зорлығы; халық санасын ояту мәселесі; қазақ қоғамын темір құрсаудай қысып, бойын жаздырмаған ортағасырлық мешеулік; бірін-біріне айдап салып, билей беру мақсатында патша берген болыстық билікке таласу; ел қатарлы өз мүддесін өзінің қорғауына жол бермеген надандық пен саяси құқықсыздық т.б. ұлттық деңгейдегі басты мәселелер болатын. Осы көтерілген өзекті мәселелер М.Дулатұлының 1913 жылы «Қазақ» газетінде жариялаған «Жер аудару», «Қазақ жайлы», «Шәкірттер жайынан», «Земство һәм қазақ», «Мектеп-медреселер мәселесі», т.б. мақалаларында қазақ ұлтының өмірі, ел тынысы жан-жақты бейнеленді.

«Қазақ» газеті Орынборда 1913 жылдың 2 ақпанынан бастап, 1918 жылдың аяқ кезіне дейін шығып тұрды. Осы кезеңде газеттің 265 нөмірі жарық көрді. Газет қалыпты көлемде, алғашқы кезде жетісіне бір рет, кейін үш рет шықты. Ол қазақ халқының арасына көп тарап, үлкен беделге ие болды. «Газет алғашқыда 3 мың данамен шықты. Бұл ол уақыт үшін тіптен көп таралым еді... Оппозициялық газет бола отырып «Қазақ» қазақ халқының ұлттық сана-сезімін оятуға аз үлес қосқан жоқ, өз дәуірінің көкейкесті

мәселелерін көтерді, ағартушылық идеяларын насихаттады, қозғалыстың және болашақ «Алаш» партиясының баспа органы болды. Жарияланымдардың отаршылдыққа қарсы сипаты өкімет орындарының наразылығын туғызды. 1913-1916 жылдардың өн бойында газет 26 рет жабылады.

Шын мәнінде, Міржақып Дулатұлы публицистикалық мақалаларымен XX ғасырдың әлеуметтік жағдайындағы қазақ халқының қоғамдық-әлеуметтік, тарихи, мәдени, әдеби маңызы зор мәселелерін терең талдап, «Қазақ» газетінде жариялап отырды. М.Дулатұлы халықтың мұңы мен зарын сөз еткен, оның дұрыс жолмен шешілуіне ықпал жасаған публицистикалық еңбектерімен ұлт тәуелсіздігінің негізін қалыптастырғандығын «Қазақ» газеті арқылы айқындап берді. Мұхтар Әуезов 1923 жылы «Ақ жол» газетінің 4 ақпандағы «Ахаңның елу жылдық тойына» арнап жазған мақаласында: «Бөтен қалада қыр есіне түсіп, елін ойлап жүрген балаға «Қазақ» газеті ауылынан келген сәлемдемедей болатын. «Қазақ» газетінің сол заманнан бері қарай талай өмірі өткен сияқты. Бұл уақыт саусақпен санағандай аз жыл болса да, болып өткен уақиғаларына қарағанда көп заманға жауап болатын толқынды заманның бірі. Қазақтың еңкейген кәрі, еңбектеген жасына түгелімен ой түсіріп, өлім ұйқысынан оятып, жансыз денесіне қан жүгіртіп, күзгі таңның салқын желіндей ширықтырған, етек-жеңін жиғызған «Қазақ» газеті болатын» деп жазды. Ұлттық мемлекет болу идеясы қазақ интеллигенциясын ұлттық «Алаш» партиясын құрып, «Алаш орда» үкіметін орнатуға әкеледі. Бұл қазақ зиялыларының 1917 жылғы Ақпан революциясынан күткен үміті болатын. Одан кейін «...Қазан күндері келіп жетті. Қазан төңкерісі партиясына кереғар көзқарастағы көп партияның үлгісінде қазақ ұлтшыл ұйымының «Алаш» партиясын құрдық, партияның бір мүшесі өзімін. Езілген, тоналған, сіңірі шыққан ұлтымыздың қамынан асып өзгедей әрекетке барған емеспін», – деген болатын Міржақып Дулатұлы өзінің 1929 жылғы «Ұрпаққа хатында». Ұлтының қамын ойлаған «Алаш» азаматтарының қанды Қазан төңкерісі, Азамат соғысының нәтижесі олардың идеясын сейілтті. Ақын Ұлы Октябрь қарсаңында «Мадияр» бүркеншік атымен 1917 жылғы «Қазақ» газетінің 21 тамызында «Қайда едің? » өлеңін жариялады. Бұл өлеңінде бостандық жолындағы күресті айта келіп, халықтың көкейкесті арман-тілектерін орындай алмай, өз бастарының амандығын сауғалап жүрген қайраткерлерге қатал сын тақты.

*«Кешегі қара күндерде,
Жұлдызсыз, айсыз түндерде,
Жол таба алмай сенделіп,
Адасып алаш жүргенде,
Бұл күнгі көп көсемдер,
Сұраймын сонда қайда едің?...
Сарыарқа сайран жерлерім,
Көкорай шалғын көлдерім,
Бәрін жауға алдырып,
Асқар тау - биік белдерім.
Қысылып қазақ тұрғанда,
Данышпандар, қайда едің?...» –*

деген ойлы сөздерімен ер көңілді алаштың азаматына енді зор сын! – деп, өз кезеңіндегі заманның күрделі әлеуметтік мәселелерін баспа беттерінде жариялады.

Міржақып Дулатұлының публицистикалық мақалаларын Орынборда 1913-1918 жылдар аралығында шығып тұрған «Қазақ» газетімен байланыстырғанда ғана төмендегі өзекті мәселелерді айқындай аламыз. Біріншіден, Міржақыптың публицистикалық еңбектерінің толықтай негізгі бөлімі осы газетте жарияланды. Екіншіден, бұл – қазақ тілінде үзілместен ұзақ мерзімге және жиі шығып тұрған бірден-бір мерзімді басылымдардың бірі болатын. Қазақ баспасөзінің көшбасшысы болған «Қазақ» газеті қоғамдық ой-сананың, оқу-ағартудың үгітшісі болуымен бірге қазақ әдебиетінің ілгері дамуына жаршы болды. Мұнымен бірге қазақ әдебиетін байытуда алғашқы қазақ романының авторы, прозаик, ақын, көсем сөз шебері, көрнекті қоғам қайраткері. Ол бүкіл өмірі мен күш-жігерін туған халқының азаттығы мен даңқын арттыруға бағытталған қажымас күреске жұмсады.

1920 жылдары «Еңбекші қазақ» (қазіргі «Егемен Қазақстан») газетінде қызметтес болған, тұтқындалғаннан кейін отбасына көмектескен әдебиетші-ғалым Б.Кенжебаев: «...мен көрген, білген, түйген Міржақып Дулатұлы үлкен журналист, жазушы, ақын, не жөнінде болсын жинақы, терең, алғыр да өткір, мірдің оғындай еді. Тұрған бір қайрат, міржақ кісі еді», – деп ұлтымыздың ұлы тұлғасын ерекше еске алады.

М.Дулатұлының публицистикалық еңбектері мен өмірінің жаңа кезеңінде 16-ның ойраны, Ақпан төңкерісі, Большевиктер бүліншілігі, ақтар мен қызылдардың қырғыны, кеңестік-тоталитарлық жүйенің орнауы осылардың бәрі іскер публицистикаға тән заңдылықтармен «Қазақ» газетінде толық көрініс тапты. Алаш арысы қазақ халқының XX ғасыр басындағы әлеуметтік жағдайын тұтастай қалпында қабылдап, ұлттық сананы жаңғыртудағы өміршең идеялық ойларын «Қазақ» газеті арқылы саралап берді.

*Авторы: Жамбыл КҮЗЕМБАЕВ,
филология ғылымдарының кандидаты
Дереккөз: egemen.kz*

MIRJAQYP DULATŪLY JÄNE «QAZAQ» GAZETI

Ūlttyq sanany oiatu jolynda janyn pida etken aqyn, jazuşy, qoғam qairatkeri Mırjaqyp Dulatŭlynyñ qalamynan tuғan publisistikalyq maqalalarda kŭrdeli мәseleler kӧp. Onyñ ӧmiri qoғamdyq sılkinister men әleumettik-taptyq qaqtyғystarға tap keldi. Jazuşynyñ ideialyq oitanymy Orynboarda 1913-1918 jyldar aralyғыnda şyqqan «Qazaq» gazetinde tŭgel qamtyldy.

<https://egemen.kz/author/1-egemen-qazaqstan>

Aldymen Mırjaqyp Dulatŭlynyñ publisistikalyq tuyndylaryn paıda bolğan uaqyt ereкşeligine bailyNSTy aiqyndasaq, bırıńşıden, 1917 jylғы Aqpan tӧńkerisine deingi – Resei otarşyldyғыna qarsy el ūşın, jer ūşın kŭres kezeñine bailyNSTy jazylğan publisistikalyq şyғarmalarynan kӧremiz. Ekinşiden, Aqpan tӧńkerisinen bastap Qazan tӧńkerisine deingi – Uaqytşa Ŭkmet tŭsyndaғы eldegi demokratialyq qozғalystar kezeñindegi şyғarmalary bolsa, ūşınşıden, Qazan tӧńkerisinen bastap, Keñes ӧkmeti tolyq ornağanға deingi – Azamat soғysy jylдарындағы bӧlşevizmge qarsy kŭres kezeñindegi publisistikalyq şyғarmalary.

1913 jyly 2 aqpanda «Qazaq» gazetiniñ alғaşqy nӧmiri jaryq kӧrgennen bastap (gazettiñ redaktory Ahmet Baitŭrsynŭly jәne ekinşı redaktory әri jauapty hatşysy Mırjaqyp Dulatŭly) qalamgerdiñ jarialağan qazaq qoғamyndaғы әdebiет syny men dıni-ruhani-mәdeni мәseleleri onyñ kemel oily kӧsemsӧzdıñ шеberі ekenin aiqyn tanytty. HH ғасыr basynda «Qazaq» gazetiniñ jaryqqa şyғuymen birge qazaq halqynyñ zialy buyny qalyptasty. Olar jaqŭt jazbalarynda el taғdyryn, jer taғdyryn, aғartuşylyq мәselesin qozғady. «Qazaq» gazetiniñ ūstanğan ӧzındık baғыt-baғдарымен qazaq zialylary ūlt täuelsızdıgı jolyndaғы ideialaryn keñ qamtyp, ӧz kezeñindegi zamannyñ kŭrdeli әleumettik мәselelerin baspa betterinde jarialady. HH ғасыr basynda qazaq basylymdarynyñ işinen «Qazaq» gazetі aldyñғы saptan kӧrinip, qazaq zialylarynyñ kemel oily kӧsemdik tanytqan maqalalaryndaғы ozyq oilary halyqtyñ sanasyn ruhtandyrdy.

HH ғасырдың ekinşı jartysynda qazaq aғartuşylary ańsağan bilimge ūndeу HH ғасырдың bas kezinde nәtiје berip, eldi azattyqqa ūmtылдыруға jiger berdi. Qazaq zialylary el baғытын aiqyndap, täuelsızdık jolyn nŭsqağan jaña tŭlғalar işinen Mırjaqyp Dulatŭly airyqşa kӧrindi.

1913 жылғы 9 наурызда №5 нөмірде, «Qazaq» газетінің дүниеге келуімен кұттықтаған Шәкәрім қажы Құдайбердіевтің «Qazaq» құтты болсын!» атты өлеңінде:

Үмітті Орынбортан бала туды,

Қолына жарық сәуле ала туды.

Мақсаты: қараңғыда жүрген халқын

Ойлаиды тура жолға қаратуды,

– деп сәттілік тілеген сөздері газеттің әрі қарай қазақ баспасөзінің көш-басшысы болуына сеітпін тигізді.

Газеттің дереккөздері мен рухани қүндылығы, шынайылық деңгейі оның шығарушылары мен негізгі авторы Аһмет Бәйтүрсынұв пен Міржақып Дулатұлының еншісінде болды. Бөлшевиктер бүліншілігіне деін патша жандармериясының қуғын-сүргініне қарамастан «Qazaq» газетінің бес жыл бойы үздіксіз шығып тұруын қамтамасыз еткен қос қаламгердің еңбегі зор. Бұл жайында Алаш қозғалысының көсемі Әліхан Бөкейханов 1915 жылдың 18 сәуіріндегі «Qazaq» газетінде: «Мәдені жұртта көркем кітап жазып отыратын Аһмет, Міржақып газеттің уақысына есіл гүмырын байлап отыр» – деп жазды.

Қазақ баспасөзінің көшбасшысы болған «Qazaq» газетінің материалдары М.Дулатұлының тек жеке өмірінің ғана емес, публисітікәлық еңбектерінің де дереккөздері болып табылды. Олай болуының себебі, «Qazaq» газетінде жү-мыс істеген жылдары оның бойына біткен бар табиғі публисітік таланты толығымен ашылып, терең білімділігі айқын көрінді деуге болды. М.Дулатұлының «М.», «М.Д.», «Мадар», «Түрік баласы» сияқты бүркеншік аттармен газет беттерінде үздіксіз басылып тұрған материалдары оның ақын-жазушы, саяси күрескерлігімен қатар, публисіст, сыншы, зерттеуші, тарихшы екендігін де көрсетті. «Qazaq» газетінің бірінші жылғы сандарында көтерілген «ұлттың саяси еркі мен жерін өз қолына түгел алып болып, енді қазақтың өз жеріне, атамекеніне өзін сиығызбай ығыстыра бастаған ақ патшаның зорлығы; халық санасын оіату мәселесі; қазақ қоғамын темір құрсаудай қысып, бойын жаздырмаған ортағасырлық меңеулік; бірін-біріне аідап салып, білей беру мақсатында патша берген болыстық билікке таласу; ел қатарлы өз мүддесін өзіннің қорғауына жол бермеген надандық пен саяси құқықсыздық т.б. ұлттық деңгейдегі басты мәселелер болатын. Осы көтерілген өзекті мәселелер М.Дулатұлының 1913 жылы «Qazaq» газетінде жариялаған «Жер аудару», «Qazaq жайлы», «Шәкірттер жайынан», «Zemstvo һәм қазақ», «Мектеп-мед-реселер мәселесі», т.б. мақалаларында қазақ ұлтының өмірі, ел тынысы жан-жақты беініеленді.

«Qazaq» газеті Орынборда 1913 жылдың 2 ақпаннан бастап, 1918 жылдың аіақ кезіне деін шығып тұрды. Осы кезеңде газеттің 265 нөмірі жарық көрді. Газет қалыпты көлемде, алғашқы кезде жетісіне бір бет, кейін үш бет шықты. Ол қазақ халқының арасына көп тарай, үлкен беделге ие болды. «Газет алғаш-қыда 3 мың данамен шықты. Бұл ол уақыт үшін тіптен көп таралым еді... Опозисіалық газет бола отырып «Qazaq» қазақ халқының ұлттық сана-сезімін оіатуға аз үлес қосқан жоқ, өз дәуірінің көкеікесті мәселелерін көтерді, ағартушылық ідеіаларын насихаттады, қозғалыстың және болашақ «Алаш» партиясының баспа органы болды. Жаріаланымдардың отаршылдыққа қарсы сипаты өкімет орындарының наразылығын туғызды. 1913-1916 жылдардың он бойында газет 26 бет жабылды.

Шын мәнінде, Міржақып Дулатұлы публисітікәлық мақалаларымен HH ғасырдың әлеуметтік жағдайындағы қазақ халқының қоғамдық-әлеуметтік, тарихи, мәдені, әдеби маңызы зор мәселелерін терең талдап, «Qazaq» газетінде жаріілап отырды. М.Дулатұлы халықтың мұңы мен зарын сөз еткен, оның дұрыс жолмен шешілуіне ықпал жасаған публисітікәлық еңбектерімен ұлт

täuelsızdığınıñ negızın qalyptastyrgandyğyn «Qazaq» gazetı arqyly aiqyn-dap berdı. Mūhtar Äuezov 1923 jyly «Aq jol» gazetiniñ

4 aqpandağy «Ahañnyñ elu jyldyq toiyna» arnap jazğan maqalasynda: «Böt-en qalada qyr esine tüsip, elin oilap жүрген балаға «Qazaq» gazetı auylınan kelgen sälemdemeı bolatyn. «Qazaq» gazetiniñ sol zamannan berı qaraı talai ömiri ötken siaqty. Bül uaqyt sausaqpen sanağandai az jyl bolsa da, bolyp ötken uaqıǵalaryna qarağanda köp zamanğa jauap bolatyn tolqyndy zamannyñ bırı. Qazaqtyñ eñkeigen kări, eñbektegen jasyna tügelimen oi tüsırıp, ölım üiqysynan oiatyp, jansyz denesine qan жүgirtıp, күzgı tañnyñ salqyn jelindei şiryqtyrğan, etek-jeñin жіğyzğan «Qazaq» gazetı bolatyn» dep jazdy. Ülttyq memleket bolu ideiasy qazaq intelegensiasyn ülttyq «Alaş» partiasyn qūryp, «Alaş orda» ükımetin ornatuğa äkeledi. Bül qazaq zialylarynyñ 1917 jylğy Aqpan revolüsiasyndan kütken ümitı bolatyn. Odan keiın «... Qazan künderı kelip jetti. Qazan töñkerisi partiasyna kereğar közqarastağy köp partianyñ ülgisinde qazaq ültşyl üiymynyñ «Alaş» partiasyn qūrдыq, partianyñ bır müşesi özımmın. Ezılgen, tonalğan, sıñırı şyqqan ültymyзdyñ qamynan asyp özgedei äreketke barған emespın», – degen bolatyn Mırjaqyp Dulatuly öziniñ 1929 jylğy «Ürpaqqa hatynda». Ültynyñ qamyn oilağan «Alaş» azamattarynyñ qandy Qazan töñkerisi, Azamat soğysynyñ nätijesi olardyñ ideiasyn seiltti. Aqyn Üly Öktäbr qarsaınynda «Madiar» бүркеñşik atymen 1917 jylğy «Qazaq» gazetiniñ 21 tamyzynda «Qaida ediñ? » öleñin jarialady. Bül öleñinde bostandyq jolyndağy күrestı aita kelip, halyqtyñ köкеikestı arman-tilekterin oryndai almaı, öz bastarynyñ amandyğyn sauğalap жүрген qairatkerlerge qatal syn taqty.

*«Keşegi qara künderde,
Jüldyzsyз, aisyз tünderde,
Jol taba almaı sendelip,
Adasyp alaş жүrgende,
Bül күngi көp көsemder,
Süraimyn sonда qaida ediñ?...
Saryarqa sairаn jerlerim,
Kökorai şalğын kölderim,
Bärin jauға aldyryp,
Asqar tau - биік belderim.
Qysylyp qazaq түрғанда,
Danyşpandar, qaida ediñ?...» –*

degen oily sözderimen er көñildi alaştyñ azamatyna endi zor syn! – dep, өз kezeñindegi zamannyñ күrdeli әleumettik мәselelerin baspa betterinde jarialady.

Mırjaqyp Dulatulynyñ publisistikalyq maqalalaryn Orynboarda 1913-1918 jyldar aralyğynda шығyp түрған «Qazaq» gazetimen bailanystyrғанда ғана төмендеgi özekti мәselelerdi aiqyndai alamyз. Bırınşıden, Mırjaqpytyñ publisistikalyq еñбектериниñ tolyqtai negızgi bölımı osy gazette jarialandy. Ekinşıden, bül – qazaq tilinde üzılmesten ұзақ merзімге және жиі шығyp түрған бірден-бір merзімді basylymdardyñ bırı bolatyn. Qazaq baspasöziniñ көşbasşysy болған «Qazaq» gazetı qoғамдыq oi-sananyñ, oqu-aғartudyñ үгитсisi болуymen бiрге qazaq әдебиетиниñ ilgeri damuyna jarşy boldy. Mұnymen бiрге qazaq әдебиетin baiytuda алғашqy qazaq romanynyñ avtory, prozaik, aqyn, көsem söz шеberi, көrnekti qoғам qairatkeri. Ol бүкіл өmiri мен күш-жігерin туған halqynyñ азаттығы мен даңqын арттыруға бағыttалған qajymas күреске жүmsady.

1920 жылдары «Еңбекші қазақ» (қазіргі «Егемен Қазақстан») газетінде қызметте болған, тұлғындалғаннан кейін отбасына көмектескен әдебиетші-ғалым Б.Кенжебаев: «...мен көрген, білген, түйген Міржақып Дулатұлы үлкен журналист, жазушы, ақын, не жөнінде болсын жинақы, терең, алғыр да өткір, мұрды оғындай еді. Тұрған бір қайрат, міржақ кісі еді», – деп ұлтымыздың ұлы тұлғасын ерекше еске алды.

М.Дулатұлының публицистикалық еңбектері мен өмірінің жаңа кезеңінде 16-ның ойраны, Ақпан төңкерісі, Бөлшевиктер бүліншілігі, ақтар мен қызылдардың қырғыны, кеңестік-totalitarлық жүйенің орнауы осылардың бәрі іскер публицистикаға тән заңдылықтармен «Қазақ» газетінде толық көрініс тапты. Алаш арысы қазақ халқының ХХ ғасыр басындағы әлеуметтік жағдайын тұтастай қалпында қабылдап, ұлттық сананы жаңғыртудағы өміршең идеялық ойларын «Қазақ» газеті арқылы саралап берді.

*Автормы: Jambyl KÜZEMBAEV,
filologia ғылымдарының кандидаты
Derekköz: egemen.kz*

Шара Боздақова

*«Алматы қаласы музейлер бірлестігі» КМҚК
А.Байтұрсынұлы музей-үйінің ғылыми қызметкері*

СЕГІЗ ҚЫРЛЫ, БІР СЫРЛЫ, ҒАЛЫМ ЕЛДЕС

Елдес Омарұлы қоғам қайраткері, ғалым, педагог, публицист, аудармашы, Алаш партиясының мүшесі. Қостанай өңірінің Тобыл болысында, қазіргі Таран ауданына қарасты Қожай ауылында 1892 жылы 29 ақпанда шаруа отбасында дүниеге келген. Елдес Омарұлы сауатын ауыл молдасынан ашқан соң, Қостанайдағы екі жылдық орыс-қазақ мектебінде білім алады. 1907 жылдан 1911 жылға дейін Орынбор қаласында мұғалімдер дайындайтын мектепте оқыған. Алғашында Добай ауылында мұғалім болып, осы жұмысын көпке дейін жалғастырды.

1917 жылдан Елдес Омарұлы оқулықтарды дайындау жөніндегі комиссияның мүшесі болып бекітіледі. Қазақ тілінде физика, геометрия оқулықтарын жазып, математикалық терминдерді қалыптастыруға зор үлес қосқан. Еңбектерінің бір бөлімін орыс тілінде жазған. Елдестің «Пішіндеме» (геометрия), «физика», «Синтаксис жаттықтырғыш», «Қазақ қаріптерінің жаңа ережелері», «Қазақ тіліндегі дыбыс үндестігі» қатарлы еңбектері, «Лениннің ұлт тақырыпты сөздері», «Жер заңы», «Ақы заңы» қатарлы аудармалары бар.

Елдестің ерең еңбегінің бірі А.Байтұрсынұлымен бірге 1926 жылы Баку қаласында өткен түріктанушылардың тұңғыш съезіне қатысуы болды. Ол аталған конференцияда «Жазу ережелері» деген тақырыпта баяндамасын жасады. Баяндама мамандар тарапынан жақсы бағаға ие болған. Елдес Омарұлы Байтұрсынұлының тілдік мұраларын терең меңгерген ғалымдардың бірі. Бұл съезд туралы жинақ «Ғылым» баспасынан 2022 жылы шыққан. Жинақтың редакциялық алқасы: Д.Қыдырәлі (алқа төрағасы), М.Қойгелдиев, Д.Қамзабекұлы, Ш.Құрманбайұлы. Аталған ғылыми ұжым құрастырған «Қазақ білімпаздарының тұңғыш съезі» атты еңбекте біршама мол деректер кездеседі.

Тарихи съездегі құнды фотосуреттер сақталған. Жиынға қатысқан лауазым иелерінің арасында артқы қатарда, солдан оңға қарай екінші орында аққұба өнді, орта бойлы, қайсар мінезді, ойлы көзді, үстіне қара түсті пальто, ақ жейде киген, галстук таққан, қолын айқастырып тұрған кісі – Елдес Омарұлы. Бакудегі түркі сиезі өткен ғимаратта түсірілген бұл сурет Ахмет Байтұрсынұлының музей-үйіндегі жұмыс кабинеті экспозициясында орналасқан. Сондай-ақ, 1918 жылы сәуір айында А.Байтұрсынұлы мен М.Дулатұлы бастаған делегация Қытайдағы Шәуешек қаласына сапарға аттанар алдында зиялы қауыммен бірге тарихи суретке түскен. Бұл топтық фотода да Елдес Омарұлы бар.

Елдес Омарұлы 1926-1929 жылдары Ташкент қаласында Орта Азия мемлекеттік университетінің шығыстану факультетінде жұмыс істеді. Кейін 1934 жылы Қазақ медициналық университетінде тілдер кафедрасының доценті болған. Бірге жұмыс істеген досы, белгілі ғалым Телжан Шонанұлына 1937 жылы «Халық жауы» деген айып тағылады. Досына араша боламын деп жүріп, өзі де «Халық жауы» деген жалған жалаға ілікті. Жұмысынан босатылып, тұрған жатақханасынан шығарылады. Ақыры, сол жылы 22 қарашада НКВД органдары Елдесті тұтқындайды. Алғашқы жылдары Е.Омарұлы Мәскеудегі Бутырка түрмесінде отырған, ату жазасы он жыл абақтыда отыруға алмастырылады. Елдес бұл мерзімін Мағжан, Міржақыптармен бірге Қиыр солтүстікте, Карелия орманының ішінде бірге өткізеді. Бұл туралы «Қазақстан» баспасынан 1992 жылы шыққан жазушы Д.Досжановтың «Абақты» атты кітабында деректер келтірілген.

1933 жылдың шілде айында Елдес Омарұлы бұл жазадан мерзімінен бұрын босатылды. Алайда біртуар азаматтың бостандығы ұзаққа бармады. 1937 жылы 1 желтоқсанда Алматы облыстық УНКВД «үштігі» қайтадан тұтқындап, оны ату жаза-сына кеседі.

Жан-жақты, дара талантты ғалым Елдес Омарұлының ашқан жаңалық еңбектерімен алар асулары алда еді, өкінішке қарай, дүниеден ерте өтті. «Сегіз қырлы, бір сырлы» деп айтуға әбден лайықты, елі үшін өшпес еңбек еткен, қазақтың қайсар тұлғалы азаматы.

Боздақов Ш.

«Алматы қаласы мұзегілер бірлестігі» КМҚК
1. Байтұрсынұлы мұзегі - «Алматы қаласының ғылыми қызметкері»

Сәкен Құлы, «Бір сары», «Алматы қаласы»

Алматы қаласының қоғам қайраткері, ғылым, педагогика, журналистика, ауыл шаруашылығы, ақпарат және мәдениет салаларындағы қызметіне байланысты, 1917 жылы 29 ақпанда Шаруа және мәдениет бөліміне қабылданып, 1926 жылы 19 ақпанда «Алматы қаласының қоғам қайраткері» ретінде тіркелген. 1926 жылы 19 ақпанда «Алматы қаласының қоғам қайраткері» ретінде тіркелген. 1926 жылы 19 ақпанда «Алматы қаласының қоғам қайраткері» ретінде тіркелген.

1917 жылы Алматы қаласының қоғам қайраткері, ғылым, педагогика, журналистика, ауыл шаруашылығы, ақпарат және мәдениет салаларындағы қызметіне байланысты, 1926 жылы 19 ақпанда «Алматы қаласының қоғам қайраткері» ретінде тіркелген. 1926 жылы 19 ақпанда «Алматы қаласының қоғам қайраткері» ретінде тіркелген. 1926 жылы 19 ақпанда «Алматы қаласының қоғам қайраткері» ретінде тіркелген.

Алматы қаласының қоғам қайраткері, ғылым, педагогика, журналистика, ауыл шаруашылығы, ақпарат және мәдениет салаларындағы қызметіне байланысты, 1926 жылы 19 ақпанда «Алматы қаласының қоғам қайраткері» ретінде тіркелген. 1926 жылы 19 ақпанда «Алматы қаласының қоғам қайраткері» ретінде тіркелген. 1926 жылы 19 ақпанда «Алматы қаласының қоғам қайраткері» ретінде тіркелген.

Алматы қаласының қоғам қайраткері, ғылым, педагогика, журналистика, ауыл шаруашылығы, ақпарат және мәдениет салаларындағы қызметіне байланысты, 1926 жылы 19 ақпанда «Алматы қаласының қоғам қайраткері» ретінде тіркелген. 1926 жылы 19 ақпанда «Алматы қаласының қоғам қайраткері» ретінде тіркелген. 1926 жылы 19 ақпанда «Алматы қаласының қоғам қайраткері» ретінде тіркелген.

кигән, галстүк таққан, қолын аяқастырып тұрған кәсіп елдегі ғұмар ғұлы. Бақуәдегі түркі сиезі өткен ғимаратта түсірілген бұл сүрөт әмөт байтүрсіп ғұлының мұзәи-ғұлындағы ғұмыс қабінәті әксіпозитсіаснада ғұрыласқан. Сондаи-ақ, 1918 жылы ғұаўыр айнада а. байтүрсіп ғұлы мен м. дұлат ғұлы бастаған дөлегатсия қытайдағы шаўәшәк қаласына сапарға аттанар дінда зыалы қаўыммен берге тарихи сүрөткә түскән. бұл топтық фотода да елдегі ғұмар ғұлы бар.

елдегі ғұмар ғұлы 1926-1929 жылдары ташкәнт қаласында ғұрта зыя мееләкәттәк ғұнығәрситәтәнің шәһәстәнаў факүлтәтәнде ғұмыс сәтәдә. кәйин 1934 жылы қазак мөдитсиналық ғұнығәрситәтәнде тәлдер кафәдрасының дотсәнтә болған. берге ғұмыс сәтәгән дөсы, бәлгәлі әалым тәлжан шонан ғұлына 1937 жылы «халық жаўы» дөгән аип тәәиләдә. дөсына араса боламын дөп ғұжүрп, ғұзы дө «халық жаўы» дөгән жалған жалаға бәлктә. ғұмыссынан босатәлп, тұрған жатақханасынан шәһәрләдә. ақсы, сәл жылы 22 қарашада н к ғұд ғұргәндәрі елдестә тәтқиндәйдә. әәшәқы жылдары е. ғұмар ғұлы маскәўдәгә бәтәрка түрмәсәнде өтәргән, аў жарасы өн жыл абақтәда өтәргә әмәстәриләдә. елдегі бұл мәрзәмин мәжан, мәржақиптармен берге қыр сәлтүстәктә, карәлиа ғұрманнәк шәнде өткәзәдә. бұл тұралы «қазакстан» баспасынан 1992 жылы шәққан, жарашы д. дөсжанәўтәк «абақты» атты кәтабәнда дөрәктәр кәлтәрилгән. 1933 жылдак шәлдә айнада, елдегі ғұмар ғұлы бұл жарадан мәрзәминән бұрын босатәлдә. алайда әбәртәар азаматәк бөстандәғы ғұзаққа бармәдә. 1937 жылы 1 жәлтөқсандә әмәтә өбәлсәтәк ғұнкөд «ғұштәгә» қайтәдан тәтқиндәп, өнә аў жарасына кәсәдә.

жан-жақты, дара тәләнәтә әалым елдегі ғұмар ғұлының ашқан жағалық әғбәкәтәримән әләр әсәлары дәдә, өкәншәкә қарай, дүниәдән әртә ғұтә. «сәгәз қырлы», әбәрсәрлы» дөп айтәға әбдән әәйқты, әлә ғұшн өшәс әғбәк өткән, қазактәк қайсар тәлғәл азаматә.

«ТЕГІМДІ ӘРЕҢ САҚТАП ҚАЛДЫМ»
Міржақыпқызы Гүлнар әжемiздiң естелiгiнен

Халқымыздың басына қара бұлт болып төнген репрессия атты аждаһаның аузына жұтылған алаш арыстарының арасында халқының қамын ойлаған, еркін ойлы ақын және қазақ әдебиеті тарихында «Бақытсыз Жамал» сынды тұңғыш романды дүниеге әкелген жазушы-публицист Міржақып Дулатов та бар. 1885 жылдың 25 қарашасында Торғай облысының Жанкелдин ауданында туған, Ыбырай Алтынсарин ашқан уездік орыс-қазақ мектебінің түлегі Міржақып Дулатовты замандастары, қаламдастары, күллі зиялы қауым «Жақаң» деп атаған. Десе, дейтіндей-ақ! Сондай қиын-қыстау заманда ұлттың атымен «Қазақ» деген газет шығару ісіне қолында мал-мүлкі бар байларды тартуға Ахмет Байтұрсынов ағасына жәрдем беріп, газеттің шығуы тоқтаған күніне дейін бірге болған інісі, сенімді серігі Міржақып құрметтің қандайына болса да лайық. Алғашында қазан төңкерісінен қазаққа бостандық, тәуелсіздік күтіп, кейіннен кеңестік идеяның отаршылдық саясатын байқаған соң, оған қарсы Алаш әскерінің жасағын құрған арыстай азамат ақыры айдауға түсіп, Ақ теңіз жағалауында лагерьдің лазаретінде көз жұмды.

Біздің үй зиялылар бас қосатын жер болды

Міржақып Дулатовтың өз кіндігінен өрбіген бірнеше перзенті болған. Олар жастай шетінеп, ұрпағын жалғар Әлібегін де көп көріп, әкесі айдауда жүргенде кішкентай бөбек жазатайым жазымға ұшырап, көз жұмады. Сөйтіп жан-жары Ғайнижамал қайғы үстіне қайғы жамап, Жақаңның көзінің қарашығындай қызы Гүлнарды құшақтаған күйі қала береді. Басына қандай қасірет төнсе де әкесінің тегін тастамай, бүгінге жеткізген Гүлнар Міржақыпқызын арнайы іздеп бардық. Жасы тоқсандағы әжемiз әкесі жайлы әңгімені былайша бастады:

- Біздің үйде ескі бір сурет жүретін: тігулі тұрған киіз үй, оң жағында жеңіл көлік, рөлде жүргізуші, ал көліктің сыртында газетпен жүзін көлегейлеп менің әкем тұр, жанында Бөкейхановтың қызы Лиза мен ұлы Үгітай (Сергей) бар. Ал киіз үйдің сол

жағында жерде үлкен кілем төселген, ақ дастархан басында самаурыннан шай құйып менің шешем отыр, төрде Ахмет Байтұрсынов атамyzдың тізесінде тоғыз айлық мен отырмын. Әкем ұсталған соң, қырқыншы жылдардың шамасында ұрланып кеткен осы сурет қазіргі күнгідей көз алдымда.

Әлгінде суреттегі Ахмет ата, Әлихан аға және біздің отбасы барлығымыз 1918 жылға дейін Орынборда қоян-қолтық араласып тұрдық. Содан кейін елге оралдық, аласапыран заманында да бірге жүрдік. 1925 жылы біз Қызылордаға көшіп барғанымызда Ахмет Байтұрсынов атамyzбен бәріміз бір үйде тұрдық. Сол кездегі алаш зиялыларының барлығы Жүсіпбек Аймауытов, Мағжан Жұмабаев, Қошқе Кемеңгерұлы, Сұлтанбек Қожановтар біздің үйде жиі бас қосатын. 1928 жылы бұл кісілердің барлығын қамауға алып, әуелі Қызылорда түрмесінде отырды да, кейін атылғаны атылып қалғанын 5-10 жылға соттап, жер аударды.

Әкеммен алты жыл ғана тұрыппыз

Айналасында болып жатқан саяси оқиғалардан гөрі алдындағы малын бағып жүре бергенді тәуір көретін халқын қалың ұйқы құшағында жатқандай сезінген ақын қалайда оятуым керек деген талап қойды өзіне. Көзіңді аш, оян қазақ, көтер басты, Өткізбей қараңғыда бекер жасты. Жер кетті, дін нашарлап, хал һарам боп, Қазағым, енді жату жарамас-ты, – деп, «Оян, қазақ» атты өлең жазуы соның нақты дәлелі. Дәл осындай атаумен жазылған кітабы 1909 жылы жарық көрген болатын. Қалың оқырманның қолына тиісімен бұл кітап ауыздан-ауызға тез тарап кетеді. Ақынның Патша үкіметі тарапынан қудалауға түсуі де осы оқиғадан бастау алған-ды. 1911 жылы алаш ардақтылары бас қосатын орталық Семей қаласына барған сапарында Міржақып Дулатовты тұтқындап, бүкіл шығармаларын да қаттап алған. Бұл туралы кезінде «Айқап» журналында қысқа хабарлама да басылған еді. Патшаның әкімшілік орындарына соншалық құбыжық көрінген Міржақыптың атын атап, баспасөзде ол жайлы хабар таратуға тыйым салғанына

қарамастан, «Айқаптың» осындай хабарлама бергені Міржақыптың ел ішіндегі әлеумет өмірінде тұлғаға айналғанын айғақтайды.

– Шыңғыстауда тұрғанымызда бір күні бізге «Міржақып ұсталды» деген суыт хабар келді, – деп жалғады әңгімесін Гүлнар әже. Ести салысымен қыс болғанына қарамастан, Семейге жеттік. Семей – біздің отбасымыз үшін ерекше ыстық қала. Біз онда екі қабатты үйде Бөкейхановтар отбасымен бірге біршама уақыт тұрғанбыз. Сол Семейдің түрмесінде жатқан әкем мен Әлихан Бөкейхановты Орынбор түрмесіне жіберді. Онда біраз уақыт қамауда болған соң екеуін де босатты. Әлихан Бөкейхановты Мәскеуге жіберіпті де, әкем сол Орынборда қалады. Екі айдан соң шешем екеумізді өзінің қасына алдырды. Бұл 1922 жыл болатын. Содан 1928 жылға дейін небары алты жыл ғана біз отбасы болып ғұмыр кешіппіз.

Тұтқындар да таңғалыпты

Алаш көсемдерінің бірі болғандықтан, өмірі қуғын мен қамауда өткен Міржақып Дулатов Семей түрмесіне бір емес, екі рет түседі. Бірі сонау патша тұсында «Оян қазақты» жарыққа шығарған кезінде болса, екінші рет араға 11 жыл салып, 1922 жылы Семей облыстық сотында судья болып қызмет атқарып жүрген жерінен қамауға алынады. Гүлнар Міржақыпқызының айтып отырғаны осы екінші рет түрмеге түскен кезі. Дегенмен, көп ұзамай бостандыққа шыққан Жақаң Орынбордағы қазақтың халыққа білім беру институтына оқытушы болып орналасады да, 1926 жылға дейін отбасыменен сонда тұрады. Тыныштықта өткен осы төрт жылда Міржақып Дулатов шығармашылық жағынан да еңсесін көтеріп, «Есеп құралы» мен «Балқия» атты төрт перделі пьеса және бірнеше аударма жұмыстарын жазады. Дегенмен, бұл «дауыл алдындағы тыныштық» екен. Көп ұзамай 1928 жылы қазақтың үркердей оқыған зиялы азаматтарының қатарында Міржақыпты да тұтқынға алып, алғашында ату жазасына кесіп, кейін оны он жылға абақтыға қамау жазасымен алмастырады.

– Бутырка түрмесінде жалғыз өзі бір камерада жатқанында әкем жынданып кетпес үшін күнделікті берілетін қара наннан шахматтың фигураларын жасап, екі кісі секілді өзімен-өзі ойнайды екен. Көрші камерада жатқан тұтқындар «мынау жынданып кеткеннен сау ма өзі?!» деп таңданады екен. Оқитын кітап, жазатын қағаз таппай қиналған әкеміз тордың ішінде бірнеше сағат бойына ерсілі-қарсылы жүреді екен. Оны өзінше күніне бірнеше шақырым жүрдім деп есептейді екен. Ату жазасына кесілгендігі жөнінде хабарды естігенде қатты күйзеліпті. Оны бізге қабырғалас отырған Ахмеди Мамаев дейтін кісі айтып берді. Онда да кезінде айта алмаған, кейін заман біршама тынышталған тұста барып айтты ғой. Шыбын жаны шырқыраған сәтінде әкем «Гүлнар, Гүлнар, Гүлнарім» дейді екен. Жаны қиналғанда сүйікті қызын сағынып, аңсап, менің атымды атап, шақырғаны көңіліме біртүрлі аяныш туғызады, – деген Гүлнар әженің көңілі босап, көзіне жас толып кетті.

Басқа балаларынан гөрі әкем мені ерекше жақсы көрді, – деді сонан соң діріл аралас даусымен. Орынборда тұрғанымызда әкем мен шешем қайсысын артығырақ көретінімді әдейі сынау үшін көшеде кетіп бара жатып, екеуі екі жаққа тұра қалады екен де мені шақырады екен. Сонда жүгіріп келіп әкемнің мойнына асылғанымда шешем біртүрлі

ренжіп қалса керек. Тұрмыста көп қиындық көрдік. Әкем оқу, жұмыстың қамымен көбіне сыртта жүрді де, анам екеуміз нағашыларымыздың қолында болатынбыз. Сондықтан әкемізді сағынып, бір көруді армандайтынбыз.

Әкемнің тұңғышы болғандықтан, әрі басқа перзенттері қалмағандықтан, мен үнемі әкемнің тегін алып жүрдім. Тегімізді сақтау ол заманда қиынның қиыны болды ғой. Тегімді сақтау жолында көрмеген қиындығым қалмады. Соның барлығына мен төздім. Қазақстанда мені оқытпады, сол үшін мен Том қаласына барып, дәрігерлік оқуға түстім.

Мен әкемнің жазықсыз кеткенін білетінмін. Әйтеуір түбінде әділет жеңіп, әкемнің ақталатын сәтін ерекше күттім.

Әкем ұлының қазасынан бейхабар күйі кетті...

Ғайнижамал Баймұратқызы жұбайы Міржақыпты абақтыдан шығарудың түрлі жолдарын қарастырды. 1934 жылы сол кездегі «Красный крестің» бастығы Максим Горькийдің жұбайы Екатерина Павловнаға Жақаңмен жолығуға рұқсат сұрап, хат жолдайды. Содан тоғыз жасар ұлы Әлібекті ертіп, сонау жердің түбіне барады. Осының соңғы кездесу болғанын Жақаңның іші сезгендей, соңынан былай деп хат жолдайды: «Сендер кеткелі мен әлгі пәтерге күніне екі рет барып тұратын болдым. Сол жерде сендердің иістерің қалғандай, соны иіскесем, сағынышым басылатындай» деп. Хатты алғаннан кейін көп ұзамай 1935 жылдың мамыр айында Дулатовтар шаңырағында кенеттен қайғылы жағдай болады. Жақаңның жалғыз мұрагері Әлібек қыстыгүні шананың астында қалған болатын, сол жатқаннан көктем шыға қайтыс болды.

– Көңіл айтуға Бәтес апамды ертіп Ахмет атам келді, – деді Гүлнар Міржақыпқызы осы тұста. – Сөйтіп шешем: «Шырағым, берік бол, сабыр ет, балам қайтыс болды деп қабырғанды қайыстырма, баласыз мен де жүрмін ғой. Алтайдың (Әлібекті солай атайтын) қайтыс болғанын Міржақыпқа айтпа, артымда ұлым бар деп жүрсін. Көп ұзамай келеді ғой, сонда бір-ақ естісін», – деді. Со бойы әкем ұлының қазасынан бейхабар күйде кетті ғой. Бір қайғы бір қайғыға ұласып, бір жылда қос бірдей қайғымен ұшырасу біздің қабырғамызға батты. Бізді жұбататын Ахаң да ұсталып, әкемнің тағдырын құшты. Ондай бақытсыздықты бүгінгі ұрпақтың басына бермесін Құдай.

1937 жылдан бастап шешемді Алматыда тұрғызбады. Сонан соң ол әпкесімен бірігіп Талғардан бір үй сатып алып, сонда тұрды. 1939 жылы мен Том қаласындағы оқуымды бітіріп, Шымкентке келдім. Шешемді қолыма алып, бір жылдай ғана тұрдық. 1940 жылы 15 қыркүйекте небәрі 45-ке қараған шағында шешем Ғайнижамал Дулатова дүниеден озды.

1936 жылы студент кезімде демалыс үйіне барғанымда бірде Телжан Шонанұлының жұбайы Шахзада апайды көргенім бар. Бір көрмекке керемет сұлу, өзі оқыған, білімді Халық комиссариатында қызмет істейтін апай да сол жерде демалып жатса керек. «Жүр, екеуміз саяхат жасайық» деді де, мені ертіп, тау басында үлкен жартасқа сүйеніп тұрып, бір керемет өлеңдерді оқыды. Таңдана қарап қалған маған ол кісі кенет «Бұл сенің әкең жазған «Бақытсыз Жамалда» жазылған өлеңдер емес пе» деді. Сөйтіп мен «Бақытсыз Жамалды бірінші рет Шахзада Шонанованың аузынан естідім...»

Оған дейін білмеген себебім, «Бақытсыз Жамал» біздің қолымызда болмады. Бертін

келе маған ол романды Жүсіпбек Аймауытұлының «Қартқожа» шығармасының кейіпкері Қартқожа Тоғанбаев деген кісі берді. Ол шешемнің жақын туысы болатын. Кітапты оқып болдым да, қайтып беруге қимай қалдым. Сөйтіп ем шешем: «Олай болмайды, қызым. Кісінің затын берем деп алған соң, беру керек», - деді. Сөйтіп амалсыз қайтардым.

Әкемнің өзі жайлы «Шағым» деген өлеңін маған батыр ағамыз Баукең айтып берген. «Көрмейсің бе, әкең өзін үнемі кішіпейіл ұстайтын. Сен сондай ұлының ұрпағы екенінді ұмытпа, мақтан ет» деуші еді үнемі. Кейін келе мен әкем жайлы есте қалғандарым мен көзкөргендердің естелігін құрастырып, жаза бастадым. Ол да оңайға соққан жоқ. Себебі сол заманда ол кісілер туралы жазбақ түгілі, ойлауға тыйым салды емес пе? Басқа-басқа әкем жайлы балаларыма да айта алмадым. Тек іштен тынып жүре бердім. Ақыры шыдай алмай, ертеңгі күні ең болмағанда өз балаларым Міржақып Дулатовтың кім болғанын білсін деген ниетпен түн баласы жұрт ұйқыға кеткенде естелік жазуға кірістім.

Сонау 1935 жылы «халық жауы» деп айыпталып, ақырғы өмірін азап лагерінде өткізген Жақан, араға 53 жыл салып барып, 1988 жылы осы бір айыптаудан біржола ақталады. Соған дейін талай қиындықты бастан өткеріп, аталарының кім болғанын тіпті өз балаларына да айта алмаған Міржақыпқызы Гүлнар іштегі шерін тарқатып, әкесінің шығармаларын жинақтап, кітап етіп шығарды. Бүгінде Міржақып Дулатовты білмейтін қазақ жоқ шығар. Бірақ, ұлты үшін қараңғыда жарық сәуле болған Жақандай тұлғаның қадірін ұғынып, қастерлеп жүрміз бе?..

(ЖҚ№19 (175) 16 мамыр 2008 жыл)

ГЕРМАНИЯДА ҚАЗАҚ ӘУЕНДЕРІН ӘУЕЛЕТКЕН ПАУЛЬ МЕН ОЛЬГА

YouTube платформасында немістердің тойда қазақ әндерінен попури айтып жатқаны таспаланған видео бүгінде 4 млн қаралым жинаған. Одан бөлек, олар орындаған «Шудың бойында» әні 3,4 млн, ал «Ақ сәулем» әні 1,7 млн рет тыңдалған. Тоқсаныншы жылы Қазақстаннан тарихи Отаны – Германияға көшіп кеткен Пауль Фридрих пен Ольга Каспер бүгінде Еуропада танымал дуэт. Кейінгі он бес жылда сыртта қазақ әндерін насихаттап, Германияда өтетін той-томалақтардың көркін келтіріп жүрген екеуіне «Достық» ордені мен «Шапағат» медалі табыс етілген. Елден кеткеніне отыз бес жыл өтсе де, қазақ тілін, музыкасын биікке көтеріп жүрген Пауль Фридрихке хабарласқан едік.

– Көпшілік Германияға қоныс аударған немістердің той-томалақтары сізсіз өтпейтінін, тіпті мерекелеу күнін сізге бола ауыстыратынын айтады. Германияда көп тапсырыс алатын сіз бастапқыда Қазақстанда да танымал бола бастағаныңызды білмеңіз де. Сол рас па?

– Расында да білген жоқпын. «Однок-

лассники» желісінен бір танысым хабарласып: «Пауль, сен Қазақстанда танымал болып кеттің ғой», – деп жазды. Қарасам, «Той жыры» видеосының астына көпшілік ыстық лебізін жазып кетіпті. «Бұл кім? Аты-жөні қалай?» деп танысқысы келіп, іздегендер де бар. Арасында өзіміздің ақсуаттықтар да бар. Мен 1977 жылы сол кездегі Семей облысы Ақсуат ауданында дүниеге келдім. Онда орыс мектебінде оқыдым, дегенмен, қазақтармен доп теуіп, қой бағып жүріп, қазақ тілін ерте жастан жетік меңгеріп алдым. Одан бөлек, аудандағы Абай Құнанбайұлы атындағы музыкалық мектепте бес жыл білім алып, баян сыныбын бітірдім. 1995 жылы немістерді тарихи Отанына шақырған арнайы бағдарламаға құжат тапсырып, ақыры Германияның Фетха кентіне қоныс аудардық.

– Бастапқыда жаңа ортаға үйренісіп кету қиын болатыны анық...

– Әлбетте, қиын болды. Қазақстанның кең байтақ даласында өсіп-өнген бізге бәрі жабық, көшелері тарлау жерге бой үйрету оңайға соқпады. Біз – басқа немістерміз. Олар – тіптен басқа немістер. Біз оларды,

олар бізді түсінбей, дал болдық. Біз шваб диалектісінде сөйлесек, олар жоғары неміс тілінде сөйлейді. Кейін біз ол тілді де меңгердік. Бейімделу процесіне бас-аяғы алты жыл уақытым кетті. Кейін әкем мен шешем жұмысқа шықты. Ал мен ұстаның оқуын оқыдым. Сосын жұмысқа тұрдым. Жұмыстан келген соң үйде үнемі баян тартатынымын. Негізі, мен музыкасыз жүре алмайтын жанмын. Ақсуатта көрші қыздар «Павлуша, бізге баян тартып берші» деп көшеге шақырып алатын. Ол уақытта аулада түрлі концерт жасайтын едік. Мен орта-

да баян тартып отырамын. Қыздар біресе би билейді, біресе ән айтады. Бәріміз де өрістен қайтқан қойды қамауға жауаптымыз. Сол қойлардың алдынан шығып, концертпен күтіп алатын едік (күліп). Қой қамаған соң да, концертімізді жалғастыра беретінбіз. Көше жақта бір лашық бартын. Қыздар сол лашықтың үстін сахна деп елестетіп, ән айтады. Мен төменде сүйемелдеп тұрамын. Көршілер ду қол шапалақтап, тиын-тебен беретін. Сол сәттер әлі күнге дейін көбінің есінде екен.

– Германияның той-томалақтарында қай кезден бастап ән айта бастадыңыз?

– Германияға көшкенге дейін ауданда үлкен оркестрде ойнап, хор солисі болғанмын. Оның бәрі оңай ұмытыла салмайды ғой. Бір күні бұлай жүре бергенше, тойларға шығып, ән айтқаным дұрыс болар деп шештім. Ол үшін маған синтезатор мен гитара қажет. Ақша жинап, екі аспапты сатып алдым. Алғашында синтезаторға «Аспанда тырналар барады, айлар жылдарға толады» әнін айтып көрдім. Бірде «Дос-Мұқасан» тобының әйгілі «Той жыры» әнінің минусовкасын тауып алдым. Ол әнге клип әзірлеп шығардым. Ол туындым ел ішіне «вирус» болып

таралып кетті. Ақырында, танымал бола бастадым. Сосын «Астапурай», «Құдалар» әнін орындадым. Ол туындылар да көп сұралды. Сөйтіп жүргенде Ольгамен бірігіп, тойға шығуды қолға алдық. Ольга – Көкшетаудың тумасы. Германияға көшіп келгелі бері ол өз жағында, мен өз жағымда қазақ музыкасын дәріптеп, орындап жүрдік. Бірде оның музыканты ауырып қалып, оның орнына шығып бердім. Содан бері екеуіміз той-концерттерге бірге шығып жүрміз. Біз тапсырыс алған бірінші тойда «Дос-Мұқасанның» «Той жыры» әнін айтқанбыз. Тойға жиналған, бала кезінде, боз-бала шағында, есейген шақта Қазақстаннан Германияға қоныс аударған ұрпақтар ән

басталған тұста-ақ «Мына әнді бала кезден білемін ғой!», «Бұл ән – менің жастық шағымның куәсі» деп таң-тамаша болып, бізбен бірге айтып шықты. Ізінше бізге алғыс жаудыртып, алғашқы тойымыз жоғары деңгейде өтті. Осыдан кейін репертуарымызға қазақ әндерін көптеп қосу керек екенін түсіндік. «Ақ сәулем», «Махаббат жоқ», «Шудың бойында» әндерін жаздық. Бұл әндерді орындаған соң, танымалдығым арта түсті.

– Тойға тек қазақ әндерін айтқызу үшін шақырады десек, қателесемін бе?

– Қателеспейсіз. Тек қазақ әндерін айту үшін шақырады. Орысша тыңдағысы жоқ. Кешке дейін қазақша ән айтып шығамыз. «Аспанға қараймын», «Шудың бойында», «Ақ сәулем», «Той жыры» композицияларын біздің немістер сүйсініп тыңдайды. Қазақстаннан қоныс аударған немістерден бөлек, осында көшіп келген орыстар да «Бізге келіп, бір-екі қазақша ән айтып бересіз бе?» деп тойларына шақырады. Бір күні Қазақстан консулдығының өкілдері хабарласып, «Біздің іс-шараға келіп, «Шудың бойында» әнін айтып бересіздер ме?» деп қолқа салды. Біз ол әнді үш тілде қазақша, немісше және орысша аударып айтып бердік. Кейін өзіміз Наурыз мерекесін атап өтуді қолға алдық. «Наурыз тойлағалы жатырмыз» деп хабарлағаным сол-ақ екен, бір аптаның ішінде билеттер өтіп кетті. Ол мерекеге Германияның әр бұрышынан үш жүзге жуық адам жиналды. Көпшілігі шапан мен тақия киіп алған. Наурызды елдегідей нағыз мереке деңгейінде атап өттік. Қазақша хит әндерді орындап, арқа-жарқа болдық. Айтпақшы, бізге қазақ әндерін бүкіл Германияға насихаттағанымыз үшін елден марапат бұйырды. Елшілік өкілдері бізді арнайы Берлинге шақырып, салтанатты түрде марапаттады. Ольгаға «Шапағат» медалін тақты. Ал мен II

дәрежелі «Достық» ордені иегері атандым. Сенбессіз, алайда мен – бұл орденді алып тұрған екінші неміс екенмін. Маған дейін мұнда ішкі экономика министрі болған бір қайраткер алған екен. Мен сол үшін өте қуаныштымын.

– Әлеуметтік желіде бізден көшіп кеткен немістердің Қазақстанға, қазақ халқына алғыс айтқан сәті таспаланған видеоларды көптеп табуға болады. Ол видеолардың астына қазақтардың аямай тілек жазғанын оқып, көңіліңіз босаған сәттер болған шығар.

– Немістер мен қазақтар қиын, сөйте тұра бейбіт заманда бірге өскен соң, бір-бірімен мәңгіге «байланыста» болады. Немістер қазақша жетік білді, неміс тілін беске білген қазақтар да болды. Бір-бірінің ұлтын, ділін сыйлады. Сондықтан, әрине, мұндағы немістер өткенге көз тастап, сағынады ғой. Менің клиптерімнің астында сан мыңдаған пікір жазылған. Оқып отырып, көзіңе жас келеді. Пікір жазған қазақтардың көбі «Неміс көршілеріміз бізбен бәрін бөлісетін...» деп естен кетпес естеліктерін жазады. Ол – рас. Қазақтар да бізден ештеңені аямайтын. Көршіміз Бағлан апай жеті шелпек пісірген сайын бізге әкеліп беретін. Анам да бірдеңе пісірсе, оларға апарып береді. Менің әкем қазақша таза сөйлейді. Ол ауданда тұрғанда Қытай қазақтарымен жақын араласты. Сондықтан жергілікті қазақтардың ғана емес, олардың көшу тарихын да жақсы біледі. Жалпы Ақсуаттан қоныс аударған немістер бас қоса қалса тек қазақша сөйлеседі. Олар қазақ тілін ұмытқысы келмейді, сол үшін жиналған сайын сол тілде шүйіркелеседі. Қазақ тілін сақтап қалғанымыз өз алдына, біз көшіп кеткенімізге отыз бес жылдан астам уақыт өтсе де, қазақтың ұлттық тағамдарын да ұмытқан емеспіз. Қазақтардан не үйрендік, соны осында алып келдік. Жергілікті немістер мүлде басқа тамақ

жейді. Ал біз дәмі тіл үйіретін бауырсақ, қазақша ет, қуырдақ әзірлеп жейміз. Мысалы, мен арада отыз бес жыл өтсе де, құрттың дәмін ұмытқан емеспін. Біле білсеңіз, құрт – осында көшіп келген немістер үшін әлі күнге дейін Қазақстанның ақ алтыны. Қазақстаннан келетіндерге «Ештеңе де керек емес. Құрт ала келсеңдер болғаны» дейміз. Германияда қазы жасап сататындар жетерлік. Қымыз әзірлейтін де маман барын білетін боларсыз. Тек құрт жасалынбайды. Құрт – біз үшін жай ғана тағам түрі емес, құнды нәрсе. Елден кеткен немістерге туған жерін еске түсіретін атрибуттың әрбірі қымбат. Әр немістің үйінде Қазақстан шоколады, Қазақстанның Туын табасыз. Ал қазақша

ет әзірлесе – үйінде үлкен мереке. Оны міндетті түрде видеоға түсіріп, әлеуметтік желіге салу керек. Онсыз болмайды (күліп). Ақсуаттан тоқсаныншы жылы көшіп келгендер қазақша таза сөйлейді деп айттым ғой. Олар беташар, бата беру секілді қазақтың салт-дәстүрін де берік ұстанады. Үйдің үлкені бата бермейінше ешкім тамақтан дәм тата алмайды. Ақсуаттықтар демекші, мені көпшілік Ида Васильевнаның ұлы деп таниды (күліп). Менің анам – Қазақстанға еңбек сіңірген мұғалім. Сосын маған әлдебіреу «Павлуша» десе, елең ете қаламын. Бірден біздің жақтан, Ақсуаттан екенін білемін. Себебі, біздікілер мені осылай атайды.

– Соңғы берген сұхбатыңызда «Қазақтың музыкалық колоритін сақтау – біздің парызымыз» деген екенсіз. Қазақстанға келіп концерт қоймақ та болыпсыз.

– Иә, бұл – менің парызым. Қазақстан – туған жеріміз. Кіндік қаным тамған жер. Мұндай қасиетті жердің тілінде сөйлеп, әнін орындау – мен үшін мақтаныш. Өткен жылы Қазақстанға келіп, концерт қойып, ел ішін араламақ болғанбыз. Оған ондағы көп елді мекендегілерді дүрліктірген су тасқынынан кейін бұл ойымыз іске аспай

қалды.

– Қазақстаннан көшкелі бері елге келе алдыңыз ба?

– Жоқ. Елге бармағаныма отыз бес жыл болды. Қатты барғым келеді. Алайда уақыт тапшы. Біле білсеңіз, біздің күнтізбеміз бір жылға алдын ала жоспарланған. Қазақстанға бару үшін кемі бір айымыз бос болуы керек. Туған-туыс, көрші-қолаң, дос-жарандарымызды аралап шығуға көп уақыт керек. Қазақтар көптен бері көрмеген қонақты бір күнде жібере

салмайтынын жақсы білесіз ғой. Мен негізі бір рет Қазақстанға барғанмын, алайда бақылау пунктiнен ары аспадым. Төлқұжатымды ұмытып кетіппін. Әуежай сыртында мені елу шақты адам күтіп тұр. Мен Түркия арқылы ұшып келдім. Ал бізге Түркияға бару үшін төлқұжат қажет

емес, арнайы карточка болса болғаны. Ал Алматы әуежайындағылар төлқұжат талап етіп тұрып алды. Содан не керек, Алматының әуежайынан аспасам да, туған жердің топырағын бір сүйіп, Германияға қайта ұшып келдім. Бұйырса, елу жасыма дейін бір барсам деген арманым бар.

Сұхбаттасқан: Әлия Тілеужанқызы

Дереккөз: turkystan.kz

GERMANIADA QAZAQ ÄUENDERIN ÄUELETKEN PAÜL MEN ÖLGA

YouTube platformasynda nemisterdiñ toida qazaq änderinen popuri aityp jatqany taspalanğan video бүгінде 4 mln qaralym jinağan. Odan bölek, olar oryndağan «Şudyñ boiynda» äni 3,4 mln, al «Aq säulem» äni 1,7 mln ret tyñdalğan. Toqsanyñsy jyly Qazaqstannan tarihi Otany – Germaniäğa köşip ketken Paül Fridrih pen Ölga Kasper – бүгінде Europada tanymal duet. Keingi on bes jylda syrta qazaq änderin nasihatlap, Germaniada ötetin toi-tomalaqtardyñ körkin keltirip жүрген ekeüne «Dostyq» ordeni men «Şapağat» memlekettik medalı tabys etilgen. Elden ketkenine otыз bes jyl ötse de, qazaq tılın, muzykasyn biikke köterip жүрген Paül Fridrihke habarlasqan edik.

– Köpşilik Germaniäğa qonys audarğan nemisterdiñ toi-tomalaqtary sizsiz ötpeitinin, tıptı merekeleu künin sizge bola auystyratynyn aitady. Germaniada köp tapsyrys alatyn siz bastapqyda Qazaqstanda da tanymal bola bastağanyñyzdy bilmepsiz de. Sol ras pa?

– Rasynda da bilgen joqpyn. «Odnoklasniki» jelisinen bir tanysym habar-lasyp: «Paül, sen Qazaqstanda tanymal bolyp

kettiñ ğoi» dep jazdy. Qarasam, «Toi jyry» videosynyñ astyna köpşilik ystyq lebizin jazyp ketipti. «Bül kim? Aty-jöni qalai?» dep tanysqysy kelip, izdegender de bar. Arasynda özimizdiñ aqsuattyqtar da bar. Men 1977 jyly sol kezdegі Semei oblysy Aqsuat audanynda düniäge keldim. Onda orys mektebinde oqydym, degenmen qazaqtarmen dop teup, qoi bağyp жүrip, qazaq tılın erte jastan jetik meңgerip aldym. Odan bölek, audandağy Abai Qūnanbaiūly atyndağy muzykalyq mektepte bes jyl bilim alyp, baian synbyn bitirdim. 1995 jyly nemisterdi tarihi Otanyna şaqyrğan arnaiy baғdarlamağa qūjat tapsyryp, aqyry Germanianyñ Fetha kentine qonys audardyq.

– Bastapqyda jaña ortaға үirenisiп ketu qiyn bolğany anyq...

– Älbette, qiyn boldy. Qazaqstannyñ keñ baitaq dalasynda ösip-өngen biz bāri jabyq, köşeleri tarlau jerge boi үiretu oñaiға soqpady. Biz – basqa nemisterimiz. Olar – tıpten basqa nemister. Biz olardy, olar bizdi tūsınbei, dal boldyq. Biz şvab dialektisinde söylesek, olar joğary nemis tilinde söyleidi. Keim biz ol tildi de meңgerdik. Beimdelu

prosesine bas-aiағы alty jyl uaqytym ketti. Kein äkem men şešem jūmysqa шықты. Al men ūstanyñ oquyn oqydym. Sosyn jūmysqa tūrdym. Jūmystan kelgen soñ ūide ünemі baian tartatynmyn. Negizi, men – muzykasyz jüre almaityn janmyn. Aqsuatta körşı qyzdar «Pavluša, bızge baian tartyp berşı» dep köşege шақырып alatyn. Ol uaqytta aulada tūrly konsert jasaityn edik. Men ortada baian tartyp otyramyn. Qyzdar birese bi bileidi, birese än aitady. Bärimiz de öris-ten qaitqan qoidy qamaуға jauaptymyz. Sol qoilardyñ aldynan шығып, kon-sertpen kütip alatyn edik (külip). Qoi qamaған soñ da, konsertimizdi jalğastyra beretinbiz. Köşe jaqta bir laşyq bar-tyн. Qyzdar sol laşyqtyñ üstin sahna dep elestetip, än aitady. Men tömende süiemeldep tūramyn. Körşiler du qol şapalaqtap, tiyn-teben beretin. Sol sätter äli күнге deim köbiniñ esinde eken.

– Germanianyñ toi-tomalaqtarynda qai kezden bastan än aita bastadyñyz?

– Germaniaға köşkenge deim audanda ūlken orkestrde oinap, hor solısı bol-ғанmyn. Onyñ bärі oñai ūmytyla salmaidy ğoi. Bir күni būlai jüre bergenşe, toilarға шығып, än aitqanym dūrys bolar dep şeštım. Ol ūşın maған sintezator men gitara qajet. Aqşa jinap, eki asppty satyp aldym. Alğашында sintezatorға «Aspanda tyrnalar barady, ailar jyldarға tolady» änin aityp kördim. Birde «Dos-Mūqasan» tobynyñ äigili «Toi jyry» äninin minusovkasyn tauyp aldym. Ol änge klip äzirlep шығardym. Ol tuyndym el işine «virus» bolyp taralyp ketti. Aqyrynda, tanymal bola bastadym. Sosyn «Astapurai», «Qūdalar» änin oryndadym. Ol tuyndylar da köp sūraldy. Söitip жүrgende Ölgamen bırıgıp toiға шығudy qolға aldyq. Ölga

– Köksetaudyñ tumasy. Germaniaға köшіп kelgelі berі ol öz jağynda, men öz jağymda qazaq muzykasyn dāriptep, oryndap жүрдik. Birde onyñ muzykanty auyryp qalyp, onyñ ornyna шығып berdim. Sodan berі ekeumiz toi-konsertterge birge шығып жүrmiz. Bız tapsyrys алған birinşı toida «Dos-Mūqasannyñ» «Toi jyry» änin aitqanbyz. Toiға jinalған, bala kezinde, bozbala шағында, eseigen шақта

Qazaqstannan Germaniaға qonys audarған ūrpaqtar än bastalған tūsta-aq «Myna ändi bala kezden bilemin ğoi!», «Būl än – meniñ jastyq шағымnyñ kuāsı» dep tañ-tamaşa bolyp, bızben birge aityп шықты. Izınşe bızge алғыs jaudyrtyп, алғашqy toiymyz joғary deñgeide ötti. Osydan kein repertuarymyzға qazaq änderin köptep qosu kerek ekenin tūsındık. «Aq säulem», «Mahabbat joq»,

«Şudyň boiynda» änderin jazdyq. Bül änderdi oryndağan soň, tanymaldyğym arta tüsti.

– Toiğa tek qazaq änderin aitqyzu üşin saqyrady desek, qatelesemin be?

– Qatelespeisiz. Tek qazaq änderin aitu üşin saqyrady. Oryssa tyndağysy joq. Keşke deiin qazaqşa äñ aityp şyğamyz. «Aspaŋa qaraimyn», «Şudyň boiynda», «Aq säulem», «Toi jyry» kompozisialaryn bızdın nemister süisini tyndaidy. Qazaqstannan qonys audarğan nemisterden bölek, osynda köşip kelgen orystar da «Bızge kelip, bır-ekı qazaqşa äñ aityp beresiz be?» dep toilaryna saqyrady. Bır küni Qazaqstan konsuldyğynyň ökilderi habarlasyp, «Bızdın ıś-şarağa kelip, «Şudyň boiynda» äñin aityp beresizder me?» dep qolqa saldy. Bız ol äñdi üş tilde, qazaqşa, nemisşe jäne oryssa audaryp aityp berdık. Keiın özımız Nauryz merekesin atap ötudi qolğa aldyq. «Nauryz toilağaly jatyrmyz» dep habarlağany sol-aq eken, bır aptanyñ ıśinde biletter ötip ketti. Ol merekege Germanianyñ är büryşynan üş jüzge juyq adam jinaldy. Köpşiligi şapan men taqia kiip alğan. Nauryzdy eldegidei nağyz mereke deñgeinde atap öttik. Qazaqşa hit änderdi oryndap, arqa-jarqa boldyq. Qaitarda alğysty qarşa boratqan köpşilik «Kelesı jyly tağy bola ma?» dep sūrap, osy bastan oryŋa tapsyrys berip qoidy. Biyl, būiyrsa, tura 22 nauryz tağy mereke üiymdastyрмаqpyz. Qazaqstannan Adam degen äñşi kelip, ülken konsert qoiamyz. Aitpaqşy, bızge qazaq änderin бүкіл Germaniağa nasihattağanyмыз üşin elden marapat būiyrdy. Elşilik ökilderi bızdı arnaiy Berlinge saqyryp, saltanatty türde marapatady. Ölgağa «Şapağat» memlekettik medalın taqty. Al men II deñgeili «Dostyq» ordenı iegeri atandym. Senbessiz, alaida men – bül ordendi alyp tūrğan екінші nemis ekenmin. Mağan deiin mūnda ıśkı ekonomika ministri bolğan bır qairatker alğan eken. Men sol üşin öte quanyştymyn.

– Äleumettik jelide bızden köşip ketken

nemisterdiñ Qazaqstanğa, qazaq halqyna alğys aitqan sätı taspalanğan videolardy köptep tabuğa bolady. Ol videolardyñ astyna qazaqtardyñ aiamaı tilek jazğany oqyp köñilñiz bosağan sätter bolğan şyğar.

– Nemister men qazaqtar qiyn, söite tūra beibit zamanda birge ösken soñ, bır-bırимen мәңгіге «bailanysta» bolady. Nemister qazaqşa jetik bildi, nemis tılın beske bilgen qazaqtar da boldy. Bır-bırınıñ ultyn, dılın syilady. Sondyqtan ärine, mūndağy nemister ötkenge köz tastap, sağynady ğoi. Meniñ klipterimniñ astynda san myndağan pikir jazylğan. Oqyp otyryp, köziñe jas keledi. Pikir jazğan qazaqtardyñ köbi «Nemis körşilerimiz bızben bärin bö-lisetin...» dep esten ketpes estelikterin jazady. Ol – ras. Qazaqtar da bızden eşteñeni aiamaityn. Körşimiz Bağlan apai jeti şelpек pısırgen saıyn bızge äkelip beretin. Anam da birdeñe pısırse, olarğa aparyp beredi. Meniñ äkem qazaqşa taza söileidi. Ol audanda tūrğanda Qytai qazaqtarymen jaqyn aralasty. Sondyqtan jergilikti qazaqtardyñ ğana emes, olardyñ köşu tarihyn da jaqsy biledi. Jalpy, Aqsuattan qonys audarğan nemister bas qosa qalsa tek qazaqşa söileseди. Olar qazaq tılın ümytqysy kelmeidi, sol üşin jinalğan saıyn sol tilde şüirkelesedi. Qazaq tılın saqtap qalğanyмыз өз aldyna, bız köşip ketkenimizge otyz bes jyldan astam uaqt otse de, qazaqtyñ ulttyq tağamdaryn da ümytqan emespiz. Qazaqtardan ne üirendik, sony osynda alyp keldik. Jergilikti nemister mülde basqa tamaq jeidi. Al bız dāmı tıl üiretin bauyrсаq, qazaqşa et, quyrdaq äzirlep jeimiz. Mysaly, men arada otyz bes jyl otse de, qūrttyñ dāmın ümytqan emespin. Bile bilseñiz, qūrt – osynda köşip kelgen nemister üşin äli күнге deiin Qazaqstannyñ aq altyny. Qazaqstannan keletinderge «Eşteñe de kerek emes. Qūrt ala kelseñder bolğany» deimiz. Germaniada qazy jasap satatyndar jeterlik. Qymyz äzirleitin de maman baryn билетin bolarsyz. Tek qūrt jasalynbaidy. Qūrt – bız

ұшын жай ғана тағам түрі емес, қүнды нәрсе. Elden ketken nemisterge tuğan jerin eske tüsiretin atributyń árbyrı qymbat. Är nemistiń üiinde Qazaqstan şokoladyn, Qazaqstannyń Tuyn tabasyz. Al qazaqşa et äzirlese – üiinde ülken mereke. Ony mindetti türde videoğa tüsirip, äleumettik jelige salu kerek. Onsyz bolmaidy (külip). Aqsuattan toqsanyńsy jyly köşip kelgender qazaqşa taza söileidi dep aittym ğoi. Olar betaşar, bata beru sekildi qazaqtyń salt-dästürin de berik üstanady. Üidiń ülkeni bata ber-meinşe eşkim tamaqtan däm tata almaidy. Aqsuattyqtar demekşi, meni köpşilik İda Vasilevnanyń üly dep tanidy (külip). Meniń anam – Qazaqstanğa eńbek sińirgen müğalım. Sosyn mağan äldebireu

«Pavluşa» dese, eleñ ete qalamyn. Birden bızdın jaqtan, Aqsuattan ekenin bilemin. Sebebi bızdıkıler meni osylai ataidy.

– Sońgy bergen sühbatyńyzda «Qazaqtyń muzykalyq koloritin saqtau – bızdın paryzymyz» degen ekenisiz. Qazaqstanğa kelip konsert qoimaq ta bolypsyz.

– İä, bül – meniń paryzym. Qazaqstan – tuğan jerimiz. Kındık qanym tamğan jer. Mündai qasietti jerdiń tilinde söylep, änin oryndau – men üşin maqtanyş. Ötken jyly Qazaqstanğa kelip, konsert qoiyp, el ıshın aralamaq bolğanbyz. Oğan ondağy köp eldi mekendegilerdi dürlıktirgen su tasqynynan keim bül oiymyz iske aspai qaldy.

– Qazaqstannan köşkelı berı elge kele aldyńyz ba?

– Joq. Elge barmağanyma otyz bes jyl boldy. Qatty barğym keledi. Alaida uaqt tapşy. Bile bilseñiz, bızdın küntızbemız bır jylğa aldyn josparlanğan. Qazaqstanğa baru üşin kemı bır aiymyz bos boluy kerek. Tuğan-tuys, körşı-qolañ, dos-jarandarymyzdy aralap şyğuşa köp uaqt kerek. Qazaqtar köpten berı körmegen qonaqty bır künde jibere salmaitynyn jaqsy bilesiz ğoi. Men negizi bır ret Qazaqstanğa barğanmyn, alaida baqylau punktinen ary aspadym. Tölküjatymdy

ümytyp ketippin. Äuejai syrtynda meni elu şaqty adam kütıp tür. Men Türkiä arqyly üşyp keldim. Al bızge Türkiäğa baru üşin tölküjat qajet emes, arnaiy kartochka bolsa bolğany. Al Almaty äuejaiyndağylar tölküjat talap etip türyp aldy. Sodan ne kerek, Almatynyń äuejaiynan aspasam da, tuğan jerdiń topyrağyn bır süiip, Germaniäğa qaita üşyp keldim. Büiyrse, elu jasyma deiin bır barsam degen armanym bar.

*Sühbattasqan: Älia Tileujanqyzy
Derekköz: turkystan.kz*

شىقتى. ال مەن ۇستانىڭ وقۇن وقىدىم. سوسىن جۇمىسقا تۇردىم. جۇمىستان كەلگەن سولۇق ۇيدە ۇنەمى بايان تارتاتىنمىن. نەگىزى، مەن - مۇزىكاسىز جۇرە المايتىن جانمىن. اقسۇاتتا كورشى قىزدار «پۇلۇشا، بىزگە بايان تارتىپ بەرشى» دەپ كوشەگە شاقىرىپ الاتىن. ول ۋاقىتتا اۋلادا ءتۇرلى كونتسەرت جاسايتىن ەدىك. مەن ورتادا بايان تارتىپ وتىرامىن. قىزدار بىرەسە بى بىلەيدى، بىرەسە ءان ايتادى. ءبارىمىز دە ورىستەن قايتقان قويدى قاماۋعا جاۋاپتىمىز. سول قويلاردىڭ الدىنان شىعىپ، كونتسەرتپەن كۇتىپ الاتىن ەدىك (كۇلىپ). قوي قاماعان سولۇق دا، كونتسەرتىمىزدى جالعاستىرا بەرەتىنبىز. كوشە جاقىندا ءبىر لاشىق بار-تىن. قىزدار سول لاشىقتىڭ ۇستىن ساحنا دەپ ەلەستەتىپ، ءان ايتادى. مەن تومەندە سۇيەمەلدەپ تۇرامىن. كورشىلەر دۇ قول شاپالاقتاپ، تىيىن-تەبەن بەرەتىن. سول ساتىر ءالى كۇنگە دەيىن كوبىنىڭ ەسىندە ەكەن.

-گەرمانيانىڭ توي-تومالاق تارىنىدا قاي كەزدەن باستان ءان ايتا باستادىڭىز؟

-گەرمانياغا كوشكەنگە دەيىن اۋداندا ۇلكەن وركەستردە ويناپ، حور سوليسى بولعانمىن. ونىڭ ءبارى وڭاي ۇمىتىلا سالمايدى عوي. ءبىر كۈنى بۇلاي جۇرە بەرگەنشە، تويلارغا شىعىپ، ءان ايتقانمىن دۇرىس بولار دەپ شەشىم. ول ۇشىن ماعان سينتەزاتور مەن گىتارا قاجەت. اقشا جيناپ، ەكى اسپايتى ساتىپ الدىم. العاشىندا سينتەزاتورغا «اسپاندا ترناللار بارادى، ايلار جىلدارغا تولادى» ءانىن ايتىپ كوردىم. بىردە «دوس-مۇقاسان» توبىنىڭ ايگىلى «توي جىرى» ءانىنىڭ مینۇسۋوكاسىن تاۋىپ الدىم. ول انگە كلىپ ازىرلەپ شىعاردىم. ول تۇنىدىم ەل شىنە «ۋىرۇس» بولپ تارالىپ كەتتى. اقىرىندا، تانىمال بولا باستادىم. سوسىن «استاپۇراي»، «قۇدالار» ءانىن ورنىدادىم. ول تۇنىدىلار دا كوپ سۇرالدى. ءسويتىپ جۇرگەندە ولگامەن بىرىگىپ تويغا شىعۋدى قولعا الدىق. ولگا - كوكشەتاۋدىڭ تۇماسى. گەرمانياغا كوشىپ كەلگەلى بەرى ول ۇز جاعىندا، مەن ۇز جاعىمدا قازاق مۇزىكاسىن دارىپتەپ، ورنىداپ ءجۇردىك. بىردە ونىڭ مۇزىكانتى اۋىرىپ قالپ، ونىڭ ورنىنا شىعىپ بەردىم. سودان بەرى ەكەۋىمىز توي-كونتسەرتتەرگە بىرگە شىعىپ ءجۇرمىز. ءبىز تاپسىرىس العان ءبىرىنشى تويىدا «دوس-مۇقاساننىڭ» «توي جىرى» ءانىن ايتقانىمىز. تويغا جىنالعان، بالا كەزىندە، بوزبالا شاعىندا، ەسەيگەن شاقىتا قازاقستاننان گەرمانياغا قونىس اۋدارعان ۇرپاقتار ءان باستالعان تۇستا-اق «مىنا ءندى بالا كەزدەن بىلەمىن عوي!»، «بۇل ءان - مەنىڭ جاستىق شاعىمنىڭ كۋاسى» دەپ تاڭ-تاماشا بولپ، بىزبەن بىرگە ايتىپ شىقتى. بىزىشە بىزگە العىس جاۋدىرتىپ، العاشقى تويىمىز جوعارى دەڭگەيدە ءوتتى. وسىدان كەيىن رەپەرتۋارىمىزعا قازاق اندەرىن كوپتەپ قوسۋ كەرەك ەكەنىن

түсінідік. «Ақ саулем», «Махаббат жوق», «Шұдың бойында» әндерін жарық.
Бұл әндерді орындаған соң, танымал дегім арта түсті.

– Тоيعа тек қазак әндерін айтқызғу үшін шақирады десең, қателесемін бе?

– Қателеспейсіз. Тек қазак әндерін айтқу үшін шақирады. Орысша тәңдәуісі жوق. Кешке дейін қазакша ған айтп шағамыз. «Аспана қараймын», «Шұдың бойында», «Ақ саулем», «Той жері» композиторларын ғыздың нәмістер ғұйсінп тәңдайды. қазакстаннан қонс аударған нәмістерден болык, осында қосып келген орыстар да «Бізге келіп, ғыр-еки қазакша ған айтп бәресіз бе?» деп тойларна шақирады. ғыр күні қазакстан қонсұлдығының қылыері қабарласып, «ғыздың ғс-шара келіп, «Шұдың бойында» ған айтп бәресіздер ме?» деп қолға салды. ғыр ол ғнды ғш тилде, қазакша, нәмісше және орысша аударып айтп бәрдик. Кешін ғызмыз нағыз мәркәсін атап ғтұды қолға алдық. «Нағыз тойлағалы жатрмыз» деп қабарлағаным сол-ақ екен, ғыр айтаның шынде билеттер ғтп кетті. ол мәркәсге германияның ар бұрышнан ғш жүзге жұтқ адам жиналды. қосылыңы шапан мен тақия кып еған. нағызды елдегидей нағыз мәркәс дегкейінде атап оттык. қазакша хит әндерді орындап, арқа-жарқа болдық. қайтарда егесті қарша боратқан қосылык «келесі жылы тағы бола ма?» деп сұрап, осы бастан орына тапсырыс бәріп қойды. бил, бұйрыс, тұра 22 нағыз тағы мәркәс ұймдастырмақып. қазакстаннан адам деген ғншы келіп, ғлкен қонтерт қойамыз. айтқышы, бізге қазак әндерін бұкыл германияға насихаттағанмыз ғшн елден марапат бұйрды. елшілік қылыері ғызды арнайы бәріліңге шақырып, салтанатты түрде марапаттады. ғлгаа «шапалат» мемлекеттік медалын тақты. ал мен 2- дегкейлі «достық» ордені ыгері атандым. сәнебәсіз, алайда мен – бұл орденді алп тұрған екенші нәміс екенмін. маған дейін мұнда шыкы еконوميка ғминистері болған ғыр қайраткер еған екен. мен сол ғшн өте қуанштым.

– әләуметтік желіде бізден қосып кеткен нәмістердің қазакстанға, қазак халқына егес айтқан ғсаты таспаланған ғйдеуларды қойтеп табуға болды. ол ғйдеулардың астына қазактардың аймағы тилек жазғанн қып қосылыңыз босаған саттер болған шығар.

– нәмістер мен қазактар қын, сойте тұра бейіт заманда бәрге оскен соң, ғыр-бәрымән маңгыкге «байланста» болды. нәмістер қазакша жетик ғылды, нәміс ғтылн бәске билген қазактар да болды. ғыр-ғырның ғтылн,

«دىلىن سىيلادى. سوندىقتان ارينه، مۇنداعى نەمىستەر وتكەنگە كوز تاستاپ،
 ساعىنادى عوي. مەنىڭ كلىپتەرىمنىڭ استىندا سان مىڭداغان پىكىر جازىلعان.
 وقىپ وتىرىپ، كوزىڭگە جاس كەلەدى. پىكىر جازعان قازاقتاردىڭ كوپى «نەمىس
 كورشىلەرىمىز بىزبەن ءبارىن بولسەتىن...» دەپ ەستەن كەتپەس ەستەلىكتەرىن
 جازادى. ول راس. قازاقتار دا بىزدەن ەشتەڭەنى ايامايتىن. كورشىمىز باعلان اپاي
 جەتى شەلپەك پىسىرگەن سايىن بىزگە اكەلىپ بەرەتىن. انام دا بىردەڭگە پىسىرسە،
 ولارعا اپارىپ بەردى. مەنىڭ اكەم قازاقشا تازا سويلەيدى. ول اۋداندا تۇرعاندا قىتاي
 قازاقتارىمەن جاقىن ارالاستى. سوندىقتان جەرگىلىكتى قازاقتاردىڭ عانا ەمەس،
 ولاردىڭ كوشۋ تاريحىن دا جاقسى بىلەدى. جالپى، اقسۇاتتان قونىس اۋدارعان
 نەمىستەر باس قوسا قالسا تەك قازاقشا سويلەسەدى. ولار قازاق ءتىلىن ۇمىتقىسى
 كەلمەيدى، سول ءۇشىن جىنالعان سايىن سول تىلدە شۇيركەلەسەدى. قازاق
 ءتىلىن ساقتاپ قالعانىمىز ءوز الدىنا، ءبىز كوشىپ كەتكەنىمىزگە وتىز بەس
 جىلدىن استام ۋاقىت وتسە دە، قازاقتىڭ ۇلتتىق تاғамдарىن دا ۇمىتقان ەمەسىز.
 قازاقتاردان نە ۇيرەندىك، سونى وسىندا الىپ كەلدىك. جەرگىلىكتى نەمىستەر مۇلدە
 باسقا تاماق جەيدى. ال ءبىز ءدامى ءتىل ۇيرەتىن باۋىرساق، قازاقشا ەت، قۇيرداق
 ازىرلەپ جەيمىز. مىسالى، مەن ارادا وتىز بەس جىل وتسە دە، قۇرتتىڭ ءدامىن
 ۇمىتقان ەمەسىپىن. بىلە بىلسەڭىز، قۇرت - وسىندا كوشىپ كەلگەن نەمىستەر
 ءۇشىن ءالى كۇنگە دەيىن قازاقستاننىڭ اق التىنى. قازاقستاننان كەلەتىندەرگە
 «ەشتەڭە دە كەرەك ەمەس. قۇرت الا كەلسەڭدەر بولعانى» دەيمىز. گەرمانىادا قازى
 جاساپ ساتاتىندار جەتەرلىك. قىمىز ازىرلەيتىن دە مامان بارىن بىلەتىن بولارسىز.
 تەك قۇرت جاسالسا بولمايدى. قۇرت - ءبىز ءۇشىن جاي عانا تاғам ءتۇرى ەمەس، قۇندى
 نارسە. ەلدەن كەتكەن نەمىستەرگە تۇعان جەرىن ەسكە تۇسىرەتىن اتريبۇتتىڭ
 ءاربىرى قىممەت. ءار نەمىستىڭ ۇيىندە قازاقستان شوكولاتىن، قازاقستاننىڭ تۇىن
 تاباسىز. ال قازاقشا ەت ازىرلەسە - ۇيىندە ۇلكەن مەرەكە. ونى مىندەتتى تۇردە
 ۆيدەوعا ءتۇسىرىپ، الەۋمەتتىك جەلگە سالۋ كەرەك. ونسىز بولمايدى (كۇلىپ).
 اقسۇاتتان توقسانىنشى جىلى كوشىپ كەلگەندەر قازاقشا تازا سويلەيدى دەپ ايتتىم
 عوي. ولار بەتاشار، باتا بەرۋ سەكىلدى قازاقتىڭ سالت-ءداستۇرىن دە بەرىك
 ۇستانادى. ءۇيدىڭ ۇلكەنى باتا بەرمەيىنشە ەشكىم تاماقتان ءدام تاتا المايدى.
 اقسۇاتتىقتار دەمەكشى، مەنى كوپشىلىك ىدا ۋاسىلەۋنانىڭ ۇلى دەپ تانىدى
 (كۇلىپ). مەنىڭ انام - قازاقستانعا ەڭبەك سىڭىرگەن مۇعالىم. سوسىن ماغان
 الدەبىرەۋ «پاۋلۇشا» دەسە، ەلەك ەتە قالامىن. بىردەن ءبىزدىڭ جاقتان، اقسۇاتتان
 ەكەنىن بىلەمىن. سەبەبى بىزدىكىلەر مەنى وسىلاي اتايدى.

- سوڭىى بەرگەن سۇحاباتىڭىزدا «قازاقتىڭ مۇزىكالىق كولورىتىن ساقىتاۋ - ءبىزدىڭ پارىزىمىز» دەگەن ەكەنسىز. قازاقستانعا كەلىپ كونتسەرت قويماق تا بولىپسىز.

- ءيا، بۇل - مەنىڭ پارىزىم. قازاقستان - تۇعان جەرىمىز. كىندىك قانىم تامعان جەر. مۇنداي قاسىيەتتى جەردىڭ تىلىندە سويلەپ، ءنن ورىنداۋ - مەن ءۇشىن ماقتانىش. وتكەن جىلى قازاقستانعا كەلىپ، كونتسەرت قويىپ، ەل ءشىن ارالاماق بولعانىمىز. وعان ونداى كوپ ەلدى مەكەندەگىلەردى دۇرلىكتىرگەن سۇ تاسقىنىنا بولا بۇل ويىمىزىسكە اسپاي قالدى.

- قازاقستاننان كوشكەلى بەرى ەلگە كەلە الدىڭىز با؟

- جوق. ەلگە بارماغانىما وتىز بەس جىل بولدى. قاتتى بارىمىز كەلەدى. الايدا ۋاقىت تاپشى. بىلە بىلسەڭىز، ءبىزدىڭ كۇنتىزبەمىز ءبىر جىلعا الدىن جوسپارلانغان. قازاقستانعا بارۋ ءۇشىن كەمى ءبىر ايمىز بوس بولۋى كەرەك. تۇعان - تۇس، كورشى - قولاق، دوس - جاراندارىمىزدى ارالاپ شىعۋعا كوپ ۋاقىت كەرەك. قازاقتار كوپتەن بەرى كورمەگەن قوناقى ءبىر كۇندە جىبەرە سالمايتىنىن جاقسى بىلەسىز عوي. مەن نەگىزى ءبىر رەت قازاقستانعا بارغانىمىن، الايدا باقىلاۋ پۇنكىتىنەن ارى اسپادىم. تولقۇجاتىمدى ۇمىتىپ كەتىپىن. اۋەجايى سىرتىندا مەنى ەلۋ شاقىتى ادام كۇتىپ تۇر. مەن تۇركىيا ارقىلى ۇشىپ كەلدىم. ال بىزگە تۇركىياعا بارۋ ءۇشىن تولقۇجات قاجەت ەمەس، ارنايى كارتوچكا بولسا بولعانى. ال الماتى اۋەجايىنداىلار تولقۇجات تالاپ ەتىپ تۇرىپ الدى. سودان نە كەرەك، الماتىنىڭ اۋەجايىنان اسپاسام دا، تۇعان جەردىڭ توپىراعىن ءبىر ءسۇيىپ، گەرمانىياعا قايتا ۇشىپ كەلدىم. بۇيرىسا، ەلۋ جاسىما دەيىن ءبىر بارسام دەگەن ارمانىم بار.

سۇحاباتتاسقان: ءاليا تىلەۋجان قىزى

«ҚОРЖЫНДАРЫН АРҚАЛАҒАН ҚАЗАҚТАРДЫ КЕЗДЕСТІРДІМ»: ДЕРТІНЕ ШИПА ІЗДЕГЕНДЕРГЕ КӨМЕКТЕСІП ЖҮРГЕН ҚЫТАЙ ҚАЗАҒЫ

Қытайда қазақ бауырларымыздың дертіне шипа іздеуге көмектесіп жүрген қандасымыз бар. Ол – Амангүл Тұмарбай. Оның бұл салада жүргеніне 9 жылдан асқан. Ауыр жұмысты алып жүрген қандасымыз әңгіме барысында ауруына ем іздеген азаматтарға қалай көмектесіп жүргенін айтып берді.

- Амангүл, алдымен өзіңіз жайлы толығырақ айтып берсеңіз...

- Мен Қытайда Шыңжаңдағы Іле аймағының Моңғолкүре ауданында туып өскенмін. 1993 жылы дүниеге келгенмін. Руым – найман. Шыңжаңда білім алдым. Кейін Бейжіңде Шет тілдері университетінде оқыдым. Оқуды бітірген соң Бейжіңде қалып, өз кәсібімді аштым. Кәсібімді бастардағы басты мақсатым – Қытайға келетін және осында тұратын түрлі ұлт өкілдеріне көмектесу болды.

- Ол қандай кәсіп екенін түсіндіріп берсеңіз... Қытай тілін білмейтін азаматтарға қалай көмектесіп жүрсіздер?

- Бейжіңде оқып жүргенімде әкем науқастанып қалып, Бейжіңге емделуге келген болатын. Өйткені Бейжің Қытайдағы медицинасы озық, дамыған қала. Сөйтіп әкемді емдету үшін астанаға әкелдік. Емханада әкемді көрсетіп жүргенде сырттан келгендерді, яғни өзіміздің қазақ бауырларды жиі кездестірдім. Осылайша әкемді дәрігерге көрсетіп жүргенде қоржындарын, сөмкелерін көтеріп алған қазақтармен кездесіп қалып жүрдік. Бір-бірімізбен «қазақсыздар ма?» деп танысатын болдық. Олар «дәрігерге көріне алмай жүрміз», «мықты мамандардың кезегін ала алмадық», я болмаса «қытай тілін білмегендіктен жатын орын ала алмадық» деп қиын жағдайларын айтатын. Өзім студент болсам да қолымнан келген көмегімді көрсететінмін. Ал олар ризашылықтарын білдіретін.

Сөйтіп, көбі ауылдарына оралған соң, «әлі Бейжіңде оқып жатырсың ба?» деп қайта хабарласатын болды. Олар «менің ауылдасым Бейжіңге баратын еді, көмегіңді бересің бе?» деп сұрап, көмек сұрайтын. Сөйтіп Бейжіңге келетін кісілердің көбі маған хабарласатын болды.

Мен негізі заң факультетін бітіргенмін. Оқуымды аяқтаған соң, интернетте тікелей эфирге шығып, заң саласында көмекке мұқтаж қазақтарға кеңес бере бастадым. Солай қазақтарға дау-дамайларын шешуге заңгер ретінде кеңес беріп жүрдім. Кейін заңгер болып қызметке тұрған соң, бұл жұмысты қосымша алып жүруге қол тие бермейтін болды. Оған қоса Бейжіңге келетіндер де көмек сұрап хабарласып жүрді. Кейін заңгер боламын ба, әлде кәсіппен айналысамын ба деген ой мазалады.

Өзім кішкентайымнан қазақ тілінде оқып өскендіктен, қытай тілін қытайша оқыған балалардай мықты емеспін. Содан Бейжіңде жүргенде қытай тілі жағынан қиындықтар туды. Заңды мен қытай тілінде оқығандықтан, Шыңжаңға оралсам қазақ тілінен қиналамын деп ойлады. Солай кәсіпті жалғастыруға кедергілер болып, заңгер болып бір жылдай қызмет еткеннен кейін өз еркіммен кеттім. Осылайша, 2013 жылдан бастап қазіргі кәсібімді ашып, Бейжіңге келген науқастарға қызмет көрсете бастадым.

Осы салада жүріп, білмегенімді өзім де үйрене бастадым.

Шыңжаң аумағынан Бейжіңге дейін пойызбен келу үшін 37 сағат кетеді, ал ұшақпен келсе 4 сағаттай уақыт кетеді, бірақ жол құны қымбаттау болады. Оған қоса, жатын орны мен тамақ шығыны болады. Осындай шығындарды азайту үшін дәрігерге көрінетіндер алдымен маған құжаттарын жібереді. Оны мен Бейжіңдегі дәрігерлерге көрсетіп, тіркеп беремін. Осылай, емделу уақытын қысқартып, жұмысын тез бітіріп кетуге көмек беремін.

Содан кейін мұқтаж адамдар іздеп келе бастады. Кәсібім көптеген кісіні науқасынан айықтыруға көмектесетін, оларға жол көрсететін, қиналған адамға көмектесе алатын, шөлдеген адамға су бере алатын шамам бар екен ғой деп ойлап, кәсібімді сүйіспеншілікпен істей бастадым.

Компанияны құрған соң қызметкерлер алып, оларды үйрете бастадым. Бізге жүгінгендерге дәрігерге көрінуге, қаланың әдемі жерлерін аралатуға жол көрсетеміз. Көбіне Шыңжаң аймағынан келген қазақ, қырғыз, өзбек, ұйғыр бауырларымызға

көмектесеміз.

Қазақстаннан да көп кісі хабарласады. Мысалы, олар паспортын, медициналық құжатын қытай тіліне аударып жібереді. Біз оны алып, дәрігерге көрсетіп, қажетті дәрісін алып жібереміз. Яғни қазақстандықтардың Қытайға келмей-ақ қоюына болады. Барлық жұмысты біздің компания істеп береді. Ал ота жасау керек болса, біз алдымен барлық жағдайды жасап қоямыз, олар ерте келіп, сарылып, тосып қалмайды, тек ота жасау күнінде ғана келеді.

Ем алушылар Қытайдың медицинасы мықты, оған тіпті ем алуға келгенде көздері жеткенін айтып жатады.

- Қанша адамға ем алуға жол көрсеттіңіз?

- Осы салада жүргеніме 9 жылдан асты. Осы уақыт ішінде мен арқылы емханаға көрінген адамдардың саны шамамен 3000-4000 адамға жетеді.

- Сіздерге жүгініп жатқан қазақтар көбіне қандай ауруларын емдетуге келеді?

- Иә, ауырмай-ақ қояйық. Десе де, Қазақстаннан келетін науқастарға есігіміз әрдайым айқара ашық.

Қазақ халқында талма ауруы көп кездеседі. Осы уақытқа дейін шамамен 1000 адамға осы ауруды емдейтін орталыққа жол көрсеттім. Соның ішінде 900-ден аса адам ауруынан айығып кетті деп айта аламын. Бейжіңнің осы ауруға қарсы емі дамыған.

Бүйрек, бас және көз ауруларын емдейтін жақсы емхана да осы Бейжіңде орналасқан. Қаладағы көптеген емханамен байланысымыз бар.

Жақында ғана 8 жастағы науқас баланы емханаға көрсеттім. Есімі – Есен. Ол алдымен Шыңжаңда емделген екен. Бірақ дәрігерлер баланың аяғын кесіп тастау керекін айтыпты. Сөйтіп баламен Шыңжаңда емханада кездесіп қалып, оны Бейжіңге әкеліп көрсеттім. Қазір баланың жағдайы жақсы, емделіп шықты, аяғы да сау.

Есеннің отбасы – жас отбасы. Оның әкесінің емге қаржысы да аз болды. Ол баласын емдетуге халықтан қаржы жинады. Қазақстаннан да бұрын Қытайдан көшіп кеткен бауырымыз көп көмегін тигізді.

- Компанияңызда қызметкерлердің бәрі қазақ па?

- Қытай тілін жетік меңгерген қазақтар жұмыс істейді. Адам ертіп жүргендіктен әріптестерімнің медициналық сауаты да жоғары.

- Саяхат жасауға гид қызметін де көрсетеміз дедіңіз... Бұл қызметке не кіреді?

- Бұл бағытты жақында ғана бастадық. Туристік жерлерді қазақша таныстырамыз. Оған қоса ұлттық тағамдар мейрамханаларына апарамыз. Ұлттық ансамбльдерді де саяхатымызға қосамыз. Осылайша ұлттық саяхат бағытын дамытып жатырмыз.

- Алдағы уақытта қандай жоспарыңыз бар?

- Алдағы уақытта Қазақстанмен де бірлесіп, осындай компания ашқым келеді. Себебі бұған дейін Қазақстаннан келген науқастарға да өз қызметімізді, көмегімізді көрсетіп жүрміз.

- Уақыт бөліп сұхбат бергеніңізге рақмет. Ісіңізге сәттілік тілеймін!

Автор: Гүлжан РАМАНҚҰЛОВА

Дереккөз: baq.kz

«QORJYNDARYN ARQALAĞAN QAZAQTARDY KEZDESTIRDIM»: DERTINE ŞİPA IZDEGENDERGE KÖMEKTESIP JÜRGEN QYTAI QAZAĞY

Qytaida qazaq bauyrlarymyzdyň dertine şipa izdeuge kömektesip jürgen qandasymyz bar. Ol – Amangül Tūmarbai. Onyň bұл salada jürgenine 9 jyldan asqan. Auyr jūmysty alyp jürgen qandasymyz äñgime barysynda auruyna em izdegen azamattarğa qalai kömektesip jürgenin aityp berdi.

- Amangül, aldymen öziňiz jaily tolyğyraq aityp berseňiz...

- Men Qytaida Şyňaňdağy Ile aimağynyň Moňgolküre audanynda tuyp-öskenmin. 1993 jyly düniece kelgenmin. Ruym – naiman. Şyňaňda bilim aldym. Kein Beijiňde Şet tilderi universitetinde oqydym. Oqudy bitirgen soň Beijiňde qalyp, öz käsıbmıdı aştym. Käsıbmıdı bastardağy basty maqsatym – Qytaığa keletin jäne osynda tūratyn türli ūlt ökılderine kömektesu boldy.

- Ol qandai käsıp ekenin tūsındırıp berseňiz... Qytai tılın bilmeitin azamattarğa qalai kömektesip jürsızder?

- Beijiňde oqyp jürgenimde äkem nauqastanyp qalyp, Beijiňge emdeluge kelgen bolatyn. Öitkeni Beijiň Qytaidağy medisinasıy ozyq, damyğan qala. Söitıp äkemdı emdetu ūşın astanağa äkeldık. Emhanada äkemdı körsetıp jürgende syrttan kelgenderdı, iağni özımızdıñ qazaq bauyrlardy jıı kezdestırdım. Osyıaişa äkemdı dărigerge körsetıp jürgende qorjyndaryn, sömkelerin köterıp alğan qazaqtarmen kezdesıp qalyp jürdik. Bır-bırımızben «qazaqsyzdar ma?» dep tanyساتyn boldyq.

Olar «dărigerge körıne almaı jürmız», «myqty mamandardyñ kezegin ala almadyq», ia bolmasa «qytai tılın bilmegendıkten jatyn oryn ala almadyq» dep qıyn jağdailaryn aitatyn. Özım student bolsam da, qolymnan kelgen kömegımdı körsetetinmin. Al olar rizaşylyqtaryn bildiretin.

Söitip, köbi auyldaryna oralğan soñ, «älі Beijiñde oqyp jatyr syñ ba?» dep qaita habarlasatyn boldy. Olar «meniñ auyldasym Beijiñge baratyn edі, kömegiñdi beresiñ be?» dep sūrap, kömek sūraityn. Söitip, Beijiñge keletin kısılerdiñ köbi mağan habarlasatyn boldy.

Men negizі zañ fakültetin bitirgenmin. Oquymdy aiaqtağan soñ, internette tikelei efirge syğyp, zañ salasında kömekke mūqtaj qazaqtarğa keñes bere bastadym. Solai qazaqtarğa dau-damailaryn şeşuge zañger retinde keñes berip жүрдім. Kein zañger bolyp qyzmetke тұрған soñ, bұл jūmysty qosymşa alyp жүругe qol tie bermeitin boldy. Oğan qosa Beijiñge keletinder de kömek sūrap habarlasyp жүрді. Kein zañger bolamyn ba, әlde käsippen ainalysamyn ba degen oi mazalady.

Özim kışkentaiymnan qazaq tilinde oqyp öskendikten, qytai tilin qytaişa oqyğan balalardai myqty emespin. Sodan Beijiñde жүrgende qytai tılı jağynan qiyndyqtar tudy. Zañdy men qytai tilinde oqyğandyqtan, Şyñjañға oralsam qazaq tilinen qinalamyn dep oiladym. Solai käsipti jalğastyruға kedergiler bolyp, zañger bolyp бір jyldai qyzmet etkennen kein өз erkimmen kettim. Osylaişa 2013 jyldan bastap qazırgı käsibimdi ашып, Beijiñge kelgen nauqastarға qyzmet körsete bastadym.

Osy salada жүріп, білмеgenimdi өзim de үірене bastadym.

Şyñjañ aumağynan Beijiñge deiin poiyzben kelu үшін 37 saғat ketedi, al ұшаqpen kelse 4 saғattai uaqyt ketedi, biraq jol qūny qymbattau bolady. Oğan qosa jatyn orny men tamaq syğyny bolady. Osyndai syğyndardy азaitu үшін дәрігерге көринетиндер aldymen mağan qūjattaryn jiberedi. Ony men Beijiñdegі дәрігерлерге көрсетіп, тіркеп берemin. Osylai, emdelu uaqytyn qysqartyp, jūmysyn tez bitirip ketuge kömek beremin.

Sodan kein mūqtaj adamdar ızdep kele bastady. Käsibim көптеген kısını nauqasynan aiyqtyruға көмекtesetin, olarға jol көрсетetin, qinalğan adamға көмекtese alatyn, şölдеgen adamға su bere alatyn шамam бар екен goi dep oilap, käsibimdi süіp іstei bastadym.

Kompaniany qūrğan soñ qyzmetkerler alyp, olardy үіrete bastadym. Bızge жүgingenderge дәрігерге көринuge, qalanyñ әдеmi jerlerin aralatuға jol көрсетemiz. Köbine Şyñjañ aimağynan kelgen qazaq, qyrğyz, özbek, üiğyr bauyrlarymyzға көмекtesemiz.

Qazaqstannan da көp kısı habarlasady. Mysaly, olar pasportyn, medisinalyq qūjatyn qytai tiline audaryp jiberedi. Bız ony alyp, дәрігерге көрсетіп, qajetti дәrisin alyp jiberemiz. Іағni

qazaqstandyqtardyń Qytaıǵa kelmei-aq qoiuyna bolady. Barlyq jūmysty bızdıń kompania istep beredi. Al ota jasau kerek bolsa, bız aldymen barlyq jaǵdaıdy jasap qoiamyz, olar erte kelip, sarylyp, tosyp qalmaıdy, tek ota jasau küninde ǵana keledi.

Em aluşılar qytaıdyń medisinası myqty, oǵan tıptı em aluǵa kelgende kózderi jetkenin aıtyp jatady.

- Qanşa adamǵa em aluǵa jol kórsettińiz?

- Osy salada jürgenime 9 jyldan asty. Osy uaqyt ıshinde men arqyly emhanaǵa kóringen adamdardyń sany shamamen 3000-4000 adamǵa jetedi.

- Sızderge jüginip jatqan qazaqtar köbine qandai aurularyn emdetuge keledi?

- İä, auyрмаi-aq qoiaiyq. Dese de Qazaqstannan keletin nauqastarǵa esıgımız ärdaiym aiqara aşıyq.

Qazaq halqynda talma auruy köp kezdesedi. Osy uaqytqa deiın shamamen 1000 adamǵa osy aurudy emdeitin ortalyqqa jol kórsettım. Sonyń ıshinde 900-den asa adam auruyınan aiyǵyp ketti dep aita alamyn. Beijińniń osy auruǵa qarsy emi damyǵan.

Büirek, bas jäne kóz aurularyn emdeitin jaqsy emhana da osy Beijińde ornalasqan. Qaladaǵy köptegen emhanamen bailynsymyz bar.

Jaqynda ǵana 8 jastaǵy nauqas balany emhanaǵa kórsettım. Esımı – Esen. Ol aldymen Şyńjańda emdelgen eken. Bıraq dărigerler balanyń aiaǵyn kesip tastau keregın aıtypty. Söitip, balamen Şyńjańda emhanada kezdesip qalyp, ony Beijińge äkelip kórsettım. Qazır balanyń jaǵdaiy jaqsy, emdelip syqty, aiaǵy da sau.

Esenniń otbasy – jas otbasy. Onyń äkesiniń emge qarjysy da az boldy. Ol balasyn emdetuge halyqtan qarjy jinady. Qazaqstannan da büryn Qytaıdan kösip ketken bauryrymyz köp kömegin tigizdi.

- Kompaniańyzda qyzmetkerlerdiń bärı qazaq pa?

- Qytai tılın jetik meńgergen qazaqtar jūmys isteidi. Adam ertip jürgendikten äriptesterimniń medisinalyq sauaty da joǵary.

- **Saiahat jasauға gid qyzmetin de körsetemiz dedіñiz... Bұл qyzmetke ne kiredi?**
- Bұл baғytty jaqynda ғana bastadyq. Turistik jerlerdi qazaqşa tanystyramyz. Oған qosa ұlttyq taғamdar meiramhanalaryna aparamyz. Ұlttyq ansämblderdi de saiahatymyzға qosamyз. Osylaişa ұlttyq saiahat baғytyn damytyp jatyrmyз.
- **Aldaғы uaqytta qandai josparyñyz bar?**
- Aldaғы uaqytta Qazaqstanmen de birlesip osyndai kompania aşıqym keledi. Sebebı bұğan deiin Qazaqstannan kelgen nauqastarға da öz qyzmetimızdı, kömegimızdı körsetip жүrmіз.
- **Uaqyt bölip sūqbat bergenіñizge raqmet. Isіñizge sättilik tileimin!**

Avtor: Güljan RAMANQŪLOVA
Derekköz: baq.kz

БАЯН ЖАЛЫНҚЫЗЫ: ЧЕМПИОНДЫҚҚА ҚОЛ ЖЕТКІЗУ ОҢАЙ БОЛҒАН ЖОҚ

Шаңғы спортынан Қытай құрамасының спортшысы, ІХ қысқы Азия ойындарының чемпионы, Қытайда туып өскен қандасымыз Баян Жалынқызы Kazinform тілшісіне эксклюзивті сұхбат берді.

Спортшы алтын медаль жеңіп алғаннан кейінгі ойымен бөлісіп, чемпиондықтың оңайлықпен келмегенін айтты:

– Азия ойындарына алғаш рет қатысып отырмын. Алтын медаль жеңіп алған кезімде қатты қуандым. Шыны керек, бұл жеңіске қол жеткізу оңайға соқпады. Екінші айналмада жоғары шыққанда шаршағанымды сезіндім. Алайда іштей жеңіске жетуім керек екенін ойлап, мәреге алғашқы болып жетуге бар күшімді салдым, – дейді Баян.

Спортшы өзін қолдап жатқан қазақстандық жанкүйерлерге рақмет айтты.

– Мені қолдап-қолпаштап жатқандарыңызды естіп жатырмын. Барлығыңызға рақмет айтамын. Сіздердің қолдауларыңызбен биіктерден көрінуге тырысамын, – деді ол.

Соңында, спортшы өз бапкерлеріне алғыс білдіріп, Олимпиада ойындарына қатысуды мақсат етіп отырғанын айтты:

– Осындай жеңіске қол жеткізуіме бапкерлерім мен командаластарым үлкен үлес қосты. Ендігі кезекте Олимпиада ойындарына жолдама алып, сол жерде жарыс жолына шығуды армандаймын, – дейді қандасымыз.

Айта кетейік, қазақ қызы Харбин қысқы Азия ойындарында шаңғы жарысынан әйелдер арасында 5 шақырымға сырғанаудан (еркін стиль) 12 минут 07.5 секунд нәтиже көрсетіп, мәре сызығын бірінші болып кесті.

Баян Жалынқызы 1999 жылы ҚХР Алтай аймағы Жеменей ауданында дүниеге келген. Ол шаңғы спорты түрлері бойынша Қытай ұлттық құрамасына қабылданып, Бейжің қысқы Олимпиадасында өнер көрсетті.

Бұған дейін хабарлағанымыздай, Қытай құрамасының сапында ұлты қазақ 4 спортшы ІХ қысқы Азия ойындарына қатысты. Олар: Ақнар Адаққызы (конькимен жүгіру), Қанағат Мұхамедұлы (конькимен жүгіру), Баян Жалынқызы (шаңғы) және Самғар Серікұлы (шаңғы).

Дереккөз: Kazinform.kz

ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРҒА ЖАЛЫНДЫ СӘЛЕМ ЖОЛДАЙМЫН – САМҒАР СЕРІКҰЛЫ

Шаңғы тебуден Қытай құрамасының спортшысы, IX қысқы Азия ойындарының жүлдегері, Қытайда туып өскен қандасымыз Самғар Серікұлы сұхбатын ұсынамыз.

Фото: Мұхтар Қалимоллаұлы

Спортшы бұл додада қазақстандық жанкүйерлердің қолдауын сезінгенін айтты.

– Мені қолдап-қуаттап жатқандарыңызды естіп жатырмын, өте қуаныштымын. Көп-көп рахмет айтқым келеді, барлықтарыңызға жалынды сәлем, – деді ол.

Сонымен қатар қандасымыз жүлдеден кейінгі әсерімен бөлісті.

– Бұл – алғашқы халқаралық додада жеңіп алған жүлдем. Сондықтан мен үшін оның мәні өте зор. Өз елімде жүлдеге қол жеткізгеніме қуаныштымын, – дейді Самғар.

Ол ендігі кезекте Олимпиадаға жолдама алуды жоспарлап отырғанын тілге тиек етті.

– Алда тағы ел біріншілігі бар. Сосын басты назарда – Милан Олимпиадасы. Жолдама алуға бар күшімді салып, жақсы нәтиже көрсетуге тырысамын, – деді қандасымыз.

Айта кетейік, Самғар Серікұлы Харбин қысқы Азия ойындарында ерлер арасында шаңғымен сырғанаудан спринт бағдарламасында өнер көрсетіп, 2 минут 58.51 секунд нәтижемен қола медаль еншіледі.

Самғар Серікұлы 2005 жылы 10 қаңтар Қытайдың солтүстік-батысындағы Шыңжаң Ұйғыр автономиялық өлкесі Алтай аймағы Алтай қаласында дүниеге келген. Ол 2023 жылы ел чемпионатында көзге түсіп, 2024 жылы Шыңжаң құрамасы сапында Қытай қысқы спорт спартакиадасының чемпионы атанған.

Дереккөз: kazinform

QAZAQSTANDYQTARĞA JALYNDY SÄLEM JOLDAIMYN – SAMĞAR SERİKÜLY

Şañğy tebuden Qytai qūramasynyñ sportşysy, IH qysqy Azia oiındarynyñ jüldegeri, Qytaida tuyp-ösken qandasymyz Samğar Serikūly sūhbatyn ūsynamyz.

Foto: Mūhtar Qalimollaūly

Sportşy bül dodada qazaqstandyq janküierlerdiñ qoldauyn sezingenın aıttı.

– Menı qoldap-quattap jatqandaryñyzdy estıp jatırmyn, öte quanyştymyn. Köp-köp rahmet aitqym keledi, barlyqtaryñyzğa jalyndy sälem, – dedi ol.

Sonymen qatar qandasymyz jülleden keiingi äserimen bölıstı.

– Bül – alğaşqy halqaralyq dodada jeñip alğan jüldem. Sol ūşın men ūşın onyñ mänı öte zor. Öz elimde jüldege qol jetkızgenıme quanyştymyn, - deidi Samğar.

Ol endıgı kezekte Olimpiadağa joldama aludy josparlap otyrğanyñ tilge tiek etti.

– Alda tağy el birinşilıgı bar. Sosyn basty nazarda – Milan Olimpiadasy. Joldama aluğa bar küşimdi salyp, jaqsy nätije körsetuge tyrysamyn, - dedi qandasymyz.

Aita keteiik, Samğar Serikūly Harbin qysqy Azia oiındarynda erler arasynda şañğymen syrğanaudan sprint bağdarlamasynda öner körsetıp, 2 minut 58.51 sekund nätijemen qola medäl enşiledi.

Samğar Serikūly 2005 jyly 10 qañtar Qytaidyñ soltüstik-batysyndağy Şyñjañ Ūıǵyr avtonomialyq ölkesi Altai aimağy Altai qalasynda dünıege kelgen. Ol 2023 jyly el chempionatynda közge túsıp, 2024 jyly Şyñjañ qūramasy sapynda Qytai qysqy sport spartakiadasynyñ chempiony atanğan.

Derekköz: kazinform

ҚАНДАСТАРДЫҢ БАСЫН ҚОСҚАН «ҰЛЫ ДАЛА»

Туған елден жырақ жүрсең, ондағы бар жауһар ойға оралады. Көз алдыңа Алатау мұнарлап, қыран бүркіт қанат қағып, құлағыңа шегірткенің шырылы естіледі. Қандастардың басын қосқан «Ұлы дала» халықаралық байқауынан да дәл осындай әсер аласыз. Себебі әр қандастың туған топырағын аңсауы, оны жеткізу формасы әртүрлі. Алғаш рет 2023 жылы Моңғолияда тұратын Сұлтан Тәукейұлының «Сеңгір таулар» романы көзіме оттай басылған. Өйткені атауының өзі сөйлеп, ақтарылып тұрғандай әсер қалдырды.

Туған елге сағыныш

Иә, байқауға қатысқан қай шығарманы алып қарасаңыз да, шығармашылық қуат сезіліп тұр. Биыл да «Отандастар қоры» КеАҚ пен Жазушылар одағы ұйымдастырған байқау өз деңгейінде өтті. Қаламгерлердің атажұрт дегендегі жан тебіренісі, туған елге сағынышы сезіліп-ақ тұр. Былтыр осы доданың есебінен қазақ әдебиетіне тоғыз туынды қосылған. Осы жолы да «сен тұр, мен атайын» дейтін шығарма жетерлік. Бастысы, әдеби

әлем өкілдерінің бір-біріне ықыласы ерек. Мәселен, «Қобданың қоңыр желі» кітабының авторы Рысбек Зұрғанбайұлы жас қазақ ақын-жазушыларының шығармасын көргенде қуанатынын айтады. Бірақ жастардың басым бөлігі поэзия жанрында қалам тербейтіні, проза және басқасына дендей бермейтініне қынжылатынын да қосты. Жалпы, бұл қаламгердің қазақ-моңғол тілінде отыздан астам шығармасы жарық көрген. Ол қордың осындай байқаудың өтуіне мұрындық болғанына дән риза.

«1940 жылдары Баян-Өлгейде алғаш рет қазақ тіліндегі газет шықты. Ол Моңғолиядағы тұңғыш аймақтық деңгейдегі газет ретінде тарихқа енді. Осы сәттен бастап қазақ ақын-жазушыларының ауызекі тарап жүрген жыр-шумағы, туындысы газетте басылып шыға бастады. 1957 жылы «Жаңа талап» атты жеке альманах шығып, ол 1969 жылы «Шұғыла» деген атпен ұлғайтылып, кең көлемде тарады. Сол жылдары Моңғолия Жазушылар одағының Баян-Өлгей аймақтық бөлімшесі құрылды.

Ондай аймақ сол жылдары тек бізде ғана болды. Нәтижесінде 1960-1980 жылдары Моңғолиядағы қазақ ақын-жазушыларының әдебиеті қарқынды дами бастады. Мықты ақын-жазушылар шықты. 1990 жылдан бастап олардың басым бөлігі Қазақстанға көшті, бірқатары өмірден өтті. Бірақ артында өшпейтіндей мұрасы қалды», – дейді Рысбек Зұрғанбайұлы. Бұл байқаудың мақсаты – шетелдегі қазақ әдебиетінің дамуына жаңа серпін беру. Айтқандай, жоба діттеген мақсатына жетіп жатыр. Әрбір жазушының жүріп өткен жолы, еңбегі, атажұртына ықыласы көрініп-ақ тұр. Әлемнің түкпір-түкпірінде қазақ диаспорасы бар. Әсіресе Түркия, Иран, Қытай, Моңғолия, Өзбекстан, Ресей, Еуропа елдері және АҚШ-та тұратын қандастардың арасында әдебиетке ынтазар қаламгерлер аз емес. Байқау ұйымдастырушыларының айтуынша, қазақ диаспорасының әдеби мұрасы, негізінен, екі бағытта дамып жатыр. Біріншісі – дәстүрлі ауыз әдебиеті, яғни қандастардың жадында қалған фольклорлық шығармалар. Қазақтың ертегілері, аңыздары, дастандары әлі күнге дейін қандастардың арасында үлкен сұранысқа ие. Екіншісі – жазба әдебиеті. Шетелдегі қазақ жазушылары өз туындысы арқылы ұлттық сана-сезімді оятып, ана тілін ұмытпау үшін ықпал етіп жатыр. Әрі шетелдегі қазақ әдебиеті технологиялық мүмкіндіктің арқасында жаңа деңгейге көтерілді. Қазір кітаптардың электронды нұсқасы кеңінен таралып, қазақ қаламгерлерінің шығармасы кім-кімге болсын қолжетімді. Оның үстіне «Ұлы дала» сияқты ірілі-ұсақты байқау олардың танымал болуына әсер етіп жатыр. Диаспорадағы қаламгер жазған шығарма көбінесе ұлт тағдыры, туған жерге сағыныш, тарихи шындық, мәдени мұра тақырыбын қамтиды. Олардың еңбегі – тек қазақ диаспорасы үшін ғана емес,

бүкіл қазақ әдебиеті үшін құнды дереккөз. Айталық, «Антиөлшем» кітабының авторы Сұраған Рақметұлын әңгімеге тартқанымызда, текті оқырман тәрбиелеу турасында ой қозғады. Автордың Моңғолиядағы Шығыстану институтында бірнеше жыл Шығыс Түркістандағы ұлт-азаттық көтерілісін зерттеумен айналысқанын білеміз. Оның бұл еңбегі моңғол тіліне аударылса, қазір түрік тіліне аудару жұмысы басталып кеткен. Өзі де қазақ әдебиетіндегі құнды шығармаларды шетел тілдеріне аударуды мақсат етеді. Әрі осы жұмыстың басы-қасында жүр. Мысалы, Рахымжан Отарбаевтың басты романын моңғол тіліне аударуды бастаған. Ақын Шахизада Әбдікәрімовтің топтама өлеңдерін моңғол тіліне аударып, бастырған. Қазақтың белгілі драматургі Иран-Ғайыптың «Шыңғысхан» драмасын да моңғол тіліне аударған. Сонымен қатар нәубет құрбандары, АЛЖИР, Карлаг тақырыбына арналған Қалқаман Жайлыбайдың «Қара орамал» атты үлкен поэмасын да моңғол тіліне аударуды қолға алған. Зардыхан Қинаятұлының қазақ тарихына, Шыңғыс хан дәуіріне қатысты қазақша жазылған еңбектерін де моңғол тіліне аударып жүр.

Араны жалғазған әдебиет

«Жалпы, әдебиет дегеніміз – қарапайым көпшілік оқырманнан бөлек, жоғары деңгейде ойлайтын элита оқырманға арналған дүние. Біз қазір кімді тәрбиелеп жатырмыз? Текті оқырман, элита оқырман қалыптастыруға атсалысып жүрміз. Сондықтан «Антиөлшем» кітабында Қазақстанның рухани мәселесіне байланысты көптеген ақпарат бар. Мысалы, жоғалып бара жатқан жанрлар бар. Соған қатысты біршама мәселені осы кітапта қамтимыз. Екіншіден, эссе деген үлкен жанр бар. Бұл бағыт осыдан

4–5 ғасыр бұрын басталған. Осы ретте мақсатымыз – эссенің жаңа түрлерін қалыптастырып, әлем әдебиетіне бейімдеу. Кітапта әдебиеттегі қалып бара жатқан жанр – сапарнама жанры туралы да жазылды. Сапарнаманы тек қана бір адамның саяхаты туралы әңгімелеу деп қарастырмаймыз. Онда сол жердің жалпы аумақтық тұтастығы, табиғаты, жер қыртысы, мәдениеті мен тарихи құндылықтары қамтылуға тиіс. Үшіншіден, қазіргі поэзияның халі қандай? Әртүрлі әдеби бағыт бар. Мысалы, постмодернизм – үлкен шеберліктің шыңы, ал одан кейін метамодернизм келеді. Осы бағыттар бойынша да біраз ерекшелікті қарастырып, жастардың оқуына қатысты ойымызды тоғыстырдық. Бұл кітап жоғары оқу орнында әдебиеттану саласын зерттеп жүрген шәкірттер мен ғалымдарға арналған», – дейді Сұраған Рақметұлы. Расымен, «Ұлы дала» халықаралық байқауы арқылы шетелдегі қазақ әдебиетінің дамуына қолдау көрсетіліп, олардың шығармалары қалың оқырманға жетуге мүмкіндік бар. Байқау барысында жеңімпаздардың еңбегі басылып шығады. Мұндай жобалар қазақ әдебиетінің келешегі үшін өте маңызды. Шетелдегі қазақ жастары әдебиетке қызығушылық танытып, ана тілін сақтап қалу үшін ұмтылыс жасап жатыр. Сонымен қатар байқау шетелдегі қазақ жазушыларына Қазақстандағы әдеби ортаға қосылуға жол ашты. Мұны қандас қаламгерлер де мойындап отыр. Олар шығармасы қазақ оқырманының қолына тигеніне, ата жұртта басылып шыққанына қуанады.

«2023-2024 жылдары бас-аяғы 18 шығарма жарық көрді. Оның ішінде поэзия, проза, эссе зерттеу де бар. Мәселен, Рысбек Зұрғанбайұлының «Қобданың қоңыр желі» жинағы өлеңдер, балладалар және толғаныстардан тұрады. Автордың

туған өлкеге деген сағынышын, өмірге философиялық көзқарасын бейнелейді. Сондай-ақ Көпбосын Сәскіннің «Қайтқан қаздың дауысы» жинағы дәстүрлі қазақ поэзиясының көркем үлгісі дер едім. Ал прозалық шығармалар арасында повестер мен әңгімелер жинағы жетерлік. Ербақыт Нүсіпұлының «Кімді кінәларсың...» кітабында түрлі тақырыптағы повестер мен әңгімелер қамтылған. Адам тағдыры, күрес пен үміт мәселесі көрініс тапқан. Шынай Рақметұлының «Маусымжан» жинағы қазіргі заманғы әртүрлі тақырыпты қамтитын әңгімелерден тұрады. Көлемді проза жанры бойынша ерекше атап өтуге болатын шығарма – Сұлтан Тәукейұлының «Сеңгір таулар» дилогиялық романы. Бұл роман тарих пен бүгіннің байланысын суреттейді. Кейіпкерлердің тағдыры арқылы қазақ халқының рухани әлемін ашып көрсетеді. Тарихи зерттеулер мен танымдық еңбектер қазақ диаспорасының өткені мен бүгінін таныстыру үшін маңызды құрал. Абдусаттар Нұралиевтің «Тәжікстандағы қазақтар» еңбегі Тәжікстан қазақтарының тарихын баяндайды. Осындай бірнеше зерттеу кітабы жарыққа шықты», – дейді «Отандастар қоры» КеАҚ өкілі Әлжан. Иә, Геннадий Ташпековтің «Казахи Волгоградской области: история и современность» кітабы Волгоград өңіріндегі қазақтардың тарихы мен қазіргі жағдайын сипаттайды. Досан Баймолданың «Еуропадағы қазақ диаспорасының тарихы және қазіргі жағдайы» еңбегі қазақтардың Еуропаға қоныстану тарихын зерттейді. Таухай Тайфтың «Керуен-ғұмыр» кітабы – Баян-Өлгей қазақтарының тұрмыс-тіршілігіне арналған автобиографиялық еңбек. Бұл шығармалар қазақ диаспорасының әдеби тынысын танытып қана қоймай, олардың ұлттық болмысын, өмір салтын, тарихи жадын сақтауға

деген ұмтылысын көрсетеді. Әрбір туынды алыста жүрген қандастың жүрек түкпіріндегі сағынышын, туған жерге сүйіспеншілігін бейнелейді. Сонымен қатар бұл кітаптар қазақ әдебиетінің жаһандану дәуіріндегі орнын айқындап, оның халықаралық деңгейде танылуына жол ашады. Осындай туындылардың жарық көруі қазақ руханиятының шетелдік кеңістікте де өз арнасын кеңейтіп келе жатқанын дәлелдейді. «Ұлы дала» халықаралық байқауы шетелдегі қазақ әдебиетінің дамуына жаңа серпін беріп, қазақ диаспорасы қаламгерлерінің шығармаларын кеңінен насихаттауға мүмкіндік жасады. Бұл жоба тек әдебиет

саласына ғана емес, жалпыұлттық бірегейлікті сақтауға, қазақ тілінің қолданыс аясын кеңейтуге және мәдени мұраны болашақ ұрпаққа жеткізуге зор ықпал етті. Байқау жеңімпаздарының кітаптары қазақ әдебиетінің шекарадан тыс дамуына, шетелдегі қандастарымыздың рухани өміріне серпін берді. Сондай-ақ бұл байқау арқылы жаңа есімдер танылып, олардың туындысы Қазақстандағы әдеби ортаға жол тартты. Кейін де қазақ әдебиетін жаһандық деңгейде насихаттау үшін «Ұлы дала» секілді жобалардың ауқымы кеңейіп, қазақ қаламгерлерінің шығармасы көпшілікке қолжетімді бола түседі деген ойдамыз.

Автор: Айзат Айдарқызы
Дереккөз: Anatili.kazgazeta

QANDASTARDYŇ BASYN QOSQAN «ÜLY DALA»

Tuğan elden jyraq жүрсең, ondaғы бар jauhar oiға oralady. Köz aldyña Alatau mūnarlap, qyran бүркіт qanat qaғыp, qūlaғыña şegirtkeniñ şyryly estiledi. Qandastardyñ basyn qosqan «Üly dala» halyqaralyq baiqauynan da däl osyndai äser alasyz. Sebebi är qandastyñ tuğan topyraғыn añsauy, ony jetkizu formasy är түрli. Alғаш ret 2023 jyly Moңғoliada тұratyn Sūltan Täukeiūlynyñ «Señgir taular» romany közime ottai basylған. Öitkeni atauynyñ özi söylep, aqtarylyp тұrғandai äser qaldyrdy.

Tuğan elge saғыnyş

İä, baiqaуға qatysqan qai şyғarmany alyp qarasaңыз da, şyғarmaşylyq quat sezilip тұr. Biyl da «Otandastar qory» KeAQ pen Jazuşylar odaғы üiymdastyрған baiqau öz deñgeinde ötti. Qalamgerlerdiñ ata жүrt degendeғы jan tebirenisі, tuğan elge saғыnyşy sezilip-aq тұr. Byltyr osy dodanyñ esebinen qazaq ädebietine toғyz tuyndy qosylған. Osy joly da «sen тұr, men ataiyn» deitin şyғarma jeterlik. Bastysy, ädebi älem ökilderiniñ bir-birine yqylasy erek. Mäselen, «Qobdanyñ qoңыр jeli» kitabynyñ avtory Rysbek Zūrğanbaiūly jas qazaq aqyn-jazuşylarynyñ şyғarmasyn körgende qanatynyn aitady. Biraq jastardyñ basym bölіgi poezia janrynda qalam terbeitini, proza jäne basqasyna dendei bermeitinine qynjylatynyn da qosty. Jalpy, bül qalamgerdiñ qazaq-moңғol tilinde otyzdan astam şyғarmasy jaryq körgen. Ol qordyñ osyndai baiqaudyñ ötuine mұryndyq bolğanyna dän riza. «1940 jyldary Baian-Ölgeide alғаш ret qazaq tilindeғы gazette şyqty. Ol Moңғoliadaғы tūñғыş aimaqtyq deñgeideғы gazette retinde tarihqa endi. Osy sätten bastap qazaq aqyn-jazuşylarynyñ auyzeki tarap жүrgen jyr-şumaғы, tuyndysy gazette basylyp şyға bastady. 1957 jyly «Jaña talap» atty jeke älmanah şyғыp, ol 1969 jyly «Şūğyla» degen atpen ülgaitylyp, keñ kölemde tarady. Sol jyldary Moңғolia Jazuşylar odaғыnyñ Baian-Ölgei aimaqtyq bölimşesi qūryldy. Ondai aimaq sol jyldary tek bızde ғana boldy. Nätijesinde 1960–1980 jyldary Moңғoliadaғы qazaq aqyn-jazuşylarynyñ ädebieti qarqyndy dami bastady. Myqty aqyn-jazuşylar şyqty. 1990 jyldan bastap olardyñ basym bölіgi Qazaqstanға köşti, bıraqatary ömirден ötti. Biraq artynda öşpeitindei mұras

qaldy», – deidi Rysbek Zūrğanbaiūly. Būl baiqaudyñ maqsaty – şeteldegi qazaq әдебиетiniñ damuyna jaña serpin beru. Aitqandai, joba dittegen maqsatyna jetip jatyр. Ärbir jazuşynyñ jürip ötken joly, eñbegi, ata jürtyna yqylasy körinip-aq tür. Älemniñ түkpır-tүkpırinde qazaq diasporasy bar. Äsirese Türkia, İran, Qytai, Moñğolia, Özbekstan, Resei, Europa elderi jäne AQŞ-ta tūratyn qandastardyñ arasynda әдебиетке yntyzar qalamgerler az emes. Baiqau üiymdastyruşylarynyñ aituyñşa, qazaq diasporasynyñ әдеби мұрасы, negizinen, eki baғыtta damyp jatyр. Bırınşısı – дәстүрli auyz әдебиетi, iaғni qandastardyñ jadynda qalğan fōlklorlyq şyғarmalar. Qazaqtyñ ertegileri, aңызdary, dastandary әli күнге deim qandastardyñ arasynda үlken sūranysqa ie. Ekinşısı – jazba әдебиетi. Şeteldegi qazaq jazuşylary өз tuyndysy arqyly ұlttyq sana-sezimdi oiatyp, ana tilin ūmytpau ūşın yqpал etip jatyр. Äri şeteldegi qazaq әдебиетi tehnologialyq мүmkındıktıñ arqasynda jaña deñgeige köterildi. Qazır kıtaptardyñ elektrondy nūsqasy keñinen taralyp, qazaq qalamgerleriniñ şyғarmasy kim-kimge bolsyn qoljetimdi. Onyñ üstine «Üly dala» siaqty ırılı-ūsaqty baiqau olardyñ tanymal boluyna әser etip jatyр. Diasporadaғы qalamger jazğan şyғarma köbinese ұlt taғdyry, tuğan jerge saғыныş, tarihi şyndyq, мәdeni мұра таqyrybyn qamtidy. Olardyñ eñbegi – tek qazaq diasporasy ūşın ғана emes, бүkіl qazaq әдебиетi ūşın qūndy derekköz. Aitalyq, «Antiölşem» kıtabynyñ avtory Sūrağan Rahmetūlyn äñgimege tartqanymyzda, tekti oqyrman tärbieleu turasynda oi qozғady. Avtordyñ Moñğoliadaғы Şyғystanu institutynda birneşe jyl Şyғys Türkıstandaғы ұlt-azattyq köterilisін zertteumen ainalysqanyn bilemiz. Onyñ bұл eñbegi moñğol tiline audarylsa, qazır türk tiline audaru jūmysy bastalyp ketken. Özi de qazaq әдебиетindegi qūndy şyғarmalardy şetel tilderine audarudy maqsat etedi. Äri osy jūmystyñ basy-qasynda жүр. Mysaly, Rahymjan Otarbaevtyñ basty romanyn moñğol tiline audarudy bastağan. Aqyn Şahizada Äbdikärimovtiñ toptama öleñderin moñğol tiline audaryp, bastyrған. Qazaqtyñ belgili dramaturgi İran-Ğaiptyñ «Şyñğyshan» dramasyn da moñğol tiline audarған. Sonymen qatar näubet qūrbandary, ALJİR, Karlag таqyrybyna арналған Qalqaman Jailybaidyñ «Qara oramal» atty үlken poemасыn da moñğol tiline audarudy qolға алған. Zardyhan Qinaiatūlynyñ qazaq tarihyna, Şyñğys han дәuirine qatysty qazaqşa jazylğan eñбектерin de moñğol tiline audaryp жүр.

Arany jalğaған әдебиет

«Jalpy, әдебиет degenimiz – qarapaiym köpşilik oqyrmanнан бөлек, joғary deñgeide oilaityn elita oqyrmanға арналған дүние. Біз qazır kimdi tärbielep jatyrмыз? Tekti oqyrman, elita oqyrman qalyptastyruға atsalysyp жүrmіз. Sondyqtan «Antiölşem» kıtabynda Qazaqstannyñ ruhani мәselesine bailanysty köptegen aqпарат bar. Mysaly, joғалyp bara jatқан жанрлар bar. Soған qatysty біршама мәселeni osy kıtapta qamtımyз. Ekinşiden, ese degen үlken жанр bar. Bұл baғыt osydan 4–5 ғасыр бүryn bastalған. Osy rette maqsatymыз – eseniñ jaña түрлерin qalyptastyryp, әлем әдебиетine beıimdeu. Kıtapta әдебиеттеgi qalyp bara jatқан жанр – saparnama жанry туралы da jazylды. Saparnamany тек qana bir adamnyñ saiahaty туралы äñgimeleu dep qarastyrmaımyз. Onda sol jerdiñ jalpy aumaqtyq tūtastyғы, tabiғaty, jer qyrtysy, мәдениетi мен tarihi qūndylyqtary qamtyluға tiis. Üşinşiden, qazırgı poeziаныñ halı qandai? Ärtүrlı әдеби baғыt bar. Mysaly, postmodernizm – үlken шеберliktiñ şyñy, al odan keim metamodernizm keledi. Osy baғыttar boıynşa da biraz ereкşelikti qarastyryp, jastardyñ oquyna qatysty oiymyzdy toғystyrдыq. Bұл kıtap joғary oqu орныnda әдебиеттану salasyn zerttep жүрген şäkirtter мен ғалымдарға арналған», – deidi Sūrağan Rahmetūly. Rasyмен, «Üly dala» halyqаралыq baiqaуy arqyly şeteldegi qazaq әдебиетiniñ damuyna qoldau

körsetilip, olardyñ şyğarmalary qalyñ oqyrmanğa jetuge mümkindik bar. Baiqau barysynda jeñimpazdardyñ eñbegi basylyp şyğady. Mündai jobalar qazaq ädebietiniñ keleşegi üşin öte mañyzdy. Şeteldegi qazaq jastary ädebietke qyzyǵuşylyq tanytyp, ana tılın saqtaп qalu üşin ümtylys jasap jatyr. Sonymen qatar baiqau şeteldegi qazaq jazuşylaryna Qazaqstandaǵy ädebi ortaǵa qosyluǵa jol aştı. Múny qandas qalamgerler de moyyndap otyr. Olar şyǵarmasy qazaq oqyrmanynyñ qolyna tigenine, ata júrta basylyp şyqqanyna quanady. «2023–2024 jyldary bas-aiaǵy 18 şyǵarma jaryq kördi. Onyñ ıśinde poezia, proza, ese zertteu de bar. Mäselen, Rysbek Zúrǵanbaiúlynyñ «Qobdanyñ qoñyr jelı» jinaǵy öleñder, baladalar jáne tolǵanystardan túrady. Avtordyñ tuǵan ölkege degen saǵynyşyn, ómirge filosofıalyq kózqarasyn beineleidı. Sondai-aq Köpbosyn Säskinniñ «Qaitqan qazdyñ dauysy» jinaǵy дәstúrlı qazaq poeziasynyñ körkem úlǵısı der edim. Al prozalyq şyǵarmalar arasynda povester men äñgimeler jinaǵy jeterlik. Erbaqyt Nüsıpúlynyñ «Kımdı kınálarsyñ...» kıtabynda túrlı taqyryptaǵy povester men äñgimeler qamtylǵan. Adam taǵdyry, küres pen ümit мәselesı körinis tapqan. Şynai Rahmetúlynyñ «Mausymjan» jinaǵy qazırgı zamanǵy ärtúrlı taqyrypty qamtıtyн äñgimelerden túrady. Kölemdi proza janry boıynsa erekşe atap ötuge bolatyn şyǵarma – Súltan Táukeyúlynyñ «Señgir taular» dialogıalyq romany. Búl roman tarih pen búginniñ bailanysyn suretteidi. Keıipkerlerdiñ taǵdyry arqyly qazaq halqynyñ ruhani әлемin aşıp körsetedi. Tarihi zertteuler men tanymdyq eñbekter qazaq diasporasynyñ ótkeni men búginin tanystyru üşin mañyzdy qúral. Abdusattar Nuralievtiñ «Täjikstandaǵy qazaqtar» eñbegi Täjikstan qazaqtarynyñ tarihyn baiandaıdy. Osyndai birneşe zertteu kıtaby jaryqqa шықты», – deidi «Otandastar qory» KeAQ ökili Äljan. İä, Gennadi Taşpekovtiñ «Kazahi Volgogradskoi oblasti: istoria i sovremenost» kıtaby Volgograd öñirindegi qazaqtardyñ tarihı men qazırgı jaǵdaiyn sipattaıdy. Dosan Baimoldanyñ «Europadaǵy qazaq diasporasynyñ tarihı jáne qazırgı jaǵdaiy» eñbegi qazaqtardyñ Europaǵa qonystanu tarihyn zertteidi. Tauhai Taıftıyñ «Keruen-ǵúmyr» kıtaby – Baian-Ölgei qazaqtarynyñ túrmys-tırşılıǵına arnalǵan avtobiografıalyq eñbek. Búl şyǵarmalar qazaq diasporasynyñ ädebi tynysyn tanytyp qana qoımai, olardyñ últtyq bolmysyn, ómir saltyn, tarihı jadyн saқтаuǵa degen ümtylysyn körsetedi. Ärbir tuyndy alysta жүрген qandas-tyñ жүрек түkpіріндеgi saǵynyşyn, tuǵan jerge súıспеншіліǵın beineleidı. Sonymen qatar búl kıaptar qazaq ädebietiniñ jahandanu дәuirindegi ornyn aiqyndap, onyñ halyqaralyq deñgeide tanyluyna jol aşıdy. Osyndai tuyndylardyñ jaryq körui qazaq ruhaniatynyñ şeteldik keñistikte de öz arnasyn keñeitip kele jatqanyn дәleleideidi. «Üly dala» halyqaralyq baiquy şeteldegi qazaq ädebietiniñ damuyna jaña serpın berip, qazaq diasporasy qalamgerleriniñ şyǵarmalaryн keñinen nasihattaуǵa mümkindik jasady. Búl joba tek ädebiet salasyna ǵana emes, jalpyúlttyq biregeilikti saқтаuǵa, qazaq tılıniñ qoldanys aiasyn keñeituge jáne мәдени мұраны bolaşaq ұрпаққа jetkızuge zor yqpал etti. Baiqau jeñimpazdarynyñ kıaptary qazaq ädebietiniñ шекарадан тыс damuyna, şeteldegi qandastarymyzdyñ ruhani ómirine serpın berdi. Sondai-aq bұл baiqau arqyly jaña esıмder tanylyp, olardyñ tuyndysy Qazaqstandaǵy ädebi ortaǵa jol tartty. Keiın de qazaq ädebietin jahandyq deñgeide nasihattaу üşin «Üly Dala» sekildi jobalardyñ auqymy keñeiip, qazaq qalamgerleriniñ şyǵarmasy köpsilikke qoljetimdi bola түседi degen oidamyз. Avtor: Aizat Aidarqyzy

*Avtor: Aizat Aidarqyzy
Derekköz: Anatili.kazgazeta*

Қандастардың Басин Қосқан «Ұлы Дала»

Тұған Ұлден Жырақ Жұрсең, Ұндағы Бар Жауһар Ұйа Ұралды. Коз алдға алау мұнарлап, Қыран Бүркіт Қанат Қағып, Құлағыға Шеґертекеңік Шырлы Ұстелдеді. Қандастардың Басин Қосқан «Ұлы Дала» Ұалқаралық Баықауынан да Ұдал Ұсіндай Асер аласыз. Себебі Ұр Қандастың Тұған Топырағын Ағысауы, Ұны Жеңкіз Ұормасы Ұртұрлы. Алаш Рет 2023 Жылы Моғғолияда Тұратын Сұлтан Таукей Ұлының «Сеңгер Таулар» Романы Козыме Ұттай Басылған. Ұйткені Атауының Ұзы Сөйлеп, Ақтарылып Тұрандай Асер Қалдырды.

Тұған Ұлге Сағыншы

Ұйа, Баықауға Қатысқан Қай Шығарманы Алып Қарасаңыз да, Шығармашылық Құат Сөзіліп Тұр. Бил да «Ұтандастар Қоры» Кеақ Пөн Жауушылар Ұдағы Ұымдастырыған Баықау Ұз деңгеіненде Ұтты. Қаламгерлердің Ата Жұрт деңгендегі Жан Теберенсі, Тұған Ұлге Сағыншы Сөзіліп-Ақ Тұр. Билтер Ұсы Доданың Ұсебенен Қазак Адебіетнен Төенз Тұнды Қосылған. Ұсы Жолы да «Сен Тұр, Мен Атайын» деітін Шығарма Жеңерлік. Бастысы, Адебі Аһм Ұкелдерінің Ұбер-Берінен Ұқласы Ұрек. Мәселен, «Қобданың Қоғыр Жөлі» Кітабының Ауторы Рысбек Зұранбайұлы Жас Қазак Ақын-Жауушыларының Шығармасын Коргенде Құанатын Айтды. Бырақ Жастардың Басым Болығы Пөезия Жанрында Қалам Төребіетіні, Проза Жане Басқасына деңдеі Бермеітіннен Қыңғыланын да Қосты. Жалпы, Бұл Қаламгердің Қазак-Моғғол Тіліненде Ұтздан Астам Шығармасы Жарық Корген. Ұл Қордың Ұсіндай Баықаудың Ұтүнне Мұрындық Болғанна Ұдан Рыза. «1940 Жылдары Байан-Ұлгеіде Алаш Рет Қазак Тілінендегі Газет Шықты. Ұл Моғғолиядағы Тұғыншы Аймақтық деңгеідегі Газет Ретіненде Тарықа Ұнды. Ұсы Саттен Бастап Қазак Ақын-Жауушыларының Аўзекі Тарап Жүрген Жыр-Шұмағы, Тұндысы Газетте Басылп Шыға Бастады. 1957 Жылы «Жаға Талап» атты Жеке Алаңах Шығып, Ұл 1969 Жылы «Шұғыла» деген Атеп Ұлаытылып, Кең Көлемде Тарады. Сол Жылдары Моғғолия Жауушылар Ұдағының Байан-Ұлгеі Аймақтық Болымшысы Құрылды. Ұндай Аймақ Сол Жылдары Тең Бзде Ана Болды. Натыеісенде 1960-1980 Жылдары Моғғолиядағы Қазак Ақын-Жауушыларының

адебиеті қарқынды дами бастады. Мәңгілік ақын-жазушылар шықты. 1990 жылдан бастап олардың басым бөлігі қазақстанға көшті, барқатары өмірден өтті. Бұлар артында өмірбаяндық мұрасы қалды», - деді Ресейлік зурғанабы Ұлы. Бұл байқаудың мақсаты - шетелдегі қазақ адебиетінің дамуына жаңа сәріні бейнлеу. Айтқандай, жоба дүстеген мақсатна жетіп жатыр. Әрбір жазушының жөріп өткен жолы, өңбегі, ата-жұртына ықпалы қорынып-ақ тұр. Алемнің түкірі-түкірінен қазақ диаспорасы бар. Американы, Түркия, Ұран, Қытай, Моңғолия, Зыбекстан, Ресей, Өзбекстан, Ұрыпалардан аз емес. Байқау ұымдастырушылардың арасында адебиетке ынтызар қаламгерлер аз емес. Байқау ұымдастырушылардың айтқандай, қазақ диаспорасының адеби мұрасы, негізінен, өкілі бағымна дамып жатыр. Әйгілісі - Әділханов ағз адебиеті, яғни қазақтардың жадында қалған фольклорлық шығармалар. Қазақтың өрнектері, аңыздары, дастандары Ұлы күнге дейін қазақтардың арасында өлкен сұранысқа ые. Өкінішісі - жазба адебиеті. Шетелдегі қазақ жазушылары өз тұндысы арқылы Ұлттық сана-сезімді өйітіп, ана-тілін ұмытып өшкен ықпал жетіп жатыр.

Әрі шетелдегі қазақ адебиеті теңологикалық мүмкіндіктің арасында жаңа деңгейге көтерілді. Қазір кітаптардың өлектронды нұсқасы көптен таралып, қазақ қаламгерлерінің шығармасы кім-кімге болсын қолжетімді. Оның үстіне «Ұлы дала» сияқты Ұрылы-ұсақты байқау олардың танымал болуына әсер етіп жатыр. Диаспоралық қаламгер жазған шығарма көбінесе Ұлт таңдыры, тұған жерге сағыныш, тарихи шындық, мадәні мұра таңырыбын қамтиды. Олардың өңбегі - тек қазақ диаспорасы өшкен ана емес, бүкіл қазақ адебиеті өшкен құнды дөрекілер. Айталық, «Антилопа» кітабының ағздары сұраған раһметінен ағымға тартқанмызда, текті қырман тарыелу тұрасында ыи қозғалды. Ағздардың моңғолиядағы шығыстану ынстытығында бейнеше жыл шығыс түркістандағы Ұлт-азаттық көтерілістен зерттеумен айналысқан билеміз. Оның бұл өңбегі моңғол тіліне аударылса, қазір түрік тіліне аудару жұмысы басталып өткен. Өзі де қазақ адебиетіндегі құнды шығармаларды шетел тілдеріне аударуды мақсат етеді. Әрі ысы жұмыстың басы-қасында жөрі. Мәсілі, раһымжан отарбақтының басты романын моңғол тіліне аударуды бастаған. Ақын шаһизада абыкаримовтың топтама өлгендерін моңғол тіліне аударып, бастыраған. Қазақтың белгілі драматургы Ұран-Әйіптің «Шығысхан» драмасын да моңғол тіліне аударған. Сонмен қатар наубет құрыандары, ағыр, қарлағ таңырыбына арналған қалқаман айлелійдің «Қара ырамал» атты өлкен пөемасын да моңғол тіліне аударуды қолға алған. Зардыхан

ارانی جالعان اده بیت

راسمەن، «ۇلى دالا» ھالىقارالىق بايقاۋى ارقىلى شەتەلدەگى قازاق ادەبىيەتىنىڭ دامۇنا قولداۋ كورسەتىلىپ، ولاردىڭ شىعارمالارى قالىڭ وقىرمانغا جەتۈگە مۇمكىندىك بار. بايقاۋ بارسىندا جەڭىمپازداردىڭ ەڭبەگى باسىلىپ شىعادى. مۇنداي جوبالار قازاق ادەبىيەتىنىڭ كەلەشەگى ۇشىن وتە ماڭىزدى. شەتەلدەگى قازاق جاستارى ادەبىيەتكە قىزىعۇشلىق تانىتىپ، انا ءىلىن ساقىتاپ قالۋ ۇشىن ۇمتىلىس جاساپ جاتىر. سونمەن قاتار بايقاۋ شەتەلدەگى قازاق جازۇشىلارنا قازاقستانداى ادەبىي ورتاعا قوسىلىۋعا جول اشتى. مۇنى قانداس قالامگەرلەر دە مويىنداپ وتىر. ولار شىعارماسى قازاق وقىرمانىنىڭ قولىنا تيگەننە، اتا جۇرتتا باسىلىپ شىققانىنا قۇنادى.

– 79 –

«يا، گەنناديي تاشپەكوۋنىڭ» كازاخى ۋولگوگراسكوي وبلاستى: يىستورىيا ي سوۋرەمەننوست» كىتابى ۋولگوگراس وڭىرىندەگى قازاقتاردىڭ تارىخى مەن قازىرگى جاعدايىن سىپاتتايدى. دوسان بايمولدىنىڭ «ەۋروپاداعى قازاق دياسپوراسىنىڭ تارىخى جانە قازىرگى جاعدايى» ەڭبەگى قازاقتاردىڭ ەۋروپاغا قونىستانۋ تارىخىن زەرتتەيدى. تاۋخاي تايفىنىڭ «كەرۋەن-عۇمىر» كىتابى - بايان-ولگەي قازاقتارىنىڭ تۇرمىس-تىرشىلىگىنە ارىنالعان اۋتوبيوگرافىيالىق ەڭبەك. بۇل شىعارمىلار قازاق دياسپوراسىنىڭ ادەبىي تىنىسىن تانىتىپ قانا قويماي، ولاردىڭ ۇلتتىق بولمىسىن، ءومىر سالتىن، تارىخى جادىن ساقتاۋعا دەگەن ۇمتىلىسىن كۆرسەتەدى. ءاربىر تۋىندى الستا جۇرگەن قانداستىڭ جۇرەك تۈكپىرىندەگى ساعىنىشىن، تۇعان جەرگە سۈيىسپەنشلىگىن بەينەلەيدى. سونىمەن قاتار بۇل كىتاپتار قازاق ادەبىيەتىنىڭ جاھانداۋ داۋىرىندەگى ورنىن ايقىنداپ، ونىڭ حالىقارالىق دەڭگەيدە تانىلۋىنا جول اشادى. وسىنداي تۋىندىلاردىڭ جارىق كورۋى قازاق رۋحانىياتىنىڭ شەتەلدىك كەڭىستىكتە دە ءوز ارىاسىن كەڭەيتىپ كەلە جاتقاندىن دالەلدەيدى.

– 80 –

Баيقау арқылы жаңа есімдер танылып, олардың тәуелсіз қазақстандағы әдеби ортаға
жол тартты. Кейін де қазақ әдебиетінен жаһандық деңгейде насихаттау үшін
«Ұлы дала» секілді жобалардың ағым кешіріліп, қазақ қаламгерлерінің
шеңберіне көпшілікке қолжетімді бұла түседі деген үміміз.
Айтұз айт айдар қызы

МОҢҒОЛИЯНЫҢ БАЯН-ӨЛГЕЙ АЙМАҒЫНДА ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ КҮНДЕРІ ӨТУДЕ

2025 жылғы 27-28 наурыз күндері Моңғолияның Баян-Өлгей аймағында «Қазақстандық білім күндері» атты ауқымды білім беру іс-шарасы өтті. Шараның мақсаты – мектеп оқушыларына Қазақстанның жоғары оқу орындары туралы жан-жақты ақпарат ұсыну және жоғары білімге қол жеткізу мүмкіндіктерімен таныстыру.

Білім көрмесінің ашылу салтанатына Баян-Өлгей аймағының әкімі Заңғар Есентайұлы қатысып, ізгі тілектерін білдірді. Қызығушылық танытқан оқушылар мен ата-аналарға 20-ға жуық ЖОО білікті мамандары білім гранттары және мамандық таңдау бойынша ақпарат берілді.

Іс-шараға Қазақстанның Алматы, Астана, Ақтау, Қарағанды, Талдықорған, Семей, Павлодар, Қызылорда және Өскемен қалаларынан келген 20-ға жуық жоғары оқу орнының өкілдері қатысты. Университет мамандары оқу бағдарламалары, мемлекеттік және ішкі гранттар, құжат тапсыру тәртібі, университет инфрақұрылымы мен студенттік өмір туралы кең көлемде ақпарат берді.

Қазақстандық білім күндеріне 500-ге жуық оқушы қатысты. Қатысушылар университет өкілдеріне сұрақтар қойып, өздерін қызықтырған тақырыптар бойынша толық мәлімет алды. Сонымен қатар белсенділік танытқан оқушыларға түрлі естелік сыйлықтар мен оқу әдебиеттері табысталды.

ТАТАРСТАНДА ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АНА ТІЛІ КҮНІ АТАП ӨТІЛДІ

Қазан, 2025 жылғы 11 ақпан

Қазақстан Республикасының Қазандағы Бас консулдығы Халықаралық ана тілі күніне арналған салтанатты іс-шараға қатысты.

Шетелдік студенттер мен оқытушылардың қатысуымен «Калейдоскоп культур» жалпы білім беру ұйымдарының білім алушыларына арналған VI фестивальді мерекелеуге Татарстан Республикасының әртүрлі аймақтарынан 90-нан астам адам тіркелді.

Құттықтау сөзімен Қазан федералдық университетінің (бұдан әрі - ҚФУ) Филология және халықаралық коммуникациялар институтының директоры Радиф Замалетдинов, Қазақстан Республикасының Қазандағы Бас консулы Ерлан Ысқақов, Татарстан Республикасының Сабинск муниципалды ауданының басшысы Раис Минниханов, Өзбекстан Республикасының Қазандағы Бас консулы Нодиржон Касимов, Иран Ислам Республикасының Қазандағы Бас консулы Давуд Мирзахани және басқалар сөз сөйледі.

Іс-шараға қатысушылар фестивальдің шет тілді білуге қызығушылықты қалыптастыру, дарынды жастарды анықтау, дамыту және қолдау, білім алушылардың тілдерге, тарихқа, рухани мұраға, туған өлкенің және басқа да мемлекеттердің дәстүрлеріне қызығушылығын және оң көзқарасын қалыптастыру мақсатында өткізілетінін атап өтті. Бұл іс-шараның Қазақстан халқы Ассамблеясының 30 жылдығы мен Абай Құнанбайұлының 180 жылдығы қарсаңында өтуінің символдық мәні бар.

ҚФУ университетінің 2-курс магистранттары Маржан Оқасова мен Айым Қонысбектің Абай шығармаларын ана тілінде орындауы жоғары бағаланды. Сонымен қатар қазақ ою-өрнектері, кілемдердегі өрнектер, киімдер мен тұрмыс заттары туралы шеберлік сыныбы өткізілді. Қонақтарға қазақ ұлттық тағамдары ұсынылып, музыкалық шығармалар орындалды.

Іс-шараға Қазанда тіркелген шетелдік бас және құрметті консулдықтардың басшылары, мемлекет және қоғам қайраткерлері, сондай-ақ іскер топтардың, БАҚ және қазақ диаспорасының өкілдері қатысты.

Халықаралық ана тілі күні ЮНЕСКО-ның Бас конференциясында 1999 жылы бекітілген болатын.

МОНҒОЛИЯДА ҮЗДІК ШАБАНДОЗДАР МАРАПАТТАЛДЫ: ҚАЗАҚ БАЛАЛАРЫ ДА ҮЗДІКТЕР ҚАТАРЫНДА

Моңғолия Ат спорты, Атбегілер Одағы (Бәйге федерациясы) жылдың «Үздік шабандоздарын» марапаттады. Жеңімпаздардың қатарында 22 шабандоздың ішінде екі қазақ баласы да бар.

Марапатталған шабандоздарға 2025 жылдың тамыз айында Қытайдың Хөх хот – Жининь қалаларына саяхаттау жолдамасын Моңғолия Бәйге федерациясының президенті Д.Дагвадорж табыстады.

«Үздік шабандоз» атағын иеленген қазақ балалары:

Жанарбекұлы Дырдубай – Баян-Өлгей аймағы Ногооннуур сұмынының тумасы, Өлгей қалалық №1 жалпы білім беретін мектебінің 8 сынып оқушысы.

Салтанатұлы Жансерік – Улан батор қалалық №156 мектебінің 4 сынып оқушысы (9 жаста).

Айтулы марапат иелерін шын жүректен құттықтаймыз! Тақымдарың берік, тұлпарларың бәйгелі болсын!

Дереккөз: Мерғалым Хангелді

МОНГОЛИАДА ÜZDIK ŞABANDOZDAR MARAPATTALDY: QAZAQ BALALARY DA ÜZDIKTER QATARYNDA

Моңғолия Ат спорты, Атбегілер Одағы (Бәйге федерациясы) жылдың «Üzdık şabandozdaryn» marapattady. Jeñimpazdardıñ qatarynda 22 şabandozdyñ ıshinde ekı qazaq balasy da bar.

Marapattalğan şabandozdarğa 2025 jyldyñ tamyz айында Qytaidyñ Höh hot – Jinin qalalaryna saiahattau joldamasyn Moñğolia Bәйге федерациясының prezidenti D.Dagvadorj tabystady.

«Üzdık şabandoz» atağyn ielengen qazaq balalary:

Janarbeküly Dyrubai – Baian-Ölgi aimağy Nogoonnuur sūmynynyñ tumasy, Ölgi qalalyq №1 jalpy bilim beretin mektebiniñ 8 synyp oquşysy.

Saltanatüly Janserık – Ulan batar qalalyq №156 mektebiniñ 4 synyp oquşysy (9 jasta).

Aituly marapat ielerin şyn jürekten qüttyqtaimyz! Taqymdaryñ berik, tūlparlaryñ bәigeli bolsyn!

Derekköz: Merğalym Hangeldi

ШЕТЕЛДЕГІ ҚАЗАҚТАР ЖАЙЫН БАЯНДАЙТЫН «QAZAQ» ДЕРЕКТІ ФИЛЬМІНІҢ ТҰСАУЫ КЕСІЛДІ

«Qazaq» деректі фильмінде Сүлеймен Шадқам жиынтық бейнесі арқылы Еуропада өмір сүретін көне қазақтардың тұрмыс-тіршілігі, мәдениеті, болмысы мен өмір сүру ғадеті баяндалады.

Режиссер Қарлыға Хасен мен продюсер Танакөз Толқынқызының «Qazaq» деректі фильмінің тұсаукесері өтті.

Фильм 2024 жылы Германияда (Мюнхен, Нюрнберг, Дюссельдорф), Австрияда (Зальцбург), Түркияда (Стамбул, Салихлы) және Қазақстанда (Алматы, Астана, Ақтау қалаларында) түсірілді.

Фильмнің алғашқы тұсаукесер рәсімі 2024 жылдың 6-8 қараша айында ҚР Сыртқы Істер министрлігінің қолдауымен Германияның Мюнхен қаласында және Францияның Париж қаласында өткен еді.

Деректі фильмнің басты кейіпкері – Мюнхендегі Қазақ қоғамының дамуына зор үлес қосқан, Еуропадағы қазақ қауымдастығының негізін қалаушы Сүлеймен Шадқам.

Бұл деректі фильм қазақ халқының басына түскен нәубет жылдары Маңғыстаудан Иранға жер ауған, сөйтіп Германияға табан тіреп, тұрақтаған қаракөз қандастардың тағдырын баяндайды.

Олардың ұрпақтары – шетелде дүниеге келіп, тағдырдың сан алуан қиындықтарын көрсе де ұлттық болмысын, қазақы құндылықтары мен танымын, күрескерлік қасиетін жоғалтпаған ұлтжанды азаматтар.

Бұл – ұлттық болмысты сақтау жолындағы ізгілік пен мейірім, махаббат пен адалдық, берік ұстаным мен күрескерлік қасиет туралы фильм.

Фильм премьерасына Германияның Қазақстандағы төтенше және өкілетті елшісі Моника Иверсен, Испанияның Қазақстандағы елшісінің орынбасары әрі мәдени атташе Беатрис Муньос, дипломат Қайрат Сарыбай, Қанат Айтбай, Бауыржан Бабажанұлы, Елжан Біртанов, Тимур Спатай, Аманжол Әлтай, Жанарбек Әшімжан, Мирас Мұқаш, Алмаз Мырзахмет, Олжас Сүлейменов қатысты.

«Бұл фильм отбасылық құндылықтарды, ұлттық ерекшеліктерді насихаттайтын, жүректе ерекше жылы сезім оятатын фильм. Қазақ ұлтының бойынан бір байқағаным, олар Германияда да өзінің этникалық төл мәдениетін биік деңгейде насихаттап жүреді. Сол ерекшеліктерімен олар біздің ортақ мәдениетімізді байытады деп есептеймін. Фильмді түсірген шығармашылық топқа, режиссеры Қарлыға Хасен мен продюсері Танакөз Толқынқызына алғыс айтамын», – деді Германияның елшісі Моника Иверсен.

Деректі фильмді көріп шыққан Қанат Айтбай, Қайрат Сарыбай, Аманжол Әлтай жүрекжарды лебіздерін жеткізіп, шығармашылық ұжымға сәттілік тіледі.

Фильм кейіпкері Сүлеймен Шадқам мырзаға Қажымұқан атамыздың жолын қуған белгілі спортшы Тимур Спатай темірден түйін түйіп, махаббат символын тарту етті.

Сүлеймен Шадқамның анасы тоқсанға қараған шағында Қазақстанды бір көріп кетуге келген сапарында өз атамекенінде дүниеден озады. Бүкіл өмірін Қазақстаннан тысқары өткізуге мәжбүр болған кейуанаға туған жердің топырағы бұйырады.

Фильм әлемнің ең көп тараған неміс, ағылшын, француз тілдеріне аударылды.

Фильмнің Еуропадағы тұсаукесер рәсіміне ҚР Германияның Мюнхен қаласындағы бас консулы Денис Рогов, ҚР Франциядағы елшісі Гүлсара Арыстанқұлованың кеңесшісі Нұржан Рахмет, ҚР халық артисі Айгүл Үлкенбаева, фильмнің режиссеры Қарлыға Хасен және продюсері Танакөз Толқынқызы, сондай-ақ фильмнің басты кейіпкері Сүлеймен Шадқам қатысқан.

ШЕТЕЛДЕГІ ҚАЗАҚТАР ЖАЙЫН БАІАНДАЙТЫН «ҚАЗАҚ» ДЕРЕКТІ ФІЛМИНІҢ ТҮСАУЫ КЕСІЛДІ

«Qazaq» derekti filminde Süleimen Şadqam jiyntyq beinesi arqyly Europada ömir süretin köne qazaqtardyñ tūrmys-tırşılıǵı, мәдениеті, bolmysy men ömir sürü gadgetı baıandalady.

Rejiser Qarlyǵa Hasen men prodüser Tanaköz Tolqynqyzynyñ «Qazaq» derekti filmiñ tūsaukeserı ötti. Film 2024 jyly Germaniada (Münhen, Nürnberg, Düsseldorf), Avstriada (Zälsburg), Türkiada (Sambul, Salihly) jäne Qazaqstanda (Almaty, Astana, Aqtau qalalarynda) tūsırıldı. Filmniñ alǵaşqy tūsaukeser räsımı 2024 jyldyñ 6-8 qaraşa ayında QR Syrtky Ister ministrlyǵynyñ qoldauymen Germanianyñ Münhen qalasynda jäne Fransianyñ Parij qalasynda ötken edi. Derekti filmniñ basty keiipkeri – Münhendegi «Qazaq qoǵamynyñ» damuyna zor üles qosqan, Europadaǵy qazaq qauymdastyǵynyñ negızın qalauşy Süleimen Şadqam.

Bül derekti film qazaq halqynyñ basyna túsken näubet jyldary Mañǵystaudan İranǵa jer

auған, söitip Germaniağa taban tirep тұraqtaған қаракөз қандастардың тағдырын байандаиды.

Олардың ұрпақтары – шетелде дүниеге келіп, тағдырдың сан алуан қиындықтарын көрсе де ұлттық болмысын, mentalitetін, қазақы құндылықтары мен танымын, күрескерлік қасиетін жоғалтпаған ұлтжанды азаматтар.

Бұл – ұлттық болмысты сақтау жолындағы ізгілік пен меірім, махаббат пен адальдық, берік ұстаным мен күрескерлік қасиет туралы фильм.

Film premerasyна Germaniandyñ Qazaqstandaғы төтенше және өкілетті елшісі Monika İversen, İspaniandyñ Qazaqstandaғы елшісінің орынбасары әрі мәдени аташе Beatris Munös, diplomat Qairat Sarybai, Qanat Aitbai, Bauyrjan Babajanұлы, Eljan Bırtanov, Timur Spatai, Amanjol Ältai, Janarbek Äşimjan, Miras Mūqaş, Almaz Myrzahmet, Oljas Süleimenov қатысты.

«Бұл фильм отбасылық құндылықтарды, ұлттық ерекшеліктерді насихаттайтын, жүректе ерекше жылы сезім оятатын фильм. Қазақ ұлтының бойынан бір байқағаным, олар Германияда да өзіннің этникалық төл мәдениетін биік деңгейде насихаттап жүреді. Сол ерекшеліктерімен олар біздің ортақ мәдениетімізді байытатын деп есептеймін. Фильмді түсірген шыққан шығармашылық топқа, режисері Қарлыға Hasen мен продюсері Танакөз Толқынқызына алғыс айтамын», – деді Germaniandyñ елшісі Monika İversen. Директі фильмді көріп шыққан Qanat Aitbai, Qairat Sarybai, Amanjol Ältai жүректарды лебіздерін жеткізіп, шығармашылық ұжымға сәттілік тіледі.

Film кейіпкері Süleimen Şadqam myrзаға Qajymūqan atamyздың жолын қуған белгілі спортшы Timur Spatai темірден түін түіп, махаббат символын тарту етті.

«Қазақ» директі фильмінде Süleimen Şadqam жиынтық беінесі арқылы Европада өмір сүретін көне қазақтардың тұрмыс-тіршілігі, мәдениеті, болмысы мен өмір сүру әдеті байыдалады.

Süleimen Şadqamның анасы тоқсанға қараған шағында Қазақстанды бір көріп кетуге келген сапарында өз ата мекенінде дүниеден озады. Бүкіл өмірін Қазақстаннан тысқары өткізуге мәжбүр болған кейуанаға туған жердің топырағы бұйырады.

Film әлемнің ең көп тараған неміс, ағылшын, франсуз тілдеріне аударылды. Фильмнің Европадағы тусәукесер рәсімне QR Germaniandyñ Мүнхен қаласындағы бас консулы Denis Rogov, QR Франсиадағы елшісі Gülsara Arystanqūlovanyñ кеңесшісі Нұржан Rahmet, QR халық артисі Aigül Ülkenbaeva, фильмнің режисері Қарлыға Hasen және продюсері Танакөз Толқынқызы, сондай-ақ, фильмнің басты кейіпкері Süleimen Şadqam қатысқан.

Нұрбол Мұратбекұлы – 1996 жылы Қытай Халық Республикасында дүниеге келген. 2013 жылы Атажұртқа қоныс аударған. Ақын, бірнеше мәрте қалалық, республикалық жыр мүшәйраларының жеңімпазы. Сулейман Демирель атындағы университеттің түлегі. Педагогика ғылымдарының магистрі. Республикалық «JAS AQYN-2019» жыр мүшәйрасының бас жүлде иегері. Алматы қаласы білім басқармасының №186 орта мектебінің қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі. «Маржан жырдың Мағжаны» атты республикалық жыр мүшәйрасының бас жүлде иегері.

Ана тілім

Ана тілім түпсіз терең мағынаң,
Сен арқылы дүниені танығам.
Уызыңа ұрпақ едім жарыған,
Жерігендер ұғына алмас қағынан.

Дүниені ұстап тұрған уысында,
Сенде барлық құдірет те, тылсым да.
Тіршілікте оятпасаң рухымды,
Төтеп бере алмас едім мың сынға.

Сенде жатыр Абай жазған даналық,
Сенде жатыр Мағжан рухы далалық.
Сенде жатыр Жаратушы ілімі,
Шәкәрімдер іздеп өткен шам алып.

Сенде жатыр әділет те, ынсап та,
Жарасады қалай үлгі қылсақ та.
Бар қасиет тұр екен-ау бойыңда,
Анамыздан берілетін құрсақта.

Алматы бүгін жылып тұр
Аспаны төкпей шуақ-нұр,
Алматы бүгін жылып тұр.
Сездірмес аңғал дүние,
Алдыңда қанша сынақ тұр.

Қуанып тұрған кезің кем.
Келесің бірақ төзумен.
Тынымсыз мынау тіршілік,
Жатқандай өрбіп өзіңнен.

Жыр жазып сенде нөсерлі,
Ақындар кезді көшеңді.
Шабыттың құсы қонбас ед,
Алмасам сенен әсерді.

Бір қарап Алатауыңа,
Мінемін шабыт тағына.
Тепсініп шыға келеді,
Текті рух біткен қаныма.

Ботасын іздеп көз ілген,
Алатау ана – бозінген.
Көңілшек мынау аспанды,
Жылата көрме өзіңмен.

Жылама енді, Алматым...

Біздің ауыл
Берекелі секілді бал арасы,
Біздің ауыл болатын тау арасы.
Қиянатты білмейтін мұндағы елдің,
Ащы термен келетін адал асы.

Мекен еткен құсы да бауыр басқан,
Табиғатпен жүрегі тамырласқан.
Сағыныштың мендегі сазын алып,
Ақша бұлтта аяулы ауылға асқан.

Ақпан қармен кетсе де күзін көміп,
Жан жүрегім жылиды жүзін көріп.
Қорасынан шөп жеген қоңыр аңның,
Күңкілдесіп отырар ізін көріп.

Бұл елдің дархан елі, даласы да,
Бәрін алып отырар панасына.
Сексендегі сері шал асау мініп,
Ат баптайды бес жасар баласы да.

Салт-дәстүр мен сақтаған ырымды жүз,
Жүріп өткен жол жатыр бұрынғы біз.
Үйреткен әжесі ақыл, жеңгесі әдеп,
Бар осында бал ерін, бұрымды қыз.

Қаймағы бұзылмаған тазалық бар,
Кештеу жетіп жатады жаңалықтар.
Туған жермен қоштасқан жыл құсындай,
Қимай-қимай қайтады қалалықтар.

Nurbol Mūratbekūly – 1996 jyly Qytai halyq respublikasynda düniece kelgen. 2013 jyly Atajūrtqa qonys audarğan. Aqyn, birneşe mārte qalalyq, Respublikalyq jyr mūşāiralarynyñ jeñimpazy. Suleiman Demirel atyndağy universitetiñ tülegi. Pedagogika ğylymdarynyñ magistry. Respublikalyq «JAS AQYN 2019» jyr mūşāirasynyñ bas jülde iegeri. Almaty qalasy bilim basqarmasynyñ №186 orta mektebiñ qazaq tılı men ādebieti pānınıñ mūğalımı. «Marjan jyrdyñ Mağjany» atty Respublikalyq jyr mūşāirasynyñ bas jülde iegeri.

Ana tılım

Ana tılım tüpsiz tereñ mağynañ,
Sen arqyly dünienı tanyğam.
Uyzyña ūrpaq edim jaryğan,
Jerigender ūğyna almas qağynan.

Dünienı ūstap tūrğan uysynda,
Sende barlyq qūdiret te, tylsym da.
Tırşılıkte oiatpasañ ruhymdy,
Tötep bere almas edim myñ syñğa.

Sende jatyr Abai jazğan danalyq,
Sende jatyr Mağjan ruhy dalalyq.
Sende jatyr Jaratuşy ılımı,
Şākārimder ızdep ötken şam alyp.

Sende jatyr ādılet te, ynsap ta,
Jarasady qalai ūlgı qylsaq ta.
Bar qasiet tūr eken-au boiyñda,
Anamyzdan beriletin qūrsaqta.

Almaty бүгін жылып тұр
Aspany төкпей шауақ-нұр,
Almaty бүгін жылып тұр.
Sezdirmes аңғал дүние,
Aldyнда қанша сынақ тұр.

Quanyп тұрған kezің кем.
Kelesің бірақ төзumen.
Tynymsyz mynau тіршілік,
Jatqandai өрбіп өзіңнен.

Jyr jazyp sende нөсерлі,
Aqyndar kezді көшеңді.
Şabyttyң құsy қонbas ed,
Almasam senen әсерді.

Bır qarap Alatauыңа,
Mınemın şabyt тағyna.
Tepsınıp шыға keledі,
Tekті ruh біткен қанyma.

Botasyn іздеп көз ілген,
Alatau ana – boзыngen.
Köñілшек mynau aspandy,
Jylata көрme өзіңмен.

Jylama endі, Almatym...

Bızdıң auyl
Berekeli sekıldı bal arasy,
Bızdıң auyl bolatyn tau arasy.
Qianatty білmeitін mұndaғы eldің,
Aşşy termen keletін adal asy.

Meken etken құsy da bauyr basqan,
Tabıғatpen жүregі tamyrласqan.
Saғynyştıң mendegі sazın alyp,
Aqşa bұлтta aiauly auylға asqan.

Aqpan qarmen ketse de күзін көміп,
Jan жүregім jylidy жүзін көріп.
Qorasynan шөп jegen қоңыр аңның,
Küñkıldesіp otyrar ізін көріп.

Bül eldiñ darhan elı, dalasy da,
Bärin alyp otyrar panasyna.
Seksendegı serı şal asau mınıp,
At baptaidy bes jasar balasy da.

Salt-dästür men saқтаған ырымды жүз,
Jürıp ötken jol jatyr būrynğy bız.
Üiretken äjesı aqyl, jeñgesı ädep,
Bar osynda bal erin, būrymdy qyz.

Qaimağy būzylmağan tazalyq bar,
Keşteu jetıp jatady jañalyqtar.
Tuğan jermen qoştasqan jyl qūsyndai,
Qimai-qimai qaitady qalalyqtar.

Ерлан Қайса – 1980 жылы 12 сәуірде ҚХР ШҰАР-дың Іле қазақ автономиялы облысына қарасты Моңғүлкүре (Өр Текес) ауданында дүниеге келген.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің филология факультетінің түлегі (2005 ж).

2000 жылдардың басында қазақ поэзиясының көшіне қосылған талантты ақынның өлеңдері республикалық әдеби басылымдарда жарияланған. «Қоштасқым келмейді» жыр жинағына (2006 ж) өлеңдері енген.

ХАЛЫН КЕШТІМ ПЕРІШТЕНІҢ

Пендешілік безіп күйден,
Халын кештім періштенің.
Жүрегімнің жеріп сүйген,
Сезімінен келіскемін.

Тұнығымда ұйып тұрған,
Бұзбай мәңгі іңкәрлікті.
Жүрегіме жиып нұрдан,
Сөйлетермін сыр сандықты.

Әлдилетіп періштелер,
Тең күй кештім пәк сәбимен.
Бүлінсе өзі жер үсті егер,
Сақта жалғыз жаппар ием.

Ертегідей мұншама әлем,
Бақыттылар күн кешетін.
Бірғажайып тіл табар ем,
Періштелер тілдесетін.

СӘУЛЕГЕ ҚОЛ СОЗАМЫН

Сайранқұмар мезгілдер мезі қылып,
Айдан құлар сәулеге қол созамын.
Сені сүйген мендегі сезім – ұлық,
Махаббатым – сүйікті дерт, азабым.

Сезімімнің сертіне серік қосып,
Періштедей күй кештім, адал жүрдім.
Бозбала шақ сүйсемде өліп те өшіп,
Жүрегімді соңғы рет саған бұрдым.

Арман атын сен үшін ерттеп едім,
Ойлаушы едім:
«Ол қайда жүр екен?!» – деп.
Енді бүгін сеніммен серт беремін,
Мәңгі бақи өзіңмен бір өтем деп.

Кейде рас кектенемін,
Қалада жүрміз босқа қанжылың боп.
Ғұмыры текті өлеңнің,
Ойлаймын екі дүние мәңгілік деп.

Бақталас бақас бәрі,
Жеріген жатырынан – даласынан.
Қасқырдай қапастағы,
Ширығам, аласұрам.

Жаныңды түсінбеген жәйді ұғар ма?
Көміліп арасында уақыт – күштің.
Қаймана қоғамнан бұл айнығанда,
Келеді айдалаға қашып кеткің.

ПЕРІШТЕ СЕЗІМ

Танды атырып талықсып талдыда иық,
Тамылжыған әуенге қалдым ұйып.
Ұжымақта қыз көрдім уылжыған,
Ұятты үстем қойдым да арды биік.

Кезек маған тиер деп кезек оған,
Секемшіл боп сезбесті сезе қалам.
Үркек елік секілді үрейленсе,
Қу нәпсімді құрықтап тежеп алам.

Түк түсінбес кейкейде түндей ғалам,
Тілсім бір күй кешемін тіл байлаған.
Дірдір етем біресе қызып жанып,
Бұлдыр елес, есімді білмей барам.

АҚЫННЫҢ СОҢҒЫ МОНОЛОГІ

Жарылам бір күн мен де бір,
Арылам шексіз арманнан.
Өсірмек едім шөлге гүл,
Көркіне көңіл арбалған.

Кетемін сосын келмес боп,
Қол жетпес жұмақ шақырған.
Жүректегі отым сөнбес боп,
Түнектің түрін қашырған.

Бағыма байлап мың гүлді,
Нұрлы, ізгі бір жақ аңсадым.
Махаббат деген құрғырды,
Іздеумен ессіз шаршадым.

Мына жан көкке мінәжәт,
Санама алтын қонды нұр.
Басыммен менің бұл азат,
Жазылар бәлкім соңғы жыр.

ӨР ТЕКЕСТІҢ СЕКІЛДІ ҚЫСЫ – ЖҰМАҚ

Желі тынбай соғатын мәңгі заржақ,
Ақ қыс келіп өзінді алды ма арбап?!
Аспантаудың бөктері – аласапыран,
Қарашада тұр ма екен қар қылаулап?!

Табиғаты тәңір тау тылсым анық,
Тентек Текес жатыр ма бұлқына ағып?!
Орал таудан енетін суық ағыс,
Өр текестің тұр білем тынышын алып.

Сайларыңда соғатын жел үскірік,
Жерінде алар желтоқсан жеңіс құрып.
Сері қарлы сергек қыс серілік құрар,
Алғанша әлі көктеммен көрістіріп.

Қиял – қыран кететін ұшып ұзақ,
Сезілмейтін қаңтардың қысымы жат.
Махаббат бар ып-ыстық жөргегінде,
Өр текестің секілді қысы – ұжымақ!

ҮМІТІНІҢ ЖҰЛДЫЗЫНА АРБАЛЫП

Таң боп атып, таңғажайып күй бөлеп,
Іңгәлады жүрегімде жыр бөбек.
Сені көріп күй кешемін бір бөлек,
Жасыра алмас жарығыңды түн желек.

Қызғалдақ сыр қыз кеудеңде құбылып,
Арман бұлт ай төсінде сүзіліп.
Үмітіңнің жұлдызына арбалып,
Жаныма ептеп енгендей бір жылылық.

Қарашығың қамап көктем тұнығын,
Өнбойымды қыздырады қылығың.
Сен ұзартып тұрғандайсың өмірде,
Сұлулық пен махаббаттың ғұмырын.

Жомарт шуақ бір жұлдыз тұр көгімде,
Ұйыған нұр, жұмақ түннің құшағы.
Сағыныш бар махаббаттың шегінде,
Саған қарай шағала арман ұшады.

Түн дәптерін жан сырыммен толтырдым,
Қазынасын жайып салып жүректің.
Толықсып бір көз алдымда сен тұрдың,
Ақ қайыңның арасында түнеппін.

Сері көңіл сертіменен қашанғы,
Махаббаттың сүйген құлы мен деппін.
Сағыныштан жанарыма жас алдым,
Кәусәр бақыт бастауына шөлдеппін.

ТҮС

Айыра алмай елестен түсінді анық,
Бір сезімнен барамын ысып-жанып.
Ауылыма өзімнің әкетем деп,
Бауырыма қысамын құшырланып.

Кісінейді алдымнан тайым қасқа,
Қарайлайды қара көз қайың жақта.
Сағынумен жүдедім деймін іштей,
Тәңірімнен тіледім айырмасқа.

Арманымның ақ құсы айға қонып,
Жұмақ баққа жүремін жайлап еніп.
Таң алдында тамаша түс көремін,
Көз алдымда көк күмбез пайда болып.

АРМАН ТАҢЫН АТЫРҒАЛЫ...

Сен тамызған кеудемде шоқ тұтанып,
Жүрегімді сағыныш өтті қарып.
Өмір маған дүр жаңа боп көрінді,
Көңілімде бұл шақта жоқ құсалық.

Қуаныштан соқпасын қалай жүрек,
Күн де маған күлімдеп қарайды көп.
Арман таңын өзіңмен атырғалы,
Барған сайын барасың арайлы боп.

ҚҰЛЖАНЫ САҒЫНУ

Адамның жастық шағы өткен жерде,
Жарты жүрегі қалады.
Рахымжан Отарбаев
Тоғанағы толы сыр ғұмыр керуен,
Жұмақ мекен іздеген жұмыр жерден.
Бала кезден шаһар бұл бауыр басқан,
Құт ұйыған Құлжаны құлын кезден.

Бау-бағымен баурайтын, гүлзарымен,
Тұла бойы сұлулық тұнған Ілем.
Көркі ғажап көрмесем тұра алмайтын,
Сағынам әсем шаһар Құлжаны мен.

Тағдырымнан бұйырып тартатын дәм,
Түйіріңнен сыр іздеп әр шашылған.
Түсімде де көремін Құлжам менің,
Көшелерің бұрымдай тарқатылған.

Бала шаққа баянды ғұмыр тілеп,
Қала көрген сәт есте бірінші рет.
Омырауынан гүл аңқып, шайқалып нұр,
Ару қала қарсы алған күлімсіреп.

Жолықтырған ең қимас досыма да,
Желік қосқан көңілдің қошына да.
Сүйіп жүріп, сезіммен биік жүріп,
Сүйіктіме қосқан да осы қала.

Гүл көркінді аймалап мың көбелек,
Тәңірге аян кешкен күн керемет.
Серуен ғұмыр серідей сенде өткізген,
Сұлу шаһар сұлтаны мүлде бөлек.

Сағынышты салады удай санаға сан,
Жағалауын Іленің жағаласам.
Теңізіне малтығам қиялымның,
Құпиямды сақтаған саған ашам.

Кетпейді естен есіл күн нұрлы әсері,
Мәжнүн – жүрек басылмай жырға шулы.
Сағынышым сап құрап қайың талдай,
Құшағыма сыйғызсам Құлжа сені.

Отанға да жеткенбіз от қызумен,
Өректіген жастық кез өтті бізден.
Сағыныштан кетеді тіл күрмеліп,
Жүрек сыздап еріксіз кетті бірден.

Сағыныштан өрнек сап жыр қашаған,
Мұңлы күйін құраған мың нотадан.
Ақтарылып армансыз ағыл-тегіл,
Құстай ұшып жетсем-ау Құлжа саған!

Саўлеге қол сوزамын

Сайран құмар мезгілдер мезі қылып,
айдан құлар саўлеге қол сوزамын.
Сені сүйген мейдегі сезім – ұлық,
мәхаббатим – сүйікті дерт, азайым.

Сезімнің сәртін сәрік қосып,
періштедей күй кештім, адал жүрдім.
Боз бала шұқ сүйсін де ұлып те ұшып,
жүрегімді сәтін рет саған бұрдым.

Арман атын сен ұшын ерттеп едім,
өйлаушы едім:
«ол қайда жүркен?!» – деп.
енді бұрын сенімнен сәрт беймән,
маңғы бақы өзгемін бір өтем деп.

Кейде рас кеткенімнен,
қалада жүрміз босқа қанжылық боп.
Өмірі текті өлгенің,
өйлаимін екі дүние маңғылық деп.

Бақталас бақас бары,
жерінен жаттынан – даласанан.
қасқырдай қапастағы,
шірнеам, асырам.

Жанғыды түсінбеген жаиды ұарма?
көміліп арасында Ұақыт – күштің.
қаймана қоғамнан бұл айнағанда,
келді адала қашып кеткің.

پەرىشتە سىزىم

تاڭدى اتىرىپ تالىقسىپ تالدى دا يىق،
تامىلىجىعان اۋەنگە قالدىم ۋىيىپ.
ۋىجىماقتا قىز كوردىم ۋىلىجىعان،
ۋىياتتى ۋىستەم قويدىم دا، اردى بىيىك.

كەزەك ماعان تىيەر دەپ كەزەك وعان،
سەكەمشىل بوپ سەزىيەستى سەزە قالام.
ۋىركەك ەلىك سەكىلدى ۋىرەيلەنسە،
قۇناپسىمدى قۇرىقتاپ تەجەپ الام.

تۇك تۇسىنبەس كەي-كەيدە تۇندەي عالام،
ءتلىسىم ءبىر كۇي كەشەمىن ءتىل بايلاعان.
ءدىر-ءدىر ەتەم بىرەسە قىزىپ جانىپ،
بۇلدىر ەلەس، ەسىمدى بىلىمەي بارام.

اقىننىڭ سوڭغى مونولوگى

جارىلام ءبىر كۇن مەن دە ءبىر،
ارىلام شەكسىز ارماننان.
ۋىسىرمەك ەدىم شولگە گۇل،
كوركىنە كوڭىل اربالغان.

كەتەمىن سوسىن كەلمەس بوپ،
قول جەتپەس جۇماق شاقىرعان.
جۇرەكتەگى وتىم سونبەس بوپ،
تۇنەكتىڭ ءتۇرىن قاشىرعان.

باعىما بايلاپ مىڭ گۇلدى،
نۇرلى، نىزگى ءبىر جاق اڭسادىم.
ماحاببات دەگەن قۇرعىردى،
نەزەۋمەن ەسىسىز شارشادىم.

مىنا جان كوككە ءمىناجات،
ساناما التىن قوندى نۇر.
باسىممەن مەنىڭ بۇل ازات،
جازىلار بالكىم سوڭعى جىر.

ورتەكەستىڭ سەكىلدى قىسى - جۇماق

جەلى تىنباي سوعاتىن ماڭگى زار جاق،
اق قىس كەلىپ ءوزىڭدى الدى ما ارىپ؟!
اسپانتاۋدىڭ بوكتەرى - الاساپىران،
قاراشادا تۇر ما ەكەن قار قىراۋلاپ؟!

تابىعاتى ءتاڭىر تاۋ تىلىسىم انىق،
تەنتەك تەكەس جاتىر ما بۇلقىنا اعىپ؟!
ورال تاۋدان ەنتەن سۇيق اعىس،
ورتەكەستىڭ تۇر بىلەم تىنىشىن الىپ.

سايلارىڭدا سوعاتىن جەل ۇسكىرىك،
جەرىڭدە الار جەلتوقسان جەڭىس قۇرىپ.
سەرە قارلى سەرگەك قىس سەرىلىك قۇرار،
العانشا ءالى كوكتەممەن كورىستىرىپ.

قىيال - قىران كەتەتىن ۇشىپ ۇزاق،
سەزىلمەيتىن قاڭتاردىڭ قىسىمى جات.
ماحاببات بارىپ - سىتىق جورگەگىندە،
ورتەكەستىڭ سەكىلدى قىسى - ۇجىماق!

Кенжегүл Сейітханқызы – 1977 жылы Қытай Халық Республикасының Алтай аймағы Шіңгіл ауданы Сартоғай ауылында дүниеге келген. 2002 жылы атамекен Қазақстанға қоныс аударған. Талдықорған қаласында жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар мекемесінде қызмет істеген. Әлем халықтары Жазушылар Одағының, Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі. 2015 жылы «Қарлығаш жыр», 2024 жылы «Көңіл сыры» жыр жинағы жарық көрген. Жетісу ақындар анталогиясына «Тау мен өзен» жыр жинағына, «Сезім тамшылары» жыр жинағына өлеңдері енген. «Қазақстанның парасатты тұлғасы» төс белгісінің иегері.

Өз елім

Көркейе бер өз отаным, өз елім,
Өз елім деп өртенеді өзегім.
Жүрегімнің әр тамыры секілді,
Асқар тауың, мөлдіреген өзенің.

Туым бөлек мақтанардай жерім бар,
Қара ормандай қамқор, пана елім бар.
Қарлығаштай қанатыммен су септім,
Лапылдаса жат ниетті жалындар .

Түнектерін бұзып мұнар мұңдардың ,
Тәуелсіздік басымызда тұрған күн.
Не көрмеді қайсар қазақ сен үшін
Жарасы бар жүрегінде жылдардың.

Жұтып жұпар таза ауаңмен демалып,
Көз тойғызып, тау, далаңа кең алып.
Қадіріңді бізден артық кім білген?
Алтын-бесік, ана-отан, ата - жұрт.

Жырға қостым жырақ жүріп сені әр күн,
Ұйықтап тұрсам, өзінді ойлап ояндым.
Алыстасам бірер айға сағынып,
Көңіл толқып, алып ұшып оралдым.

Күз әуені

Күз әуені көңілімді әлдилеп,
Жүрегіме төгіледі ән-күй боп.
Бір ақынның сағыныш шығарсың,
Қалмасын деп жауып тұрған жан кірлеп.

Арманындай айдан алыс сол қыздың,
Құшағындай күннен ыстық сол күздің.
Естелік боп қалған жылдар есесі,
Көзге ыстық көрінісі тағдырдың.

Тағдыр солай ой теңізі тереңде,
Жан жарасын, ей, сұлу күз, сен емде.

Жүрегіңе сенің сыймай кеткенмін,
Сезімімді айналдырып өлеңге.

Болмады деп өкпелеме бір хабар,
Үнсіз тағы арамызда күз қалар.
Туған жерін қимай кетіп барады-ау,
Жүрегімді тырнап ұшқан тырналар.

Сағыныштың түсі сары күздей ме,
Сағынбаған жандар сірә білмей ме?
Мәңгі жасыл өмір қайда, мәңгі жас,
Күз келгенде қурайды екен гүлдер де.

Қалтырайды нәзік жаны ызғардан,
Шығар екен жылуы мол күн қайдан?
Адастырып кетеді ой шытырман,
Табыстырып қосады да бізді арман.

Тұнжыраған қабағынан аспанның,
Нұрын күтіп жүрсіз бе екен ақ таңның?
Алматыға аппақ жаңбыр құйып тұр,
Жан сырымды күзгі баққа ақтардым.

Жақсы жанмен жолығуда бір мерей,
Сағынуда бақыт шығар үндемей.
Бораны бар, шуағы бар өмірде,
Ақ көйлегім жүрсе болды кірлемей.

ЕЛЕС КҮНДЕР

Көктем гүлін тым жырақта қызықтап,
Жан сезімін құпиялап құлыптап.
Жаңбыр болып жауа салар жырларым.
Аспан көңіл тұнжыраса бұлыттап.

Жаздың соңы болар көзбен тағы қыс,
Қарлығашым жылы жаққа алып ұш.
Жастық өмір мейірім мен махаббат,
Мәңгі бақыт таусылмайтын сағыныш.

Елес күндер есте қалған ескі ауыл,
Көшіп кеткен онда қалған дос, бауыр.
Қызғалдағын теріп кейде қыз көңіл,
Ерке күндер елес болып бақта жүр.

Шыға келдің қарсы алдымнан сен қайдан,
Қажығанмын қайшыласқан ойлардан.
Бұлтты жарып шыққан күннің нұрындай,
Жылуына жылытады екен кейде арман.

Екі жол

Екі жол бар біз жүретін бағытта,
Ол белгісіз шығатының қай уақытта?
Бәлкім бірге, бәлкім бөлек жолдамыз,
Қарамаймын сені күтіп сағатқа.

Өз жолыңмен бара жатсың зымырап,
Таусылмайды жол да алыс, түн ұзақ.
Бір аруға әзілдейсің еркелеп,
Ол да саған қимай қарап жымияды.

Өз жолыммен жүріп келем мен де алыс,
Жанымда бар жақсы адамдар жәй, таныс.
Жүрегінің жылуына бөлейді,
Көңіліне табар бәлкім алданыш.

Кетті солай екі бөлек кемеміз,
Неге маған жолықпадың деменіз.
Алдымызда тағы ұзақ жол жатыр,
Кім біледі ...кімді ойлап келеміз ?

ТӘУЕЛСІЗДІК КҮНІ

Мұзын ерітіп ғасырлар мұңының
Өртін сөндіріп қанмен азаптың.
Астына жиналған тәуелсіздік туының,
Бір қызы менмін бақытты қазақтың.

Еске алсам еріксіз жас жуған жанарды,
Тартады арыға тарихым терең.
Бостандық іздеп бабалар арманы,
Даланы кезген, өзенді жүзген.

Мұным бір теңіз батсам тұншығамын,
Қайғым бар басар ауырлау жерден.
Қазақты кешегі қалай ұмытамын,
Қастандық көрген, аштан да өлген.

Бақытым емес бұл оңай жеткен,
Жазылған әрең көңіл жаралы.
Гүл тердім бүгін күндерден көктем,
Шашымнан сипап тәуелсіздік самалы.

Керілген сұлу керім далалар,
Аллаға шүкір ол да менікі,
Самсаған жұлдыз жарық қалалар,
Аллаға шүкір ол да менікі.

Басшымыз батыр, Анамыз Алтын,
Самғайды еркін қыран көгімде,
Құмырсқадай қайнап жүреді халқым,
Қазақ ұлты қазақ жерінде.

Кірпік қақпай алаңсыз ұйқыңды,
Тұрады күзетіп қандағы намысым,
Ерке күндерім неткен сүйкімді,
Рақмет, Алла, бәрі, бәрі үшін!
Қош келдің, Тәуелсіздік күні!

Kenjegül SEİİTHANQYZY – 1977 jyly Qytai halyq respublikasynyň Altai aimağy Şıñgıl audany Sartoğai auynda dünige kelgen. 2002 jyly atameken Qazaqstanğa qonys audarğan. Talдықorған qalasynda jūmyspen qamtu jāne āleumettık bağdarlamalar mekemesinde qyzmet istegen. Ąlem halyqtary Jazuşylyr Odağynyň, Qazaqstan jazuşylar odağynyň мүşesi. 2015 jyly «Qarlyğaş jyr» atty jyr jinağy, 2024 jyly «Köñıl syry» jyr jinağy jaryq körgen. Jetisu aqyndar antologiasyna «Tau men özen» jyr jinağyna, «Sezim tamşylyry» jyr jinağyna öleñderi engen. «Qazaqstannyň parasatty tūlgasy» tös belgisiniñ iegeri.

Öz elim

Körkeie ber öz otanym, öz elim,
Öz elim dep örtenedi özegim.
Jüregimniñ är tamyry sekildi,
Asqar tauyñ, möliregen özenin.

Tuym bölek maqtanardai jerim bar,
Qara ormandai qamqor, pana elim bar.
Qarlyğastai qantymmen su septim.
Lapyldasa jat nietti jalyndar .

Tünekterin būzyp mūnar mūñdardyñ ,
Täuelsızdık basymyzda tūrğan kün.
Ne körmedi qaisar qazaq sen üşin ,
Jarasy bar jüreginde jyldardyñ.

Jūtyp jūpar taza auañmen demalyp,
Köz toiğyzyp tau, dalaña keñ alyp.
Qadırıñdı bızden artyq kım bılgen?
Altyn-besık ,ana-otan, ata - jūrt.

Jyrğa qostym jyraq jürıp senı är kün,
Üiyqtap tūrsam öziñdi oilap oiandym.
Alystasam bırer aiğa sağynyp,
Köñil tolqyp alyp üşyp oraldym.

Küz äueni

Küz äueni köñilımdı äldilep,
Jüregıme tögiledı än,küi bop.
Bır aqynnyñ sağynyşı şyğarsyñ,
Qalmasyn dep jauyp tūrğan jan kırlep.

Armandai aidan alys sol qyzdın,
Qūşağyndai künnen ystyq sol küzdin.
Estelik bop qalğan jyldar esesi,
Közge ystyq körınısı tağdyrдың.

Tağdyr solai oi teñizi tereñde,
Jan jarasyn-ei, sūlu küz, sen emde.
Jüregiñe seniñ syimai ketkenmin,
Sezimımdı ainaldyryp öleñge.

Bolmady dep ökpeleme bır habar,
Ünsız tağy aramyзда küz qalar.
Tuğan jerin qimai ketip barady-au,
Jüregımdı tyrnap ūşqan tyrnalar.

Sağynyстыñ tüsi sary küzdei me,
Sağynбаған jandar sırä bılmei me?
Mäñgi jasyıl ömir qaida, mäñgi jas,
Küz kelgende quraidy eken gülder de.

Qaltyraidy näzik jany yzğardan,
Şyğar eken jyluy mol kün qaidan?
Adastyryp ketedı oi şytyrman,
Tabystyryp qosady da bızdı arman.

Tūnjyrağan qabağynan aspannyñ,
Nūryn kūtıp jürsızbe eken aq tañnyñ?
Almatyға appaq jañbyr qūiyp tūr,
Jan syrymdy күзгі баққа ақтardym.

Jaqsy janmen jolyğuda бір merei,
Sağynuda baqyt шығар үndemei.
Borany бар, шыағы бар өмірde,
Aq көіlegім жүрse boldy kırlemei.

ELES KÜNDER

Köktem gülın tym jyraqta qyzyqtap,
Jan sezımın qūpialap qūlyptap.
Jañbyr bolyp jaua salar jyrlarym.
Aspan көñіл tūnjyrasa būlyttap.

Jazdyñ soñy bolar көzben тағы qys,
Qarlyғаşym jyly jaqqa alyp ūş.
Jastyq өмір meірім men mahabbat,
Māñğı baqyt tausylmaityn sağynyş.

Eles künder este qalğan eskı auyl,
Kөшіp ketken onda qalğan dos, bauyr.
Qyzғaldağyn terіp keide qyz qөñіл,
Erke künder eles bolyp baqta жүr.

Шыға keldіñ qarsy aldymnan sen qaidan,
Qajyғанmyn qaişasqan oilardan.
Būltty jaryp шыqqan күnnіñ nūryndai,
Jyluyna jylytady eken keide arman.

Екі жол

Екі жол бар бız жүретін бағытта,
Оl belgisız шығатыnyñ qai uaqytta?
Bäлкım birge, bәлкım бөлек joldamyз,
Qaramaimyn senі kūtıp сағатqa.

Öz jolyñmen bara jatsyñ zymyrap,
Tausylmaidy jol da alys, tün ūzaq.
Bır aruğa äzildeisiñ erkelep,
Olda sağan qimai qarap jymyady.

Öz jolymmen jürıp kelem mende alys,
Janymda bar jaqsy adamdar jäi, tany.
Jüreginiñ jyluyna böleidı,
Köñiline tabar balım aldanyş.

Kettı solai ekı bölek kememiz,
Nege mağan jolyqpadyñ demeñiz.
Aldymyzda tağy ūzaq jol jatyr,
Kım bileđı ...kımdı oilap kelemiz ?

TÄUELSIZDIK KÜNI

Müzyn ertıp ğasyrlar mūñynyñ
Örtin söndirip qanmen azaptyñ.
Astyna jinalğan tauelsızdık tuynyñ,
Bır qyzy menmın baqytty qazaqtyñ.

Eske alsam eriksız jas juğan janardy,
Tartady arğa tarihym tereñ.
Bostandyq ızdep babalar armany,
Dalany kezgen, özendi жүzgen.

Mūñym bır teñiz batsam tūnşyğamyn,
Qaiğym bar basar auyrlau jerden.
Qazaqty keşegi qalai ūmytamyn,
Qastandyq körgen, aştan da ölgen.

Baqytym emes bұл oñai jetken,
Jazylğan äreñ köñıl jaraly
Gül terdim bugün күnderden köktem,
Şaşymnan sipap täuelsızdık samaly.

Kerılgen sūlu kerım dalalar,
Allağa şükır olda ,
Samsağan jūldyz jaryq qalalar,
Allağa şükır olda menikı.

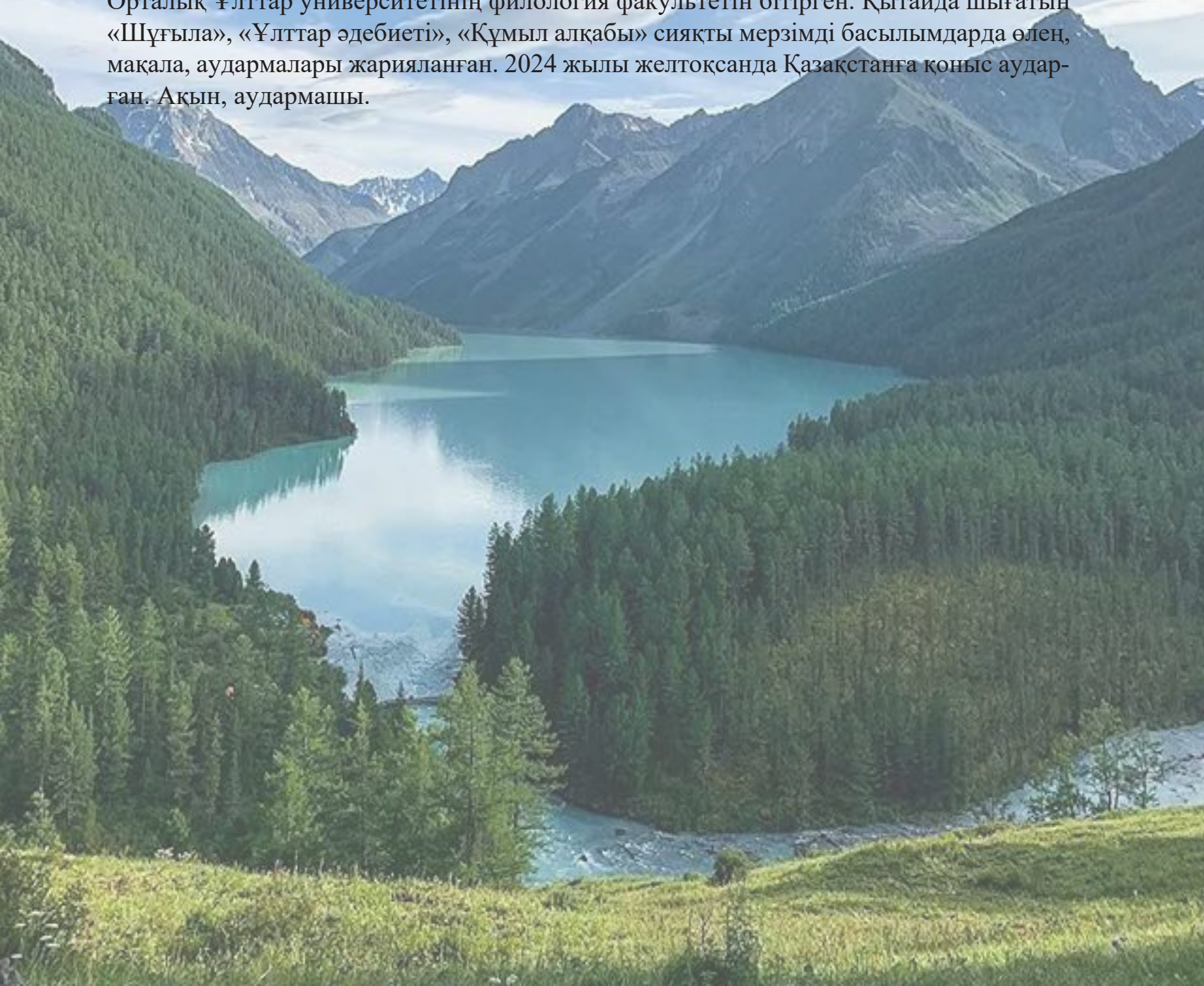
Basşymyz batyr, Anamyz Altyn,
Samğaidy erkın qyran kögimde,
Qūmyrsqadai qainap jüredı halqym,
Qazaq ūlty qazaq jerinde.

Kırpık qaqpai alańsyz ūiqyñdy,
Tūrady küzetıp qandağy namysym,
Erke künderım netken süikımdı,
Raqmet, Alla bärı, bärı üşın!
Qoş keldiñ, Täuelsızdık künı!

Құсыман Құмашұлы – 1986 - жылы наурызда Қытай Халық Республикасы Шынжаң Құмыл қаласы Ұлатай ауылында дүниеге келген. 2011-жылы Бейжің қаласындағы Орталық Ұлттар университетінің филология факультетін бітірген. Қытайда шығатын «Шұғыла», «Ұлттар әдебиеті», «Құмыл алқабы» сияқты мерзімді басылымдарда өлең, мақала, аудармалары жарияланған. 2024 жылы желтоқсанда Қазақстанға қоныс аударған. Ақын, аудармашы.

АЛТАЙ АҢЫЗДАРЫНЫҢ АЛАУЫ (Мағаз Разданұлының «Алтайдың ақиықтары» романы туралы)

Әлем әдебиетінің, Латын Америкасының улы-шулы, қыз-қырқынды, қырық пышақ шаһарларынан, Париждегі әлем-жәлем салондарда измдер туралы талмай дауласатын жалбыр шаш «әулиелерден» шаршаған кезде, адам қазақ шалдарды сағынады, солардың сөзін оқығың келеді. Қазақша оқудың өзі бір рахат. Әсіресе ол жазушы Мағаз Разданұлы атамыз сияқты шешен, шежіре болса, бабы келіскен сары қымыз жұтқандай тамсандырып, жорға атқа мінгендей желпіндіреді. Жорға қаламның жортағына ілесіп, өткен ғасырларға сапар шегіп кетесің.

Европа мен Азия даласы мәңгі таусылмас ұлы шежірелердің бесігі іспетті. Ондағы тарам-тарам аңыздардың әр бұтағын таратып айтар тұста, әсіресе көшпенділерге қатысты жерінде, адам пендесінің тіліне ең алдымен «Алтай» деген атау ілінеді. Сонау Ергенехонға қатысты аңыздан бастап, өткеніне бір ғасырдан астам ғана уақыт болған «Өрікті көл», «Соғыс төбе», «Жыланды» деп аталатын сыбызғы күйлеріне арқау болған әңгімелердің арасында қаншама уақиғалардың сойдақтақтан ізі жатыр. Соның бәрі Алтын Алтайға, Асқақ Алтайға, Арда Алтайға бір соқпай өтпейді. Бұның өзі оның Көшпенді-Номат аталған қауымның жүрегінде қаншалықты қадір-қасиетке ие екендігінің айғағы іспетті.

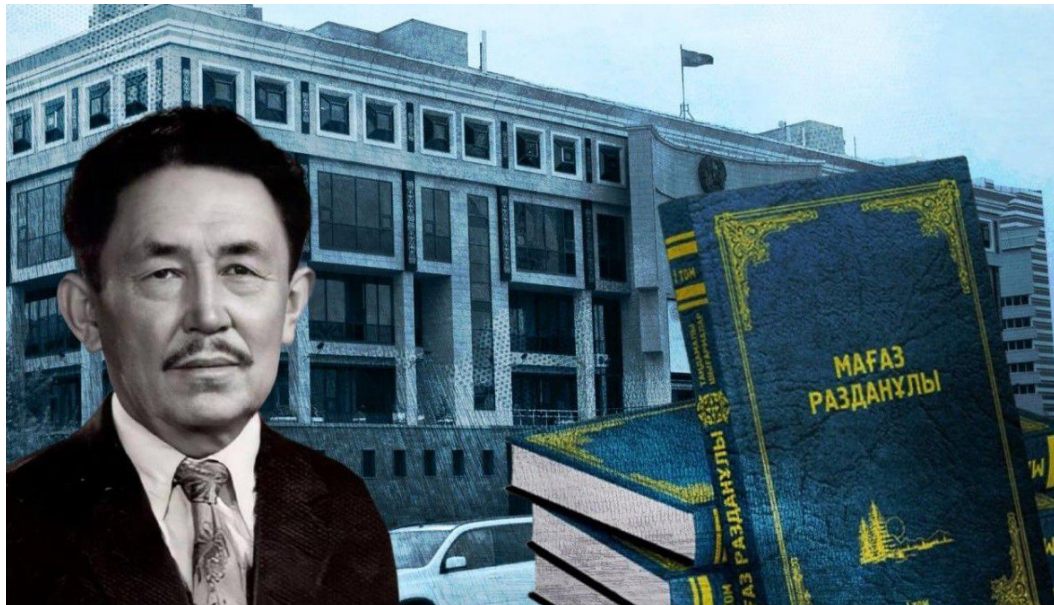
Бұрын бір парақтаған, енді қайта сараптап, ой безбенінен қайта бір өткізіп, авторына зор құрмет, ілтипат ете отырып, «Алтайдың ақиықтарын» оқып шыққанда, менің көңіл күмбезіме жаңағы сағым дүниелер қалқып шықты. Дүниенің күннен күнге тозып, бедері кетіп бара жатқан сұрғылт түсі – дәл сол тұста, дәл сол жылдарда, 20 ғасырдың басында тағы бір түрленіп, тағы бір кесекті ерлерге жүкті болып, әлденеше ғасырға созылар қым-қуыт оқиғалардың шаңына көміліп өте шығыпты. Көлемі алты жүз беттен тұратын бұл кітапта біз әу баста айтқан көшпенді шежіренің, тек соларға ғана тән әңгімешіл сарынның іздері жатыр. Сіз естіген, енді аз болса ұмыта бастайын деген көп дүние түпсанаңызда қайта жаңғырып, толқын қуалай, жағаға ұмтылғанын сезесіз. Мағаз Разданұлының дәуітті сия мен құс қаламға деген үлкен ізеті, тарихтың қанды сорабына қараған сұңғыла жанары өзінің аты кітабында көп бедер, үлкен суреттер

салып, көз алдыңнан жосып өтеді. Үлкен жазушының бұл шежірелік романынан Алтай дейтін қасиетті өлкенің өткені мен бүгінін күй сарынындай тыңдап, шежіреші қарттың әңгімесіндей қуат аласыз. Басқа емес, бұл кітап Алтайда өмір сүрген, тамырын сонда тартқан, кіндік қаны сонда тамған халық үшін тым қымбат.

19 ғасырдың соңы мен 20 ғасырдың басы Алтай өңірі қым-қуыт оқиғалардың мекені болды, Асан қайғы айтыпты дейтін «ат тұяғымен» тозған бір алмағайып дәуренді бастан кешті. Чиң патшалығына, оның Астанасы Бейжіңге төте қарайтын Алтай өлкесі енді басқаша бір заманды қарсы алды. Роман Алтай төрелерінің, би-шешендерінің Чиң патшалығы ұлықтарымен қалай кездескеніне қатысты әңгімелермен бастау алады. Бықыш шешеннің айтқыш, тапқыш сөздеріне зер салдырады. Сол тұста Чиң үкіметінің күні батып бара жатқан. Енді жуан шақай-Юан шікай деген біреу ел билейді екен деген дақпырт желдей ескен, Мингө үкіметі құрылудың қарсаңы еді. Шұршіттердің табаны Шығыс Түркістанға тигеннен бері Алтай олардың ең майлы жамбасы саналды. Алтайды билеу, оны ыркына алу әрбір кезекті үкіметтің ең басты мақсаты болды, өйткені Алтай ырғын байлықтың, сары алтынның мекені болатын. Алтайдан айырылу-жерден айырылу, байлықтан айырылу, Ресеймен арадағы қатынастағы ырықты орыннан айырылу, сол үшін Алтайды қашанда қолдан шығаруға болмайды деп санап, қаншама жымысқы саясаттарын қолданып бақты. Осы алас-күлес замандардың ызғырығы «Алтайдың ақиықтарының» әрбір сөйлемінде, әр парағында сайрап жатты (Осында ескерте кететін бір жайт, «Алтайдың ақиықтарының» алғашқы есімі «Алтайдың ақ қапталдары» болса керек, біз «Алтайдың ақиықтары» атымен шыққан нұсқасын оқып едік).

Шыңғысхан ұрпағынан төре алдырып, төресін бекітіп, төрт биін сайлаған Алтай керейлері Жәнібек батырдан бері осы өлкені еркін жайлап, өсіп-өнген іргелі жұртқа айналған. Қарт төрт бидің, Көгедай-Ажы төренің дәурені өтіп, ендігі кезек олардың ізбасарлары Өміртай, Қара Оспан, Жұртбайларға келген. Роман көбінде Абақ керейдің ішіндегі Жәдік руының биі Өмыртайдың төңірегінде өрбиді. Көп әңгіменің түбі кейін қажыға барып, «Биғажы» атанған осы адамға келіп, тіреліп жатады. Ол өз тұсында барлығын салқын сабырмен қарсы алатын, айналасының қабағын бағып, ақылмен іс көретін, айлакер адам болғанға ұқсайды. Қазақ арасы даусыз, жанжалсыз болмайды, соның бәрінде Өміртай қажының асығы алшысынан түсіп, ойлағаны болып, алам деген қоныстарын алып, мерейі үстем болып отырыпты. Ақ орыстар кірген, Мингөнің сары аяқтары Алтайға шабуылдаған, Дүңген төңкерісі болған қаншама түнек оқиғалар арасынан Өміртай бидің көбінде ақылмен сытылып шығып, елін тырп еткізбей ұстап отырған ептілігі жайында қаламгер ұзақ-ұзақ сырлар шертеді.

Алтай мен Қобда – бір таудың күнгейі мен теріскейі, Қобда өңірінде, Алтайдың теріскейінде баяғыда төрт би сайланар тұста өздеріне бір орын-билік тимегені үшін ауа көшкен қалың Шерушінің елі қоныстанған. Шерушінің азулы биі Сүгірбай Алтайдың күнгейінде болып жатқан оқиғаларға қашанда көзін тігіп, құлағын тосып отыратын болса керек. Бұл роман оқиғаларының бір саласы. Абақ керейдің екі руы Жәдік пен Шеруші арасындағы бітіспес дау, кей тұста адам өліміне апаратын ұрыстар ізі әлі өшпеген Алтай аңыздарына қосылған жаңа тарау еді. Шығыс күйшілік мектебінің ірі уәкілі, төрт бидің бірі Бейсенбі Дөненбайұлының баласы әйгілі би, аңызға айналған Қара Оспан туралы бұл роман ғажап әңгімелердің тиегін ағытады.

Тарбағатайды билеп тұрған Мәтен амбының темір ноқтасына, қоқан-лоқысына бой бермей, өзінің ерек қажыры, айбынды қайраты, адуын ақылымен жұртының құрметті азаматы болған Қара Оспан өз заманының ерек тұлғасы ретінде оқырман көңіліне мықтап орнап қалады. Алтай керейлері арасында «Керейден Оспан кетсе, айбын кетеді, Мәми кетсе, ақыл кетеді» деген қанатты сөз кең тараған. Романдағы ең бір әдемі аңыз осы Қара Оспанның ақылды, сұлу қызы Дариға туралы. Дариға рулы елдің намысын жыртқан, өзін елінің намысы жолында құрбан еткен, артына ұлан-асыр сыр қалдырған адам. Оның Қобда бетіне ұзатылуы, қайнатасы Сүгірбайға айтқан сөздері Алтай елі арасында әлі күнге тарап жүр. Осы тағдыры тарғалаңға толы қыз өмірінің көріністері «Алтайдың ақиықтары» романының кеудесіне тағылған алтын алқадай жарқырайды.

Біз қадап-қадап айтқан адамдардан тыс роман басқада қызық оқиғаларға толы. Роман Алтай бетінде жасаған әйгілі сыбызғышылар, балуандар, күйшілер, оташылар, би-шешендер туралы да көп-көп әңгіме айтып бере алады.

Қорытып айтар болсақ, бұл роман 1836 жылы Алтайдың Буыршын ауданында, «Үштас» жайлауында төрт би, төре сайланғаннан 1936 жылға дейінгі бір ғасыр ішінде болған оқиғалардың картинасы, жанды суреті. Біз одан Алтай керейлерінің өткен тарихын, ел билеу үрдісін, ішкі-сыртқы саясатын, кесекті ерлерін біле аламыз. Сол заманның сарынын естіп, Алтайдың апайтөс жайлауларында, арынды өзендерінің жағасында жүргендей күй кешеміз. Бар байлығын ары мен жаны деп білетін еркін елдің заман тұманына кіріп, жоқ болған тарихының сүрлеу ізін көреміз. Сарсұмбе қаласындағы Зуқа батырдың басы асылған қара көпірде, шау тартып, қартайған Биғажының қасында тұрып, өткен-кеткен заманның көшіне көз салғандай боламыз.

«Алтайдың ақиықтары» Алтайдың сонау заманнан бізге жеткен ұмытылмас аңыздарының жаңғырығы іспетті роман. Алтайдың таяу заман тарихын білуде бұл романға соқпай кету мүмкін емес. Біз шежіре арқылы өз тарихымызды жалғаған елміз, ал сол шежіренің бір парасы осы романда. Алтайдың арғы беті мен бергі бетінде біз білмеген қаншама адамдар өмір сүрді, қаншама қанды тарихтар өтті, жазушы соның бәрін саралап келіп, осы бір тақырыпқа барған сияқты. Романның соңғы нүктесі қойылған сәтте, жазушының бір арманы орындалғаны анық. Ол арман – елдің, жердің

тарихы, Алтын Алтайдың бір ғасырлық шежіресі.

2024 жылы жазушы Мағаз Разданұлының туғанына жүз жыл толды. Жазушының үш томдық шығармалар жинағының тұсаукесері Алматы ұлттық кітапханасында аталып өтті. Туған жұртының әдебиет қоржынына өлмес шығармалар салған сөз зергерінің романы туралы, шығармалары туралы айтылар сөз әлі де көп болады деп сенеміз.

Бұл шағын жазба өз басынан да қилы күндер өткізген, артына аңыз қалдырған, түрмеде 20 жыл жатқан атақты жазушыға деген ілтипат, құрмет деп білгейсіз, құрметті оқырман!

2025 жыл, 14 мамыр, Алматы

Qūsyman Qūmaşūly – 1986-jyly nauryzda Qytai halyq respublikasy Şynjañ Qūmyl qalasy Ūlatai auylynda düniece kelgen. 2011-jyly Beijiñ qalasyndağy ortalıq ūlttar universitetiniñ filologä mamandyğyn bitirgen. Qytaida şyğatyn «Şūğyla», «Ūlttar ädebietı», «Qūmyl alqaby» siaqty merzımdı basylymdarda öleñ, maqala, audarmalary jarālanğan. 2024-jyly jeltoqsanda Qazaqstanğa qonys audarğan. Aqyn, audarmaşy.

ALTAI AÑYZDARYNYŇ ALAUY

(Mağaz Razdanūlynyň «Altaidyň aqıyqtary» romany turaly)

Älem ädebietiniň, Latyn Amerikasynyň uly-şuly, qyz-qyrqyndy, qyryq pyşaq şaharlarynan, Pärjidegi älem-jälem salondarda izmder turaly talmai daulasatyn jalbyr şaş «äulielerden» şarşağan kezde, adam qazaq şaldardy saǵynady, solardyň sözın oqyǵyň keledi. Qazaqşa oqudyň özi bir rahat. Äsirese ol jazuşy Mağaz Razdanūly atamyz siaqty şeşen, şejiire bolsa, baby kelisken sary qymyz jütqandai tamsandyryp, jorǵa atqa mingendei jelpındiredi. Jorǵa qalamnyň jortaǵyna ilesip, ötken ğasyrlarǵa sapar şegip ketesiň.

Evro-azia dalasy mǵnı taúsylmas űly şejiirelerdiň besıǵı ıspetti. Ondaǵy taram-taram ańyzdardyň ár bűtaǵyn taratyp aitar tűsta, äsirese köşpendilerge qatysty jerinde, adam pendesiniň tiline eñ äldimen «Altai» degen atau ılınedi. So-na-u Ergenehonǵa qatysty ańyzdan bastap, ötkenine bir ğasyrdan astam ğana uaqt bolǵan «Örikti köl», «Soǵys töbe», «Jylandy» dep atalatyn sybyzǵy küiilerine arqau bolǵan äñgimelerdiň arasynda qanşama uaǵıǵaldyň soidaқтаqтан ızı jatyr. Sonyň bări Altyn Altaıǵa, Aasqaq Aaltaıǵa, Arda Altaıǵa bir soqpai ötpedi. Bűnyň özi onyň Köşpendy-Nomat atalǵan qauymnyň jüreginde qanşalyqty qadyr-qasietke ie ekendıǵınıń aıǵaǵy ıspetti.

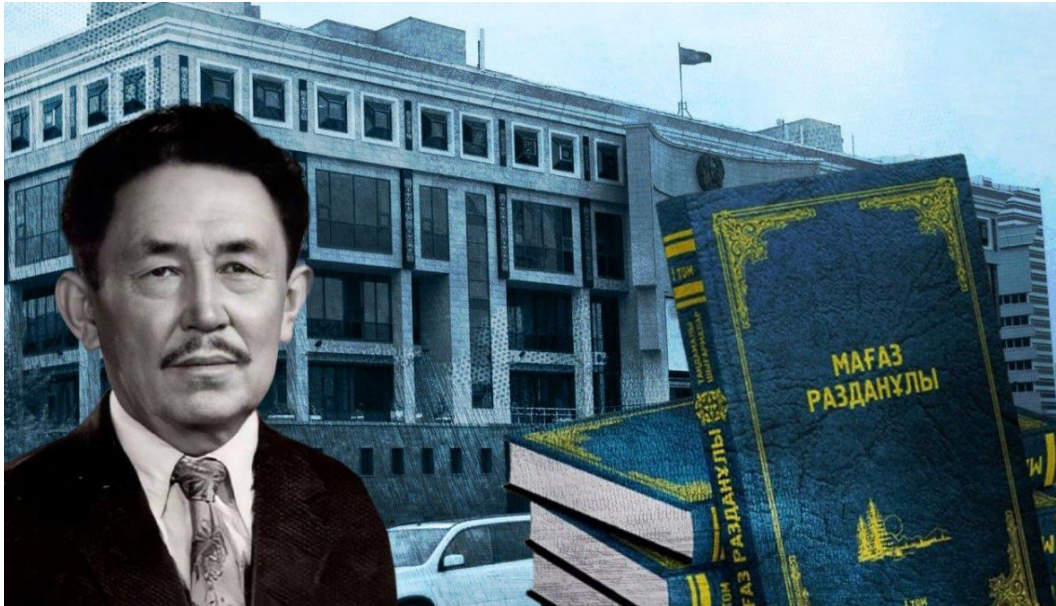
Bűryn bir paraқтаǵan, endi qaita saraptap, oi bezbeninen qaita bir ötkızıp, avtoryna zor qűrmet, ılıpat ete otyryp «Altaidyň aqıyqtaryn» oqyp şyqqanda, meniň köñil kümbezime jańaǵy saǵym dűnieler qalqyp şyqty. Dűnienin künnen künge tozyp, bederi ketip bara jatqan sűrgűlyt tűsi-däl sol tűsta, däl sol jyldarda, 20-ğasyrdyň basynda taǵy bir türlenip, taǵy bir keskekti erlerge jűkti bolyp, älde neşe ğasyrǵa sozylar qym-quyt oqıǵaldyň şańyna kömiliп öte şyǵypty. Kölemi alty jüz betten tűratyn bűl kıtapta bız äu basta aitqan köşpendi şejiireniň, tek solarǵa ğana tǵn äñgimesilik sarynnyň ızderi jatyr. Sız estigen, endi az bolsa űmyta bastain degen köp dűnie tűpsanańyzda qaita jańǵyryp, tölejip, tolqyn qualai, jaǵaǵa űmytılǵanyn sezesiz. Mağaz Razdanūlynyň dűuıttı sia men qűs qalamǵa degen űlken ızeti, tarihtyň qandy sorabyна qaraǵan sűñǵyla janary öziniń aty äigi kytabynda köp beder, űlken suretter salyp, köz aldyńnan josyp ötedi. űlken jazuşynyň bűl şejiirelik romanynan Altai deitin qasietty ölkenin ötkeni men bűginin küi sarynyndai tyńdap, şejiireşı qarttyň äñgimesindei quat alasyz. Basqa emes, bűl kıtap Altaida ömir sűrgen, tamyryn sonda tartqan, kindik qany

sonda tamğan halyq üşin tym qymbat.

19-ғасырдың соңы мен 20-ғасырдың басы Алтай өңірі қым-қуыт оқиғалардың мекені болды, асан қайғы айтыпты дейтін «ат тұяғымен» тозған бір алмағайып дәуренді бастан кешті. Чиң патшалығына, оның Астанасы Пекинге төте қарайтын Алтай өлкесі енді басқаша бір заманды қарсы алды. Роман Алтай төрелерінің, би-шеңдерінің Чиң патшалығы ұлықтарымен қалай кездескеніне қатысты аңғимелермен бастау алды. Бықсұ шеңненің айтқыш, тапқыш сөздеріне зер салдырады. Сол тұста Чиң үкіметінің күні баттып бара жатқан. Енді жуан шақай-луан шикай деген біреу ел билейді екен деген дақырт желдей ескен, Мингө үкіметі құрылудың қарсаңы еді. Шұршиттердің табаны Шығыс Түркістанға тигеннен бері Алтай олардың ең майлы жамбасы саналды, Алтайды билеу, оны ырқына алу әрбір кезекті үкіметтің ең басты мақсаты болды, өйткені Алтай ырғын байлықтың, сары алтынның мекені болатын. Алтайдан әйгілі-жерден айрылу, байлықтан айрылу, Ресеймен арадағы қатынастағы ырқыт орыннан айрылу, сол үшін Алтайды қағанда қолдан шығаруға болмаиды деп санап, қаншама жымсық саясаттарын қолданып бақты. Осы алас-күлес замандардың ызғырығы «Алтайдың ақиқатының» әрбір сөйлемінде, әр парағында сайрап жатты. (Осында ескерте кететін бір жайт, «Алтайдың ақиқатының» алғашқы есімі «Алтайдың ақ қапталдары» болса керек, Біз «Алтайдың ақиқаты» атпен шыққан нұсқасын оқып едік.)

Шыңғышхан ұрпағынан төре алдырып, төресін бекітіп, төрт биін сайлаған алтай кереілері Жәнібек батырдан бері осы өлкені еркін жайлап, өсіп-өнген іргелі жұртқа айналған. Қарт төрт бидің, Көгеді-Айы төренің дәурені өтіп, ендігі кезек олардың ызбасарлары Өміртай, Қара Оспан, Жұртбайларға келген. Роман көбінде Абақ кереінің ішіндегі Жәдік руының биі Өміртайдың төңірегінде өрбиді. Көп аңғименің түбі кейін қайыға барып «Бігәй» атанған осы адамға келіп сарқылып жатады. Ол өз тұсында барлығын салқын сабырмен қарсы алатын, айналасының қабатын бағып, ақылмен іс көретін, айлакер адам болғанға ұқсайды. Қазақ арасы даусыз, жаңжалсыз болмаиды, соның бәрінде Өміртай қайының асығы алысынан түсіп, ойлағаны болып, алам деген қоныстарын алып, мерейі үстем болып отырыпты. Ақ орыстар кірген, Мингөнің сары аяқтары алтайға шабуылдаған, Дүңген төңкерісі болған қаншама түнек оқиғалар арасынан Өміртай бидің көбінде ақылмен сытылып шығып, елін тыртып еткізбей ұстап отырған ептілігі жайында қаламгер ұзақ-ұзақ сырлар шетеді.

Алтай мен Қобда-бір таудың күңгейі мен теріскейі, Қобда өңірінде, Алтайдың теріскейінде байағыда төрт би сайланар тұста өздеріне бір орын-билік тимегені үшін ауа көшкен қалың Шерушінің елі қоныстанған. Шерушінің азұлы биі Сүгірбай Алтайдың күңгейінде болып жатқан оқиғаларға қағанда көзін тигізіп, құлағын тосып отыратын болса керек. Бұл роман оқиғаларының бір саласы. Абақ кереінің екінші руы Жәдік пен Шеруші арасындағы бітіспес дау, кей тұста адам өліміне апаратын ұрыстар ызы алы өшпеген Алтай аңыздарына қосылған жаңа тарау еді. Шығыс күйшілік мектебінің ірі уәкілі, төрт бидің бірі Бейсенбі Доненбайұлының баласы әйгілі би, аңызға айналған Қара Оспан туралы бұл роман ғажайып аңғимелердің тегін ағытады. Тарбағатайды билеп тұрған Мәтен амбының темір ноқтасына, қоқанлоқсына бой бермей, өзін ерек қайыры, айбынды қайраты, адуын ақылымен жұртының құрметті азаматы болған Қара Оспан өз заманының ерек тұлғасы ретінде оқырман көңіліне мықтап орнап қалады. Алтай кереілері арасында «Кереіден Оспан кетсе, айбын кетеді, Мәмі кетсе, ақыл кетеді» деген қанатты сөз кең тараған. Романдағы ең бір әдемі аңыз осы Қара Оспанның ақылды, сұлу қызы Дарига туралы. Дарига рұлы елдің намысын жыртып, өзін елінің намысы жолында құрбан еткен, артына ұлан-асыр сыр қалдырған адам. Оның Қобда бетіне ұзатылуы, қайнатасы Сүгірбайға айтқан сөздері Алтай елі арасында әлі күнге тарاپ жүр. Осы тағдыры тәрғалаңға толы қыз өмірінің көріністері

«Altaidyñ aqyqtary» romannyñ keudesine taǵylǵan altyn alqadai jarqyraidy.

Bız qadap-qadap aitqan adamdardan tys roman basqada qyzyq oqıǵalарǵa toly. Roman Altai betinde jasaǵan äigili sybyzǵyşylar, baluandar, küiшiler, otaşylar, bi-şeşender turaly da köp-köp äñgime aityp bere alady.

Qortyp aitar bolsaq, bұл roman 1836-jyly Altaidyñ Buырsyn audanynda, «Üštäs» jailauynda tört bi, töre sailanǵannan 1936-jylǵa deıngı bır ğasyr ıshinde bolǵan oqıǵalardyñ kartınasy, jandy sureti. Bız odan Altai kereileriniñ ötken tarihy, el bileu ürdysyn, yşky-syrtqy saiasatyn, keskekti erlerin bile alamyz. Sol zamannyñ sarynyn estip, Altaidyñ apaitos jailaularynda, aryndy özenderiniñ jaǵasynda жүrgendei küi keşemiz. Bar bailǵyn ary men jany dep biletin erkin eldiñ zaman tumanyna kırıp, joq bolǵan tarihyñyñ sürleu ızın köremiz. Sarsümbe qalasyndaǵy Zuqa batyrdyñ basy asylǵan qara köpirde, şau tartyp, qartaıǵan Biǵajynyñ qasynda türyp, ötken-ketken zamannyñ köşine köz salǵandai bolamyz.

«Altaidyñ aqyqtary» altaidyñ qadym zamannan bızge jetken ümytylmas aңызdarynyñ jañǵyryǵy ıspetti roman. Altaidyñ taiau zaman tarihyñ bilude bұл romanǵa soqpai ketu mümkün emes. Bız şejire arqyly öz tarihyмыzdy jalǵaǵan elmız, al sol şejireniñ bır parasy osy romanda. Altaidyñ arǵy beti men bergı betinde bız bilmegen qanşama adamdar ömir sürdy, qanşama qandy tarihtar ötti, jazuşy sonyñ bärin saralap kelip, osy bır taqyrypqa barǵan siaqty. Romannyñ soñǵy nüktesi qoiylǵan sätte, jazuşynyñ bır armany oryndalǵany anyq. Ol arman- eldiñ, jerdiñ tarihy, Altyn Altaidyñ bır ğasyrlyq şejiresi.

2024 jyly jazuşy Maǵaz Razdanuly-nyñ tuǵanyna жүз jyl toldy. Jazuşynyñ üş tomdyq şyǵarmalar jınaǵynyñ tūsau keseri Almaty ülttyq kytaphanasynda atalyp ötti. Tuǵan жүrtynyñ ädebiet qorjynyna ölmes şyǵarmalar salǵan söz zeregeriniñ romany turaly, şyǵarmalary turaly aitylar söz äli de köp bolady dep senemiz.

Bұл şaǵyn jazba öz basynan da qiyly күnder ötkızgen, artyna aңыз qaldyrǵan, түrmede 20 jyl jatqan ataqty jazuşyǵa degen iltipat, құrmet dep bilegeisiz, құrmetty oqyrman!

2025 jyl, 14 мамыр, Almaty

ТУҒАН ТІЛ

Bilim Innovations Group компьютер бөлімінде теріліп, беттелді

КОРРЕКТОРЫ:

Аида Мұхаметқали

Динара Мейрамбекқызы

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКТОРЫ:

Диана Тұрсынбек

Теруге жіберілген күні 01.06.2025

Басуға қойылған күні 17.07.2025

Шартты баспа табағы

Пішімі 60x90 1/8

Таралымы 100 дана

РЕДАКЦИЯНЫҢ МЕКЕНЖАЙЫ:

«Bilim Innovations Group» ЖШС
Астана қаласы, Сарайшық көшесі, 36